

Zaman Nedir?

Mehmet Yılmaz

Bu kitap Derin Düşünce Fikir
Platformu'nun okurlarına
armağanıdır.

www.derindusunce.org

ZamanNedir?

ZamanNedir?

İçindekiler

Önsöz.....	6
Fizikçilerin Zaman'ı	7
İnsan akıllı Zaman'ı anlayabilir mi?(1)	19
İnsan akıllı Zaman'ı anlayabilir mi?(2)	23
Varlık bir harftir, sen onun anlamısın	28
Hayvan Serbesttir, İnsan Özgürdür.....	35
Şalgam suyu varsa Tanrı'ya lüzum yoktur	44
Karanlık'ın Işığında Akıl.....	52
Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı(1)	55
Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (2)	60
Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (3)	63
Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (4)	67
Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (5)	72
Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (6)	78
Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (7)	86
Arthur Schopenhauer'dan Namaz Dersleri	95
Zaman'ın Işığında Hareket Kavramı.....	105
Şans, Kader, Özgür İrade ve Zaman(1)	111
Şans, Kader, Özgür İrade ve Zaman(2)	116
Şans, Kader, Özgür İrade ve Zaman(3)	119

Zaman Nedir?

Önsöz

*“Zaman nedir? Kimse sormazsa ne olduğunu biliyorum. Ama birisine açıklamaya kalkarsam artık bilmiyorum... Eminim ki geçip gitmiş olmasa “geçmiş” zaman olmayacak. Bir şey gelecek olmasa **gelecek zaman** da olmayacak. Peki nasıl oluyor da **geçmiş** ve **gelecek** var olabiliyor? Geçmiş artık yok. Gelecek ise henüz yok. **Şimdiki zaman** sürekli var ise, geçmişe karışmayacak ise şimdiki zaman değil **sonsuzluk** olmaz mı? İyi ama şimdiki zaman var olabilmek için geçmişe karışması gerekiyorsa mevcudiyetini yok oluşuna muhtaç olan bir **Şimdi’nin VARlığından** nasıl bahsedilebilir? Demek ki zaman yokluğa meylettiği ölçüde var olan şeydir.” (Aziz Augustinus, 354-430)*

Zaman nedir? İnsan düşüncesinin en çok zorlandığı sorulardan biri bu. Zira Zaman’ın olmadığı bir yer, an, olay düşünmek imkânsız. **“Hiç bir şey olmuyor şu an”** derken bile zamansal bir cetvele ihtiyaç var. Saniyeler tık tık ilerleyecek ki **“yaprak bile kıpırdamıyor”** cümlesinin bir anlamı olsun.

Zaman’ı anlamadan Yaşam, Hareket, Özgürlük kavramlar üzerine düşünmek imkânsız.

Derin Göz isimli kitabımızda özellikle ünlü ressam Edward Hopper’dan bahsederken modern yaşamın özellikle de Sanat’ın biz insanlara Zaman’ı düşünmek için yeni kapılar açtığından bahsetmiştik. **Derin İnsan** adlı kitabımızın **Korku Matkabı** bölümünde de Korku-Zaman ilişkisinden ve Sinema Sanat’ından istifade ederek Zaman’ın NE’liğini bir parçacık sorgulamıştık. Kelimelerin ve mantığın gücünün yetmediği sınırlarda yine Sanat’tan istifade ettik : Sinema, Resim ve Fotoğraf sanatı imdadımıza koştı.

Ama felsefeyi dışlamadık. Zaman hakkında çok isabetli tahliller yapmış olan Kant, Bergson, Heidegger, Hegel, Husserl’den çok önce belki ilk defa Aristoteles (MÖ 300’ler) ile başlamış sorgulamalar var. 1800ler ve 1900lerdeki fikirler haliyle teknolojik ilerlemelerden ve yeni kurulan endüstriyel toplumdan istifade eden ama aynı zamanda bunların altında ezilen bir kuşağın ürettikleri.

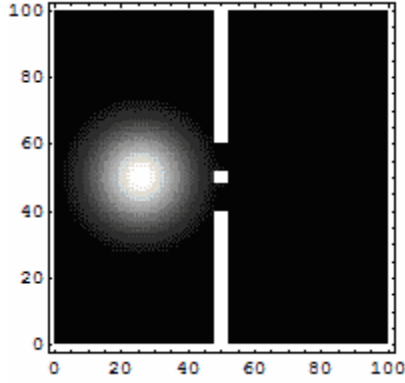
Bilim ve teknoloji ile zaman arasındaki ilişkiye gelince elbette Newton’dan Einstein’a ve Kuantum mekaniğine kadar uzayan, epistemolojiden fizik teorilerine kadar dallanıp budaklanan sorgulamalar söz konusu.

Peki bilimsel, objektif, tik-tak zamandan başka, daha insanî, sübjektif ya da bütün bunların üstünde, dışında MUTLAK bir Zaman kavramından bahsedilebilir mi? Zaman sadece bir çerçeve, akli sınırlayan bir tür “yokluk” mudur? Yoksa **Derin İnsan** ve Zaman’ın eklemlendiği bir **Derin Zaman** boyutu var mıdır?

Tam da bu noktada **Mesnevî** ve **Fütuhat-ı Mekkiye** gibi eserler Zaman-İnsan ilişkisine bambaşka perspektifler açıyor. Zaman konusunu bütün derinliğiyle anlayabilir miyiz? Bunu da Zaman gösterecek...

Zaman Nedir?

Fizikçilerin Zaman'ı

“Mümkün olsa, Zaman’da yolculuk iki farklı Zaman’ın varlığını zorunlu kılar: “Üzerinde” seyahat edilen, dış Zaman ve yolcunun zamanı, iç Zaman...Fizikçiler için ortak ve evrensel bir zaman kavramı (şimdilik) yok...”

Sunuş: Etienne Klein 1958 doğumlu bir Fransız fizikçisi. Ayrıca Bilim Felsefesi üzerine doktora yapmış. Enerji, savunma ve bilgi teknolojileri alanında araştırma yapan [CEA](#) adlı kamu kurumunda araştırma müdürü. Şu an nanoteknoloji, lazerler, Güneş, nötronlar üzerine çalışmalar yapan Madde/Malzeme Bilimleri Laboratuvarı [LARSIM](#)’i yönetiyor. [CERN’deki parçacık hızlandırıcının](#) tasarımına katkıda bulunmuş. Kuantum fiziği ve

parçacık fiziği dersleri vermiş. ([Kendisini tanımak için buradan videolar izlenebilir](#)). Okuyacağınız bu makale Klein’in üniversite derslerinden ve halka açık konferanslarından derlenmiş notların dilimize çevirisidir. “Çevirenin Notu” mânâsında ç.n. ifadesi koydum ve açıklamalar yaptım. Dilimizde olmayan bazı vurguları ifade etmek için büyük harf ve koyu yazı (**bold**) kullandım.

Fransızca kullanan okurlarımız Fizik’te Zaman kavramı üzerine verilmiş şu konferansı da izleyebilirler:

Bölümler: [1](#), [2](#), [3](#), [4](#).

Fizikçilerin Zaman’ı (Etienne Klein, **çeviren:** Mehmet Yılmaz)

Tanıdık görünüşüne rağmen Zaman kavramı bir sürü çelişkinin, fikrî çıkmaz sokağın kaynağıdır ve bu çelişkiler biz Zaman’ı anlamaya çalıştıkça artar adeta. Aziz Agustinus’tan beri bilinen ilk açmaz “zaman” kelimesinin ifade etmesi gereken şey hakkında hiç bir şey söyleyememesidir. İlk bakışta “zaman” kelimesi **bilinebilecek bir nesneyi ve dumanı üstünde bir tecrübeyi** anlatır.

Zaman Nedir?

Ama içeriğini kavramak, ihata etmek istediğinizde ellerinizin arasından kayıp gider, sisler içinde kaybolur. Elbette Zaman'ı tarif etmeye çalışabiliriz:

1. Hiç bir şey olmadığı sırada olan/geçen şeydir,
2. Olayların birbirini takip sürecidir,
3. Gelmekte olan gelecektir,
4. Her şeyin bir anda olup bitMEmesi için doğanın icad ettiği bir kolaylıktır.

Ama bu tanımlar bile Zaman'ı içerir veya Zaman'ın halihazırda var olduğu kabulünden hareketle yapılmıştır. Bu sebeple yukarıdaki tanımların birer metafor olduğunu ve Zaman'ı bütün olarak tarif edemediklerini de söylemek gerekir.

Kanaatimce bu çaresizlikten bizi kurtarabilecek tek kişi Ludwig Wittgenstein olabilir: (ç.n. mealen)

“Kelimelerin anlamları bizim dışımızda ve bizden bağımsız bir güç tarafından verilmez ki onların gerçek anlamları üzerine bilimsel araştırmalar yapılabilsin. Bir kelimenin anlamı ona kullanan kişinin verdiği anlamdır”.

Demek ki kelimelerin anlamları onları kullanma şeklimizden başka bir şey değil. Bir kelimenin “arkasında” kesin bir gerçeklik olduğundan emin olamayız. Bir kelimenin gerçek anlamını ya da sakladığı anlamları sorgulamak yersizdir.

İşte bu sebeple fizikçiler Zaman'ı tam olarak tarif etmeye muktedir ola**MA**dılar ama onu kullanışlı bir kavram yaptılar. Genellikle Zaman üzerine tefekkür ederken konumuzun ne tür bir nesne olduğunu bilmiyoruz. Zaman nasıl bir nesnedir?

- 1) Doğal olarak var olan bir nesne?
- 2) Doğal süreçlerin bir vechesi?
- 3) Kültürel bir nesne?
- 4) Dilimizde bir isim olduğu için mi bir nesne olduğuna inanıyoruz?
- 5) Saatler gerçekte neyi gösteriyor?
- 6) Zaman'ı “ölçebildiğimiz” için midir ki günlük dilde Zaman bir nesne gibi algılanıyor?
- 7) Zaman algımız ve bu konudaki fikirlerimiz Zaman'ın Hakikat'i ile ne kadar örtüşüyor?
- 8) Fikrî bir nesne olarak Zaman her bir insanın özel olarak inşa ettiği bir algı değil mi?
- 9) Zaman'ın Mekân üzerinde bıraktığı izler dışında da bir belirtisi var mı? (Erozyon, düzenli kalp atışı...)

İkinci bir zorluk da diğer nesnelerin aksine Zaman ile aramıza mesafe koymanın imkânsızlığından kaynaklanıyor. Onu ölçebiliyoruz ama gözlemleyemiyoruz çünkü Zaman'ın etkisi altındayız. Çaresiz bir şekilde Zaman'ın içindeyiz.

Üçüncü zorluk kaynağı Zaman'ın 5 duyumuzla algılanabilecek bir “madde” olMAması. Brüt haliyle algılanması imkânsız. Aylarca mağaralarda veya askerî sığınaklarda kalan insanlar dış kaynaklı mihenk taşlarından uzakta olunca Zaman algısını kaybettiler. Biyolojik saatleri onlara yetmedi.

Zaman Nedir?

Son olarak Zaman'ın paradoksu hatta yok oluşu var. **Geçmiş** artık yok, **Gelecek** henüz gelmedi, **Şimdi** ise başladığı anda bitmeye, yok olmaya doğru yönelmiş. **YOK**-luğa bu denli yakın duran Zaman'ın **VAR**-lığını nasıl tasavvur edebiliriz? Wittgenstein'in dediği gibi:

*"Şimdi geçmiş olduğunda nereye gidiyor? Nerede **Geçmiş**? İşte felsefenin en büyük zafiyeti!"*

Marcel Conche Zaman ve Kader adlı eserinde şöyle diyordu:

"Zaman sadece yalanlanmış olarak gösteriyor kendini".

Ama Zaman'ın bir hiç olduğunu söylersek bütün insanlık tecrübesini de yalanlamamız icab eder. Böyle bir hipotezin sonuçlarına katlanmaya hazır mıyız? Meselâ takvimler, saatler aracılığıyla Zaman'ın üzerimizde kurduğu baskıyı yok saymaya kimin gücü yetebilir? Evet, Zaman'ın **VAR**-lığını tasavvur edemediğimiz gibi **YOK**-luğunu da düşünemeyiz.

Bizce en az iki çeşit zaman vardır: Fizik zaman (saatlerin zamanı) ve öznel zaman (bilinç zamanı). Birincisi, en azından teorik olarak bize bağlı değil, homojen ve kronometre ile ölçülebilir. İkincisi bizim içimizde, bize bağlı ve tekdüze bir biçimde akıyor. Akışkanlığı o kadar değişken ki geçişi hissedilen süre bile bir kişiden diğerine farklı olabiliyor. Görünen o ki aynı zamanda iki farklı kişi yok. Yapılan anketlere göre hissettiğimiz sürenin uzunluğu yaşanan olayların yoğunluğuna ve insanın yaşına göre değişiyor. Psikolojik zamanımız özünde esnek bir zaman.

Fizik ve psikolojik bu iki zamanın daha basit, ek bir zamanda birleştirilebilmesi imkânsız görünüyor. Dünya zamanıyla nefsin (ç.n. orijinal metinde **l'âme** - "ruh" olarak da çevirilebilir.) zamanını birbirine endeksleme çabası başarısızlığa mahkûm. Bu mahkumiyet **"Şimdi"** kavramının iki farklı anlamında bile sezilebilir:

- 1) Noktasal bir an, sonsuz bir geçmiş ile sonsuz gelecek arasında, uzunluğu olmayan bir kesme hattı, bir sınır.
- 2) Yaşayan bir **"Şimdi"**, daha yeni geçmiş bir **Geçmiş** ve hemen gelmek üzere olan bir **Gelecek** ile dopdolu, anlamı, belli bir "kalınlığı" olan bir **Şimdi**.

Hiç bir hissimiz bize noktasal anların birleşip anlamlı bir Süre'ye dönüşmesinin simyası hakkında ip ucu vermiyor. Anların geçişini hissetmiyoruz. Bu çatışmayı en güzel anlatan belki de hayatın kısa, aşkların geçici ve ölümün kesin olduğunu söyleyen o ünlü halk şii.

Hangi disiplinden olursa olsun bütün bilim adamları zaman ile bir sorun yaşıyorlar. Ben özellikle fizikten bahsetmek istiyorum. Zaman ve Fizik bilimini bağlamak garip görünebilir. Çünkü Fizik Bilimi itiraf etmese de Zaman'ı devreden çıkarmaya çalışır. Zaman değişkendir, istikrarsız, uçucu... Oysa Fizik değişimden münezzeh ilişkileri ifade etme peşindedir. Doğa üzerine neredeyse tanrısal bir gözlem noktasına erişme arzusu sebebiyle Fizik Değişmez'i, Mutlak'ı arar. Ama uygulamada hep Zaman engeliyle karşılaşır.

Zaman'ı bir nehrin akışına benzeten yaygın metaforu ele alalım. Akma, takip etme, süre ve geri döndürülemez olma gibi kavramları çağırıştırır. Bu simgeler fizikçilerin temel sorgulamalarının konusudur. Bir akma/akış var mı? Zaman'ın akışı esnek mi? Klasik fizik bu konuda görelilik ile aynı

yanıtı vermez. Süre midir söz konusu olan? Kâinat'ın tarihi, yapısı ve geleceği ile uğraşan kozmologlar Zaman'ın bir başlangıcı ve bir sonu olup olmadığını bilmek isterler.

Zaman Nedir?

Evet, bir nehir gibi akar zaman geçmişten geleceğe doğru. Ama bu geri çevirilmezlik Zaman'ın bir karakteri değil onun dünyasallaşmış halidir. (ç.n. *Orijinal metinde "il est la temporalité même du temps" Yani zamandan ve mekândan münezzehtir bir Mutlak Zaman'ın dünyevi tecellisidir.*) Peki ya Zaman'ın içinde olan fiziksel olaylar? Geri çevirilebilirler mi? Fizik kanunlarının ters yönde işlemesi meselesi hakkında ne diyebiliriz?

Zaman Fizik'te **t** simgesiyle "ete bürünür". Yani tek boyutludur, tek bir sayı tarihi belirtmek için yeter. Artı veya eksi ile yönü de değiştirilebilir. Fizikteki bu kullanım **TEK BİR ZAMAN OLDUĞUNU** ve **ZAMAN'IN SÜREKLİLİĞİNİ** peşinen kabul eder. Aslında bu kabul bizim hislerimiz içinde en sağlam olanına dayanır. Olaylar bazen aynı anda meydana gelebilir ama hiç bir zaman bir boşluk yoktur. **Yani Zaman'ın geçmediği bir zaman yoktur.** Mekân'ın aksine Zaman'ın topolojisi çok fakirdir. İki ihtimal var, ya düz bir çizgi ya da bir çember. Bir başka deyişle ya çizgisel, lineer bir zaman ya da bir çevrim, döngüsel zaman.

Döngüsel Zaman modeli bir çok mitolojik anlatıda vardır ama sebep-sonuç ilkesine uymadığı için Fizik Bilimi tarafından terk edilmiştir. Bu ilkeye göre sebeplerin sonuçlardan önce gelmesi zorunludur. Haliyle Zaman sıralı bir yapıya sahip olmalıdır ki bir noktanın diğerine göre önde/arkada olduğunu söyleyebilelim. **Dairesel zaman kavramı ise zihnimizin ihtiyaç duyduğu sebep-sonuç zincirini "bozar".**

Zaman'ı temsil eden parametre açık veya gizli olarak bütün fizik formüllerinde vardır. Bu tabi "nahış" bir durum zira daha önce de söylediğimiz gibi Fizik Bilimi Zaman'dan kurtulmaya çalışır. Zaman'dan bağımsız, "mutlak" gerçekleri ifade etmek ister. Bu meseleye çare bulmak için "Tarih" kavramı üzerinde düşünmek gerekir. Tarih dünyanın Zaman içinde değişime uğradığını varsayar. Oysa Fizikçinin aradığı ve Zaman'dan bağımsız olan kanunlar değişmezliği peşinen kabul ederler. Peki dünya bir sistem olarak mı görülmelidir yoksa bir tarih/hikâye olarak mı?

Bu bağlamda fizikçiler Yunan felsefesinin iki zıt ekseni arasında bölünmüşlerdir. Bir yanda Parmenides, Varlık'ın ve Mutlak Değişmezlik'in düşünürü. Diğer yanda Heraklitos, hareketin, dönüşümün filozofu.

Çağlar boyu süren bu tartışma iki grubu sürekli karşı karşıya getirdi:

1. Newton ve Einstein gibi Fizik'ten Zaman'ı tamamen silmek isteyenler,
2. Geri çevirilmezlik olgusunun Fizik'in her seviyesinde mevcut olduğuna inanan Fizikçiler.

Temel soru şu: Fizik Bilimi ne için vardır? Zaman'dan bağımsız, Mutlak'ı tarif etmek için mi vardır yoksa değişimlerin, dönüşümlerin kanunlarını keşfetmek için mi?

Tabi bu noktada şu soruyu da sormak gerek : Her fizik formülünde bir zamana raslamamızın sebebi nedir? Zaman'ın evrensel oluşu mu yoksa farklı şeylerin bir isim/kavram arkasında toplanması mı? Termodinamik zaman ile mekanik zaman aynı mıdır? Ya kozmolojik zaman?

Geri çevirilmezlik olgusu ışığında bu konuya eğilelim şimdi: Geçmiş bize yazılmış, sabitlenmiş gibi geliyor. Tabi ki hatırlayabiliyoruz ama geçmiş hissedemiyoruz. Gelecek ise bütün arzularımıza rağmen

ZamanNedir?

belirsiz. Gerçek ile bir bağı yok, çok sayıda ihtimal var. Günlük hayatta geçmiş ile gelecek arasında bir simetri yok.

Peki ya fiziksel olayların Geri çevirilebilirliği? Onlara göre de geçmiş ve gelecek arasında farklar var mı? Belki sizi şaşırtacak ama “zamanın oku” (ç.n. = *Zaman’ın akışı, fr. fleche du temps, ing. arrow of time, timeline*) adı verilen bu mesele henüz çözülmedi. Hatta son bilimsel gelişmeler hem soruyu hem de muhtemel cevapları daha da karmaşık bir hale getirdi. Zaman’ın teorideki yeri sürekli değişiyor.

Başlangıçta fizikçiler Zaman’ı tıpkı Mekân gibi olayların “içinde” olup bittiği doğal bir çerçeve gibi düşünmüştü. Daha sonraları yine Fizik’in ihtiyaçlarına cevap vermek için bakış açısı tam tersine çevrildi. Özellikle de Einstein’ın rölativite teorisi ve kozmoloji doğurdu bu ihtiyaçları. Bu yeni bakış açısına göre Zaman ve Mekân artık fizikî olayları içeren bir çerçeve ya da onların şekli değildi. Tersine fizikî olaylar onları tanımlıyor ve belirliyordu.

Zaman’ın ölçülebilen temel fiziksel bir büyüklük olarak görülmesi ilk defa Galileo Galilei ile başladı. Ölçülebilir ve temel fiziksel formülleri birbirine bağlayabilir, sıralayabilirdi. O döneme kadar Zaman daha çok sosyal olayların bir parçasıydı. Sayılarla, formüllerle bu şekilde iç içe geçmesi nispeten yeniydi. Galileo Galilei eğik düzlemler kullanarak cisimlerin düşmesini inceliyordu. Katedilen uzaklık olarak Mekân yerine Zaman kullanıldığı takdirde düşen cisimlerin çok basit bir kurala tabi olduğunu fark etti. Kazanılan hız düşme süresine orantılı olarak artıyordu. Modern dinamik doğmuştu.

Mekanik Zaman’ın tanımını ilk defa Newton **Principia** adlı kitabında verdi: Newton’a göre Zaman homojen bir biçimde akıyordu. Evrensel bir Mutlak idi. Cisimlerin uzay içindeki hareketleri peş peşe gelen anlardaki konumları olarak tarif edildi. Güzergâh (ç.n. = *trajectoire*) hesaplamalarında Zaman dinamiğin dışında bir parametre olarak görünür. Geçmişten geleceğe doğru akan, homojen, mutlak... Fakat ne gariptir ki Newton’un formüllerini kullanarak hem geçmişe hem de geleceğe doğru “gitmek” mümkündür. Çünkü Zaman’ın [formül içindeki] yönünü değiştirseniz dinamiğin temel kanunları bozulmaz.

Bu matematiksel yöntemle göre geçmişten geleceğe yönelik her değişim ve dönüşüm tersinin de varlığını peşinen kabul eder. Yani tabiat her yaptığının tam tersini aynı süreç ile yapabilir. Newton’un üzerinde çalıştığı fizikî olaylar (sürtünme ihmal edilirse) gerçekten de ters çevirilebilir. Newtoncu Zaman ne yaratır ne de yok eder. Sadece olup biten şeylere bir tempo tutar ve güzergâhları işaretler. Vasıfsız, pütürsüz, bütün anların birbirinin aynı olduğu bir zaman.

Kant daha sonraları bu Zaman-Mekân çerçevesiyle çerçeve içindeki olayların ayrıştırılmasından istifade edecektir. Kant’a göre Zaman-Mekân insan algısına göre a priori şekillerdir ve tecellîlerin anlaşılması imkânını koşullandırır. (ç.n. *tecellîler kelimesi fr. phénomènes’in çevirisidir. Bilimsel anlamda “fizikî olay” olarak da çevirilebilirdi ama kanaatimizce burada Kant’ın Saf Aklın Eleştirisi adlı eserindeki fenomen-numen eksenine referans yapılıyor*)

Newtoncu kanunların geri çevirilebilirliği 19cu asırda tam bir skandal olarak değerlendirildi. Özellikle Ludwig Boltzmann, Willard Gibbs, Ernst Zermelo, Joseph Loschmidt, ve daha sonraları Ilya Prigogine. İlk bakışta fiziksel olayların bir film gibi geriye sarılması insana saçma gelmez belki. Ama 19cu yüzyıl başında Sadi Carnot ısının mekanik enerjiye dönüşümünün tek yönlü (Sıcaktan soğuğa doğru)

Zaman Nedir?

olduğunu ispat etti. 1824'te yayınlanan **“Ateşin hareket ettirici gücü üzerine düşünceler”** (*Réflexions sur la puissance motrice du feu*) isimli çalışması termodinamiğin ikinci ilkesinin bir taslağını içerir ki son hali 1865'te Rudolph Clausius tarafından verilmiştir.

Öncelikle her fizikî sistem için entropi adlı bir büyüklüğün varlığını kabul edilir. Entropi sistemin durumu tarafından belirlenir ve “düzensizlik-dağınıklık” derecesini temsil eder. Termodinamiğin ikinci ilkesi entropi miktarının etraftan soyutlanmış bir sistemde (fiziksel olaylar neticesinde) sadece artabileceğini söyler.

Meselâ bir küp şekerin ve şekerli bir kahvenin toplam entropisi şekerli bir kahveninkinden azdır. Şeker mutlaka eriyecektir ve kahve soğusa bile şeker bir daha eski küp şeklini ve beyazlığını bulamayacaktır. Termodinamiğin ikinci ilkesi olayların geri çevrilemez olduğu yönündeki önsezimizi doğrular gibi...

Ama her zaman olaylara biraz daha yakından bakmak gerekir. Fizik kanunları içinde bazıları “temel kanunlardır”. Çünkü bunlar maddenin en temel “davranışları” ile ilgilidir, her şeyi açıklarlar. Bu kanunlara mikroskopik denir zira en basit yapı taşlarının, atomların ve moleküllerin kanunlarıdır. Önemli bir saptama yapmak gerekirse bu seviyedeki bütün formüller ters çevirilebilir. Bir parçacığın güzergâhı hem geçmişte hem de gelecekte aynı biçimde, sadece zaman değişkenini ters çevirerek hesaplanır.

Ama bu mikroskopik kanunların yanında maddenin davranışını daha genel olarak veren formüller vardır. “Makroskopik” denen bu formüller büyüklük olarak bize yakın olan fizikî olayların modelidirler. Ve geri çevrilemezler. Meselâ 1811'de Joseph Fourier tarafından ifade edilen sıcaklık formülü ters çevrilemez. Sıcaklık tek bir yönde yayılır, sıcaktan soğuğa. Tersisi doğru değildir.

Eğer bir hareket veya dönüşüm sadece ve sadece daha küçük hareketlerin birleşmesi ise makroskopik formüller mikroskopik eşitliklerden yola çıkarak hesaplanabilmeli değil mi? Gelin görün ki mikroskopik eşitlikler Zaman'a göre ters çevirilebilir iken Makroskopik olanlar değil. Zincirin iki ucunu birleştirecek halka ne olabilir?

Entropi denen şeyin varlığını nasıl kabul edebiliriz? Mikroskopik seviyede sistemin evrilişi Zaman'a göre simetrik iken nasıl oluyor da makroskopik seviyede iken sistemin evrilişi dissimetrik (simetriyi bozucu) bir fonksiyona tabi olabiliyor?

Bu sorgulamayı daha derinlere götürmek isteyen Ludwig Boltzmann Newtoncu mekanik ile termodinamiğin ikinci ilkesi arasında bir bağlantı bulmak istedi. Çok sayıda parçacığın davranışını eksiksiz olarak formüllere dahil etme imkânı olmadığından Boltzmann istatistikten istifade etti ve kesin güzergâh hesaplamalarının yerine ihtimallere yöneldi.

1872'de gaz moleküllerinin konum ve hızlarının fonksiyonu olarak hesaplanacak matematiksel bir büyüklük ihdas edilebileceğini keşfetti. Çok şaşırtıcı bir keşifti bu zira çarpışan moleküllerin etkisiyle söz konusu büyüklük bir “denge” noktasına doğru evriliyordu. Şayet gaz denge halindeyse sabit kalıyordu... **sanki Zaman geçmiyormuş gibi**. Bir başka deyişle (işaret farkı dikkate alınmazsa) entropiye benzeyen bir büyüklüğü keşfetmisti Ludwig Boltzmann.

Böylece parçacıkların dinamiklerini hesaplamaya yarayan ters çevirilebilir formüller istatistik olarak birleştirildiğinde ters çevrilemez makroskopik eşitliklere varılabiliyordu. Buna bakarak Boltzmann

Zaman Nedir?

ters çevirilemezlik olgusunu zayıf olasılıklı makro-durumdan daha yüksek olasılıklı makro-duruma evrilmenin bir sonucu olarak yorumladı.

İzole bir sistemin entropisinin artması moleküler bazda daha muhtemel durumlara evrilmeyi ifade eder. Termodinamik Zaman'ın oku (ç.n. = *Zaman'ın akışı*) "düzenli" halden "düzensiz" hale, dağılmaya, bozulmaya gitmekten ibarettir.

Ters çevirilemezlik adeta mucizevî bir biçimde hesaplamalar neticesinde çıkar ortaya. Ama bu hesaplar **ters çevirilemezlik** olgusunu makroskopik sistemlere özgü istatistik bir gerçeklik olarak yorumlar. Haliyle büyük bir serbestlik söz konusudur. Mikroskopik seviyede fizikî olaylar hâlâ **ters çevirilebilir**. Sonuç olarak gözlenen/saptanan bir durumdur (ç.n. *fait*, ing. *fact*) ama bir ilke değildir.

Tabi bu noktaya vardığınızda "Zaman bir aldanma, bir illüzyondur" demeye ramak kalmıştır. Albert Einstein dostu Michele Besso'nun ölümünün ardından ailesine yazdığı mektupta şöyle der: "**Bizim gibi koyu fizikçiler için geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki fark bir illüzyondur... çok inatçı bir illüzyon olsa bile**" (21 Mart 1955). Einstein'ın zaman konusundaki duruşu elbette hep bu kadar net ve katı olmadı. Belki bu mektupta sadece acılı aileyi teselli etmek istemişti ama yine de **ters çevirilemezlik** olgusunu ortadan kaldırmak umudu içindeydi. Ancak bu şekilde Fizik Zaman'sız bir geometri olabilirdi.

Diğer yandan kimi fizikçiler **ters çevirilemezlik** olgusunun bizim bilmediğimiz "ince ayrıntılardan" veya insanî öznelliğimizden (ç.n. orijinal metinde *subjectivité humaine*) kaynaklandığını kabullenmek istemediler. Çok temel bir şeyin gözlerden kaçtığını düşündüler. İlya Prigogine bunlardan biriydi. Fransız matematikçi ve düşünür Henri Bergson'un "**Zaman bir icattır ya da hiç bir şey değildir**" şeklindeki sözünden fazlasıyla etkilendiğini itiraf ediyordu Prigogine. (Bergson, *Evolution créatrice* (1916), PUF, 1970, sf. 341) Ona göre makroskopik seviyedeki **ters çevirilemezlik** özünde mikroskopik seviyedeki rastlantısal bir vasfın ifadesiydi. Bir bakış açısı değil doğanın ayrılmaz bir parçasıydı. Prigogine'e göre:

"İstatistiksel tanımlama ters çevirilemezlik süreçler ve entropinin artışı gibi sonuçlar doğuruyor ama bu tanımlama bizim cehaletimizle veya kendimizi merkez almanızla beslenmiyor. Dinamik süreçlerin doğasının bir sonucu" (La Fin des certitudes, 1996, sf. 126.)

Böylece Prigogine "**Zaman'ın akışı yoktur ama makro seviye bu illüzyon oluşur**" demek yerine "**Zaman'ın akışı vardır ama makro seviye bunun YOK olduğu illüzyonu oluşur**" demiş oluyordu. Bu konuda fikirlerin zıtlaşması sürmektedir. Özellikle de klasik fiziğin inşa ettiği o güzel teorilerin ayan beyan taşıdığı ama hiç kâle almadığı **ters çevirilemezlik** olgusu tam bir muammadır. Üstelik klasik fiziğin yalnız olmayışı tartışmaları daha da renklendirmekte ve karıştırmaktadır. Modern fizik veya özel rölativite, genel görelilik, kuantum mekaniği, alanlar teorisi, kozmoloji... Kısaca birbirini tamamlayan bazen de yalanlayan nice teoriler, kavramlar ve bakış açıları. Şimdi bütün bu manzaraya biraz düzen vermeye çalışalım... En azından Zaman konusunda.

Öncelikle Einstein Maxwell'in elektromanyetizmasını mekaniğin rölativite ilkesiyle bağdaştırmaya çalıştı. Çareyi Zaman ve Mekân'ın yeniden tarif edilmesinde buldu. Bugüne kadar birbirinden ayrı olarak düşünülen Uzay'ı ve Zaman'ı birleştirdi, Uzay-Zaman kavramını ihdas etti.

Zaman Nedir?

Eğer uzayda galileci referansı (ç.n. fr. *référentiel galiléen*, ing. *Inertial frame of reference*) değiştirirseniz Zaman kısmen Uzay'a dönüşür.

- **Felsefi bir sonuç:** Zaman Newtoncu kimliğini kaybeder, Mekân'ın dışında kalmaz ve dinamiğe bağımlı hale gelir.
- **Uygulamadaki sonuç:** Saatler uzayda hızla hareket ettiklerinde ritimlerini yavaşlatırlar. Zaman'ın esnekliğini ölçen bu yavaşlama **muonlar** gibi parçacıklarda düzenli olarak gözlenir. Muonlar ağır elektronlardır. Atmosferin yüksek katmanlarında kozmik ışımaya neticesinde oluşur veya yapay olarak parçacık çarpışmalarıyla elde edilir. Yaşam süreleri 2.2 mikro saniyedir.

Görelilik teorisinin söylediği ve deneylerin tasdik ettiği bir saptama vardır: Muonların yaşam süresinin gerçekten parçacığın ortaya çıktığı ve yok olduğu anlar arasında geçen zamana tekabül etmesi parçacığın HAREKETSİZ olması halinde mümkündür. Aksi takdirde ne kadar hızlı giderse o kadar uzun yaşar (= uzayda yol alır). Işığın boşluktaki hızına yakın bir süratle yol alırsa ömrü 2.2 mikro saniyeden çok daha uzun olabilir.

(ç.n. Aşağıya(1) dipnot olarak rölativite/görelilik kuramı hakkında bir fikir vermesi amacıyla Türkçe [Vikipedia](#)'dan uzun bir alıntı koydum. Detaylı biçimde bu konuyu anlamak isteyen okurlarımız şu web sayfalarındaki [TÜBİTAK](#) tarafından hazırlanmış hareketli ve sesli sunumlara erişebilirler [Özel Görelilik - CD-1](#), [Genel Görelilik - CD-2](#))

Rölativite teorisi Zaman hakkında daha bir çok kavramın değiştirilmesine mecbur eder bizi. Özellikle aynı anda meydana gelme, eşzamanlılık (fr. *simultanéité*) mutlak olmaktan çıkar. Bir gözlemci için gelecekte olan olaylar bir diğeri için geçmişte ve hatta bir üçüncü için şu an olmakta olabilir.

Bir başka deyişle bana göre olmakta olan olaylar hareket halinde bir gözlemci için henüz olmamış veya geçmişte kalmış olabilir. Artık kelimeler birden fazla anlam ile yükleniyor zira hareket halinde ne kadar gözlemci varsa o kadar temel saat vardır. Bütün saatlerin aynı saati göstermesini sağlayamayız. Bunu yapsak bile bir kaç saniye sonra farklı zamanları göstermeye başlayacaklardır. Her bir gözlemci kendi saati dışındakilerin yavaşladığını düşünecektir. Zaman'ın ortak bir referansının olmadığı bir nokta burası. Ama sebep-sonuç ilkesi muhafaza ediliyor. Eğer bir gözlemci için A olayı B olayından evvel olduysa (meselâ A'dan B'ye ışıklı bir işaret yollandı ise) bütün gözlemciler için bu böyledir. Geçmiş ve Gelecek belli bir mutlakiyeti muhafaza ediyor yine de.

Zaman'ın referansını değiştirerek Zaman'ın geçiş ritmini değiştirebiliyoruz ama ters çeviremiyoruz. Bunun için ışık hızından daha yüksek bir hızla hareket etmek gerekir ama görelilik teorisi bunun imkânsız olduğunu söyler. (**Mümkün olsa, Zaman'da yolculuk iki farklı Zaman'ın varlığını zorunlu kılar: "Üzerinde" seyahat edilen, dış Zaman ve yolcunun zamanı, iç Zaman.**)

Simdi biraz da kütleli çekimden bahsedelim. Einstein'ın genel görelilik teorisine göre kütle çekimi uzayın maddî olarak içerdiği şeylerin birbirlerine uyguladıkları bir kuvvet değil. Bu kuvvet Uzay-Zaman'ın "geometrik" bir vasfı.

Bu kuvvetin bu şekilde Uzay-Zaman'a dahil oluşu onun eğilip bükülmesine sebep oluyor. Bu « Eğri Uzay » bünyesinde Uzay, Zaman ve Madde garip özellikler arz ediyorlar. Einstein'ın formüllerine göre enerjinin ve kütlenin yoğunluğu Uzay-Zaman'ı şekillendiriyor ve bu şekillenme uzaydaki cisimlerin

Zaman Nedir?

dinamiklerini, güzergâhlarını etkiliyor. Bu koşullarda hem gözlemcilerin hızı hem de kütle Zaman'ın geçiş hızını etkiliyor. Bir başka deyişle Zaman gözlemlenen fiziksel olaylardan etkileniyor.

Kozmologların statik bir Uzay-Zaman görüşünü savunmaları beklenebilir bu noktada ama gerçekte durum tam da tersi. Bugün fizikçilerin neredeyse tamamı parçacıklardan oluşan Evren'in genişlemesi üzerine kurulu Big Bang modelini destekliyor. Ama Newton'un zamanı gibi "evrensel" olmakla beraber kozmologların zamanı aynı Zaman değil. Yine de her hangi bir ivmeye ya da kütle çekimine tabi olmayan gözlemciler saatlerini ayarlayarak Uzay'ın evrilme zamanını takip edebilirler. Bu "evrim zamanı" kozmologlara göre tıpkı Newtoncu zaman gibi tek yönde akıyor.

Kozmik zamanın başlangıcına gelince... Tıpkı Kâinat'ın başlangıcı gibi bir tür "ilkel uzayın" toz bulutları arasında kayboluyor. Bir fizikçi için Big Bang modelini kabul etmek fizik kanunlarını kullanarak geçmişe doğru sonsuza kadar gitmenin (ç.n. orijinal metinde *extrapolation*) imkânsız olduğunu da kabul etmek demek.

Böyle bir geriye gidiş mutlaka çıkmaz bir sokağa varır çünkü kuantum fiziği ve genel rölativite mutlaka çatışmaya girer. Kısaca ne Kâinat'ın ne de Zaman'ın başlangıcı hakkında hiç bir şey bilmiyoruz. Ne zaman başladığını bilmediğimiz gibi nasıl başladığını da bilmiyoruz.

Kâinat'ın bir tarihi olduğunu biliyoruz. Ama bu bir başlangıcın olduğu anlamına gelir mi? Bu konuyu sorgulamaya başladığımız anda kendi acziyetimizi görüyoruz. Meselâ Zaman'dan önce başka bir zaman var mıydı? Değişim olmadan bir zaman tahayyül edebilir miyiz? **Değişimden bahsedebilmemiz için bir şeyin değişmesi gerek ve o şey... Zaten Kâinat!**

(ç.n. **Etienne Klein**'in *Kuantum Mekaniği'nden bahsetmeye başlayacağı bu bölümde arzu eden okurlarımız bir hazırlık olarak determinizmin tanımı[2] ve determinizm-kuantum ilişkisi hakkında kısa bir hatırlatmayı dipnotlardan okuyabilirler[3]*)

Kuantum Mekaniği'nden bahsedelim biraz da. Atomun, özellikle de ışığın etkileşimi söz konusu olduğunda klasik fizik yetersiz kalıyor biliyorsunuz. Bu yetersizlik sebebiyle onun yerine konan Kuantum Fiziği tam bir devrim gerçekleştirdi. Öyle ki bugün Kuantum Fiziği'nden etkilenmeyen fizik dalı kalmadı.

Kuantik bir sistemin durumunu tarif etmek için, meselâ bir parçacık farz edelim, sistemin dalga fonksiyonu denen matematiksel bir kavram kullanılır. Genellikle bu sistemin fiziksel vasıflarından birinin (konumu, enerjisi,...) alması muhtemel değerlere tekabül eden terimlerin toplamıdır. Bu sistemin bir garipliği vardır: Bir ölçüm yaptığınızda (meselâ enerjisini ölçmek istediğinizde) dalga fonksiyonunda ani bir değişiklik meydana gelir. Dalga fonksiyonunun "çökmesi" denen bu olay bazı paradoksların da kaynağıdır. Bu paradokslar çeşitli yorumlara kapı açmıştır ama fizikçilerin çoğunluğunun kabulüne göre rastgele olduğu iddia edilen bir süreçtir bu. Ölçmeden önceki dalga fonksiyonu ancak bir ihtimal hesabı yapılmasını sağlar. Klasik fizikte kullanıldığı gibi determinist hesaplar yapmak imkânsızdır.

Pekâlâ Kuantik fizik açısından Zaman kavramına nasıl bakabiliriz? Basitleştirecek olursak Schrödinger'in formülüne odaklanabiliriz. Zira ışık hızına kıyasla "düşük" hızlarda kalındığı müddetçe geçerliliğini muhafaza eder. Bu formül dalga fonksiyonunun zaman içindeki evrilmesini hesaplamaya yarar. **Ters çevirilebilir** ve **determinist** bir formüldür bu. Yani ilk bakışta bu formüldeki zamanın newtoncu zaman olduğu söylenebilir. Ama sistem üzerinde bir ölçme operasyonu gerçekleştirilirse

Zaman Nedir?

teorik olarak hesaplanan ölçümlerden sadece bir tanesi gerçekleşir. Sanki ölçme işlemi **geri çevirilemez** biçimde sistemin üzerinde bir iz bırakmış gibi sistemin matematiksel tarifi “değişir. Ama Schrödinger’in formülü bu değişikliği vermez. Bu saptama kapsamında Zaman’ın akışı oldukça tuhaf zira **geri çevirilemezliğin** oluşumuna ölçme eylemi dahil olmuştur.

Gördüğünüz gibi Fizik Bilimi’nin her bir alanı Zaman’a ayrı bir kavram atfeder. Bir başka deyişle **fizikçiler için ORTAK ve EVRENSEL bir ZAMAN kavramı (şimdilik) yok**. Ortak bir teori de geliştirilemiyor haliyle. Termodinamik, kozmoloji ve Kuantum Fiziğinde gördüğümüz gibi Zaman akışına benzet küçük okçuklar var ama ANA ZAMAN OKU diyebileceğimiz, bütün fizikçilerin kullanabileceği ortak bir Zaman yok.

Öyle sanıyorum ki bu iki farklı düşünme şekli hem birbirine zıt hem de tamamlayıcı. Yani birincisi Tarih’e, Zaman’a dayanan ve ikincisi yani sonsuz bir var oluşa, Zaman’ın yokluğuna dayanan iki şekli kastediyorum. Bu iki yol bizim Kâinat’ı anlayış sürecimizde birbirinden ayrılmaz gibi görünüyor.

Değişikliği açıklamak için sabitlere ihtiyacımız ve süreyi tahayyül edebilmemiz de ancak bazı « değişmezler » üzerinden gerçekleşiyor.

Dünya Zaman’ı ile nefsimizin Zaman’ı arasındaki bağlantıya gelince... Madde’nin Hayat’a dikildiği hat üzerinde aramak gerek bunu. Fizikçinin matematikleştirilmiş zamanı yaşanan Zaman’ı anlatmıyor. Tıpkı yaşamakta, hissetmekte olduğumuz Zaman’ın Fizik teorilerini tatmin etmemesi gibi.

Şemalarla kavramsallaştırırken Hakikî Zaman’ın bazı vasıflarını gözden kaçırdı mı fizikçiler? En azından Henri Bergson bu fikri savunuyordu. Fizik Bilimi ve genel olarak lisan ile sınırlanan insan zekâsı Zaman’ı doğru ifade edemiyordu. Akıp giden Zaman’ı gözlemlemek yerine kimi rastlantıları not etmekle yetiniyoruz. Zaman’ı homojen bir boyuta indirgiyoruz. Birbirine eşit, bir kolyenin incileri gibi birbirine karışmayan ve peşpeşe gelen anlar...

Yine Bergson’a göre böyle yaptığımız için sürenin gerçek doğası gözümüzden kaçıyor. O doğa ki kendini sürekli yeniden yaratıyor, sürekli bir icad, sürekli bir keşif, kesintisiz yeniliklerin doğması. Fizikçilerin tekrar eden yapayalnız tik-takları gerçek Zaman’ın ve Gerçek Hayat’ın hamuru, hammaddesi değil.

Çevirinin dipnotları

1° Genel görelilik kuramı, ivmeli devinim ile kütle çekimi açıklamasını özel göreliliğe birleştiren, genelleyen kuramdır. 1916’da Einstein tarafından ortaya konmuştur. Genel görelilikten önce, Newton’un kütle çekim kuramı geçerli kabul ediliyordu. Newton’un formülleri (yatay atış, dikey atış vb) bugün de duyarlılık gerektirmeyen uygulamalarda geçerlidir. Ancak aya roket göndermek gibi duyarlı işlerde Einstein formülleri kullanılmaktadır. Genel olarak Newton mekaniğinde Kuvvet (F), Görelilik kuramında ise Kütle (M) önemli ve önceliklidir. Genel görelilik ile Einstein şunları ortaya çıkartmıştır:

- Yerçekimi (kütle çekimi) ve ivmeli devinim birbirinden ayırt edilemez (Eşitlik ilkesi)
- Kütle, içinde bulunduğumuz uzay-zaman’ı eğip bükmektedir.
- Yerçekimi bir kuvvet değildir, uzay-zaman’ın geometrik eğriliğinden ortaya çıkar.
- Genel görelilik, kendi zamanı için inanılması güç pek çok öngörülerde bulunmuştur; bunlardan en önemlileri:

Zaman Nedir?

- Eğer kütle uzay-zamanı geometrik olarak eğiyorsa, Güneşin çok yakınından geçip gelen uzak yıldızların ışıkları eğrilmiş olmalıdır. Bu eğrilik güneş çektiği için dışbükey değil de uzay-zamanın eğriliğine uygun içbükey olmalıdır.
- Çok çok yoğun kütleler uzay-zamanı öylesine bükebilir ki, uzay-zaman kendi üstüne katlanır ve içine çöker, böylesine yoğun bir kütle görülemez çünkü ışık dahi bu uzay-zaman eğriliğinden, çökmesinden kurtulamaz.
- Kütle uzay-zamanı eğiyorsa bu eğilmeden zaman da etkileniyor (göreceli) olmalıdır. Eğilmiş zaman yavaş akmalıdır.
- Hareketli büyük kütleler etraflarındaki bir kısım uzay-zamanı da sürükleyebiliyor olmalıdır.
- Kütle uzay-zamanı eğiyorsa, kütle yakınındaki eğrilikten ilerleyen ışık, uzağındaki düzgün uzay-zamanda ilerleyenden daha uzun yol almalıdır.
- Yüksek kütleli oluşumların ani hareketleri uzay-zamanda ani değişimlere, eğrilik dalgaları oluşmasına neden olabilir.

Bu öngörülerin hemen hepsi 1916'dan günümüze dek gözlenebilmiş, defalarca kez denenmiş ve doğru çıkmıştır:

- 1919'da ilk kez İngiliz bilimciler güneş yakınından gelen ışığın eğri çizdiğini gözlemlediler. Daha sonraları yapılan bütün gözlemler eğriliğin GG'nin hesapladığı ile oldukça yakın olduğunu gösterdi.
- Evrende hiç ışık vermeyen ve etrafındaki her şeyi içine çekecek kadar yoğun kütle gösteren oluşumların varlığı tespit edildi. Kara delik adı verildi.
- Kütle yakınında ve uzağında çok hassas atom saatleri ile yapılan deneylerin hepsi kütle yakınında zamanın GG'nin hesaplarına uygun olarak yavaşladığını gösterdi.
- Geçen yıl açıklandığı üzere çok hassas jiroskoplarla donatılmış LEGOS1 ve LEGOS2 uydularının 11 yıl süren ölçümleri dünyanın etrafındaki uzay-zamanı sürüklediğini ortaya koydu.
- Güneşin ardına geçen Viking uzay araçlarından dünyaya gönderilen sinyallerin, olması gerekenden daha uzun sürede dünyaya ulaştığı, yani uzay-zamanın güneş tarafından eğilmesinden etkilendikleri ortaya çıktı.
- 1993'te Hulse ve Taylor, ikiz yıldızların spiral hareketinden uzay-zaman eğrilik dalgalarının oluşumunu gözleyerek nobel kazandılar.
- Kütle, uzayı olduğu kadar zamanı da bükmektedir. Zamanın bükülmesi kütlelerin merkezinde geleceği işaret eder şekildedir. Eğer cisme etkiyen bir kuvvet yoksa, cisim kendi geleceğine doğru ilerlemektedir (düşmektedir).

2° Determinizm evrenin veya olayların ya da bir bilimsel disiplinin alanına giren tüm nesne ve olayların önceden belirlenmiş olduğu, onların öyle olmalarını zorunlu kılan birtakım yasa veya güçlerin etkisiyle meydana geldiklerini ileri süren öğretiyeye verilen addır. Başka bir söyleyişle felsefe bağlamında, ahlâkın kapsamına giren seçimler de dahil, bütün olayların Özgür iradeyi ve insanın başka türlü davranabilme imkânını kabul etmeyen birtakım önceden var olan zorunlu nedenler zincirinin zorunlu olarak belirlediğini savunan teoridir. Buna göre insan iradesinin söz konusu zorunlu nedenler zincirine etkisi olmadığından olayların meydana gelişinde nedenlerin gücü bulunmaktadır. Böylece nedensellik ilkesi determinizmde temel ilke olarak kabul edilmektedir. Çünkü determinizme göre evrende akli bir yapı ve düzen vardır, dolayısıyla belirli nedenlerin veya durumların bilgisine sahip olduğunda, o nedenlerin veya durumların ortaya çıkartacağı olayların bilgisini elde etmek mümkündür. [\[KAYNAK\]](#)

Zaman Nedir?

3° Kuantum kuramı determinizmi yerle bir etmiştir. Temelinde belirsizlik yatan bu kuram her şeyin belirli olduğunu savunan Nedensellik ilkesini bir elektronun yörüngeler arası geçişini belirleyen herhangi bir etki olmadığını ve bu geçişlerin tamamen belirsiz, saptanamaz bir şekilde olduğunu öne sürerek yıkar. Bu kurama göre bir elektronun klasik fizikteki hesaplamalarla aynı anda hem hızının hem de konumunun bulunması mümkün değildir. Bu kaniya ışığın yapısı incelenerek varılmıştır. Işığı oluşturan yapı bir parçacık mıdır? Yoksa bir dalga mıdır? Soruları klasik fiziğin açıklanmasında kullanılan dilin ötesinde bir açıklama gerektirdiği için bu kuramı açıklamak yeni bir dilin oluşmasına bağlıdır. Her iki ihtimalin yani ışığın yapısının hem dalga hem de parçacık olması ihtimali klasik fizikte açıklanamayacak bir durumdur. En son iddia edilen görüş ışığın ne parçacık ne de kendi başına bir dalga olduğudur. Kimya derslerinden alışık olduğumuz tüm maddelerin atomlardan oluşması ve bu atomlarında kendi içlerinde elektron, proton, nötron gibi parçalıklardan meydana gelmelerini Kuantum Fiziği'nin merceğiyle bakarsak ve incelersek atomların parçalanmasının sonunun olmadığını görebiliriz. Bunu klasik fiziğin mercekleriyle baktığımızda anlamak mümkün değildir. [\[KAYNAK\]](#)

Etienne Klein'in Fransızca Refereansları

- -Cohen-Tannoudji, G., Spiro, M., Matière-Espace-Temps, Poche Gallimard, 1989.
- - Prigogine, I. et Stengers, I., La nouvelle alliance (Gallimard) 1979 ; Entre le temps et l'éternité (Fayard), 1988.
- - de Broglie, L., Physique et microphysique (Albin Michel), 1956.
- - Hawking, S., Une brève histoire du temps (Flammarion) 1988.
- - Le temps et sa flèche, ouvrage collectif édité par Étienne Klein et Michel Spiro, Collection Champs-Flammarion, 1996.
- - Bachelard, G. , L'intuition de l'instant, Éditions Stock, 1992.
- - Desanti, J.T., Réflexions sur le temps, Grasset, 1992.
- - Guitton, J., Justification du temps, Quadrige, PUF, 1993.
- - Levinas, E., Le temps et l'autre, Quadrige, PUF, 1991.
- - Bergson, H., Durée et simultanéité, PUF.
- - Conche, M., Temps et destin, PUF, 1992.
- - Grimaldi, N., Ontologie du temps, PUF, 1993.
- - Klein, E., Le temps, Flammarion, collection " Dominos, 1996.

İnsan akıllı Zaman'ı anlayabilir mi?(1)

Akıl bilim değildir. “Bundan sonrası akıl ile çözülemez” demek de aklın alametidir. Kanaatimizce Akıl da haddini bilmelidir. Beş duyunun ve aklın putlaşması aklımızın değil nefsimizin eseridir.

Peki nedir Zaman? Bu kavram aklımızın “kapsama alanı” içine girer mi? Zaman'ı akledebilir miyiz? Bu yaz başladığımız [Zaman Nedir?](#) isimli keşif projesinin amaçlarından biri de bu soruya yanıt vermek.

[Fizikçilerin Zaman konusunda bugüne kadar bir anlaşmaya varmamış olmasından](#) da anlıyoruz ki tabiat bilimlerinin gücünü, sınırlarını zorlayan bir olguyla karşı karşıyayız. Ölçme ile, deney, gözlem yaparak (sadece) bilimsel yöntemlerle çözümlenmesine imkân olmayan bir şey var ortada.

Zaman'ı düşünmek kolay değil

Neden? Bunun bir kaç sebebi var. Bir kere Zaman ile aramıza mesafe koymakta zorluk çekiyoruz. Ekonomi, tarih veya siyaset konuşurken insan tarafsız bakabilir. Ama bu meseleyi konuşurken Zaman'sız bir tepeye çıkıp hadiseye uzaktan bakamıyoruz. Zaman'ın geçişi bizi yaşılandırıyor, sevdiklerimizi öldürüyor, kaybedilenler geri gelmiyor. Diğer yandan bir nostalji var. Çocukluğumuzu özleyiyoruz, eski bayramları, **“bizim zamanımızdaki”** okulları, lokantaları, komşuluk ilişkilerini... Sevinç, üzüntü ya da korku duymadan Zaman'a bakabilmek kolay değil ... çünkü insanız.

İkinci bir tuzak ise bu birinciden kurtulma çabasıyla sözlüklere, objektif tanımlara, tariflere, bilimsel teorilere, Big-Bang gibi senaryolara balıklama dalmak. Zorluklardan kaçarak, sözüm ona bilimsel yaklaşımlara kafamızı gömerek Zaman'ı tanıyamayız.

Zaman Nedir?

Üçüncü bir engel, bir tuzaktan bahsetmek icab ederse buna “kamplaşma” denilebilir. Yani **“Annemi mi seversin yoksa babanı mı?”** tipinden sorularla radikal bir pozisyonu aramak:

- 1) Zaman objektif olarak tarif edilebilir, bilimsel bir kavram mıdır? Yoksa kişiden kişiye değişen, tamamen hissiyat alemine dair, sübjektif bir şey midir?
- 2) Zaman maddî dünyanın bir parçası mıdır yoksa ruha dair, adeta dinsel bir olgu mudur?
- 3) Saatlerin gösterdiği parçalanabilir **Tik-Tak Zaman** mı Hakikat’e yakındır yoksa şarkıların, şiirlerin bölünmez **Süre’si** mi?

Bunlar düşünceyi canlandıran fikir eksenleridir ama birini ötekine tercih etmek, takım tutar gibi “en doğrusunu” aramak bize göre insan aklının ufkunu kapatan bir tutum olacaktır. Zaman gibi derin bir mevzuda akıl yürütürken insan sislerin içinde yürümeye alıştırmalıdır kendini.

Zaman’ı düşünmemize teşkil eden sonuncu faktör olarak felsefe dışında kalan disiplinlerin etkisini sayabiliriz. **Edebiyat, fotoğrafçılık, kimya ya da biyoloji gibi alanlardaki örnekler elbette faydalıdır ama bu örnekler kendi başlarına taşıyıcı bir temel soru olmalıdır kanaatimizce.** Aksi [takdirde fizikçilerin kendi “dertlerine” deva olmak için icad ettikleri](#) (ve birbirine uymayan) zamanlar gibi sadece zihnimizle inşa ettiğimiz kavramların hatta kelimelerin esiri oluruz. Bu türlü çabalar birer zihin jimnastiği olmaktan öteye gitmeyeceği için bizi Hakikat’e yaklaştırmaz.

Tutkal-Bıçak olarak Zaman

Zaman’ın geçişi bizim zihnimizde bozulma, aşınma, yaşlanma ve ölüme (?=yokluğa) yaklaşma anlamı taşıyor. Bu anlama bakarak Zaman’ın dosdoğru bir çizgi olduğunu iddia edebilir miyiz? Doğumdan ölüme uzanan düz bir çizgi? İyi ama meselâ hafıza ile ilgili meseleleri nasıl açıklayacağız? Geçmişimizde gömülü iken zincirini koparıp **Şimdi’ye** dalıveren ve o hiç yaşlanmayan, Ben’i Ben yapan o hatıralar nerede şu anda?

Evet, günlerin, gecelerin, yazların ve kışların birbiri ardına gelişi, hayvanların, bitkilerin bu ritim ile dans etmesine bakaran en azından **“Tabiat’ın, Hayat’ın Zamanı”** diyebileceğimiz bir ritim, bir müzik var. Ama baktığımız pencereye göre doğrusal da olabilir döngüsel de. Ömrü haftalar ile sınırlı bir böceğin zamanı ile bir kaplumbağanın, asırlık bir çınarın zamanları bir değil. Ne de kısacık bir döngü içinde atıp duran kalbin zamanı ile o kalbin sahibinin zamanı...

Mevsimlere bakarak döngüsel, dairesel veya Hayat-Ölüm eksenine bakarak doğrusal bir Zaman algımız olabilir. Ama Zaman her şeyden önce bir bıçak gibi, kesici, ayırıcı. Oluşan/yaratılan şeyler ile yok olan, artık varlığını sürdürmeyen şeyler arasında bir kopma çizgisi.

Zaman aynı sebeple bir tutkal, Geçmiş, Şimdi ve Gelecek arasında bir birleştirici. Aksi takdirde **“İstanbul’da doğdum, 12 yaşında ortaokula gittim, askerliğimi şurada yaptım, önümüzdeki sene evlenmek istiyorum”** gibi bir cümle kuramazdık. O eski “ben” ile şimdiki “ben” ve yarınki “ben” aynı ise üçünü birleştiren (ve ayıran) bir şey olmalı değil mi?

Çünkü en basit tecrübelerimizi anlamlandıran veya tersine onun anlamını yok eden bazı süreçler var ki ancak Zaman sayesinde yaşayabiliyoruz bunları. Kimilerinin “psikolojik zaman” dedikleri **içimizdeki Zaman** en az fizikçilerin zamanı (**dış, ortak, objektif zamanlar**) kadar gerçek.

Zaman Nedir?

Harvard Üniversitesi'nde psikoloji profesörü olan **Daniel L. Schacter**'in "[Searching for Memory: The Brain, the Mind, and the Past](#)" adlı eserinden bir örnek ile konuyu netleştirelim:

"Bahçede çiçeklerle uğraşıyorsunuz. Salonda TV seyreden çocuklarınızın çığlığı ile irkiliyorsunuz. Koşuyorsunuz içeriye. Çocuklar ekrana kilitlenmişler, gözleri korkudan büyümüş. Ekrana bakıyorsunuz. Sakin sakin çayını içen birinin görüntüsü var. Hiç bir şey anlamıyorsunuz... Çünkü katilin o tase zehir koyduğu sahneyi görmediniz. Sizin için sıradan bir çay tası geçmişte katilin zehiriyle, gelecekte ise çayı içenin kaçınılmaz ölümüyle bağlantılı. Ama siz ne geçmiş ne de gelecekle ilişkilendiremediğiniz bu sahneyi [=anı] anlamıyorsunuz."

Daha yolumuzun başındayız ama şimdiden "Ben" kavramı "Bellek" ile, "şuur" kavramı "anlam" ile birleşmeye başladı sanki? Akıl fenerlerimizi Zaman'ın **NASIL** olduğu sorusundan ayırıp **NE** olduğu sorusuna yönelttiğimizde Varlık ile yokluk arasındaki ufkun aydınlığına tanık oluyoruz adeta. Sanki dünya düz bir tepsiymiş ve sanki okyanuslar dünyanın kenarından Yokluk alemine akıyormuş gibi:

*"Hâsılını öğrenirsen kuşkusuz zaman gerçektir. O vehimlerle bilinir. Doğa gibi tesirdedir onun gücü. Zamanın ve doğanın dış varlığı ise yoktur. Şeyler onunla belirlenir. Onun ise kendisinde hükümlerliği olacak bir dış varlığı yoktur. Akıl suretini idrak etmekten acizdir. Bu nedenle şöyle der: '**Dehr mevhumdur**'. [...] Tıpkı boşluk gibi. Ucu olmayan bir uzam. Cisim olmayan bir şeyde. Kendisinde cisimleşme bulunma vehmiyle" (Fütûhât-ı Mekkiye, Hz. İbn Arabî, Cilt II, sf. 380)*

Şeyh'ül Ekber'in bu sözlerini nasıl anlamalı? Mutlak Zaman diyebileceğimiz bir Hakikat ve bu Hakikat'ın tecellileri mi söz konusu? Ayın güneş ışığını yansıtması gibi bizim minnacık hayatlarımız veya fizikçilerin zamanları gerçekte birer yansıma, gerekli birer vehim midir?

Bu aşamada İslâm kültürü dışındaki kaynaklardan istifade etmek önem taşıyor kanaatimce. Zira İnsan'ın Zaman macerasını keşfederken bir tek felsefî akım ya da bir tek inanç ile yetinmek yanlış olur.

Batı dillerinin çoğunda zaman ile ilgili kelimeler bir Hint-Avrupa kökü olan **tem-**'den türemiş: **time**(ing.), **temps**(fr.), **tempo** (it.), **tiempo**(isp.)... Anlamı: Kesmek! Yunanca **temno** kelimesi de aynı anlama geliyor. Atom (=bölünmez) bu yunanca kökten gelen ve yine kesme/bölünme içeren bir kelime. Bu kesme meselesi hiç yabana atılmaması gereken bir şey. Zira yaratılış fikrini çağrıştıran ve yine [etimolojik olarak] gökyüzünün yeryüzünden (kesilip) ayrıldığı yer anlamında **templum** (=tapınak) var Latince meselâ. Örnekler çok: **Tome** (Ansiklopedi vb eserlerin ciltleri...) gibi aynı kökten gelen kelimeler de bir şeyi içeren birleştiren ama bunu yaparken ayıran, bölen, öngörülmüş bir yapıya göre bölmeleyen mânâlarına işaret ediyor.

Zaman Nedir?

Fakat öylesine bölmek parçalamak kastedilmiyor. Bir **İÇ** ve bir **DIŞ** kalacak şekilde ikiye ayırmak söz konusu. Bir öteki, bir **“alterite”** oluşturuyor bölme eylemi. Neticede Siyah beyaza, uzak yakına borçlu değil mi varlığını? En azından biz insanların ALGILAMA ile çevrili olan aklı **bir şeyin var olduğunu anlamak için onun zıddına muhtaç**. Aslında hem zıddına ihtiyacımız var hem de iki zıt şeyi ayıran fizikî veya aklî hududa. Sözelimi “deniz” ve “kara” varsa aralarında bir de kıyı şeridi, bir kumsal veya bir rıhtım var değil mi? İşte bu kıyı, bu ayırma bölgesi, bu sınır(lar) tarif ediyor burada anlatılan “Zaman” algısını.

Tahmin ediyorum yine bu sebeple **Varlık ve Zaman (Sein und Zeit)** adlı devasa eserinde Martin Heidegger Zaman’ın bu Tutkal-Bıçak etkisine şöyle işaret ediyor:

“Zaman varlığının Hakikat’i dünyevî bir şey olması değildir. Ontolojik ayrımın müşahade edilebilir biçimde kendini bize gösterdiği ufuk çizgisidir.”

Biraz açacak olursak: MUTLAK olarak var olanları meselâ ilk harfi büyük yazılmak üzere **İnsan’ı** müşahade edemeyiz. İnsan vardır ama bu varlık akl-ı meaş ile kavranamaz. **AŞ, iŞ ve eŞ** bulmamızı sağlayan, **iAŞemizi** temin etmeye yarayan Akl-ı Meaş’ın kapsama alanı dışındadır bu anlama. Evinin damına çıkmak için kullanılacak bir merdiven elbette Ay’a seyahat için kullanılamaz. Her ne kadar Merdiven de Uzay Mekiği gibi insanları “yükseltmeye” yarayan bir alet olsa da...

Oysa **İnsan’ın** müşahadeye açık bir biçimde, zamansal ve mekânsal olarak ortaya çıkması, insanların, insanlığın tarih ve Kâinat içinde var olması elbette bilimsel olarak, objektif olarak anlaşılabilir. Hatta ölçülebilir, bilime, teorilere, senaryolara konu olabilir.

İşte Heidegger’e göre **Tutkal-Bıçak** olarak Zaman’ın varlığı **“Mutlak varlıklar”** ile **“Müşahade edilebilir varlıklar”** arasındaki bir hudut, bir köprü, bir kopma ve birleşme noktası olarak **akledilebilir, kavranabilir**.

Bu bağlamda **Zaman’ın bize geçiyormuş gibi gelmesi faydalı ve gerekli bir vehim**. Muhyiddin İbn Arabî Hazretleri’nin deyiimiyle Zaman bir vehim, bir “aldanma” bile olsa faydalı ve gerekli bir illüzyon:

“[...] Öyleyse gerçekte vakit kâmil kişiye göre sürekli birleştirme ve ayırmadır. İnsanların bir kısmı özel olarak cem’de ayrımı görürken ayrımın birliğini görmezler. Böylelikle bunun vaktin kendisi olduğunu zannederler. [...]”([Fütûhât-ı Mekkiye Cilt IX](#), sf. 359)

Vakt adlı bölümün **Meşiyet** bahsinde verilen bu kayıt aslında **Sein und Zeit’i** aşan ve çok daha derin, çok daha lezzetli bir Hakikat’e işaret ediyor ama biz şimdilik bu seviyede duralım ve Zaman ile Benlik ve Şuur arasındaki ilişkileri incelemeyi gelecek bölüme bırakalım.

Gelecek bölümde Heidegger’in devasa eseri Varlık ve Zaman’daki bazı anahtar kavramlara değineceğiz. İnsan’ın içsel zamanı ya da Muhyiddin İbn Arabî Hazretleri’nin deyiimiyle **“Zaman Vehmi”** sayesinde kendimizi de daha iyi anlama fırsatı bulacağız.

Zaman Nedir?

İnsan aklı Zaman'ı anlayabilir mi?(2)

“...İnsanlar mevsimlere bağlı olarak yaşıyorlardı tarım devrinde. Bir mevsimde ekilir, bir başka mevsimde hasat edilirdi. Hasattan sonra ürünler satılır, düğünler yapılırdı. Kuzuların bile bir doğma mevsimi vardı. Ekonomik ve sosyal yaşam doğadan alıyordu ritmini. Hatta güneşten, aydan... Denizciler bile yıldızlara bakarak okyanuslara açılıyordu. Kısacası **müzikten daha hızlı dans edilmezdi!** Oysa fabrikalar, trenler, telgraf telleri ve [...]sinema insana Zaman'ı kontrol edebileceği hissini verdi. Çünkü Zaman'ın “kontrol altına alınması” gerekiyordu 3 vardiya 24 saat işleyen fabrikalarda, para piyasalarında, asla geç kalmayan trenlerde... **“Yaratılmış vakit” algısı yerini “üretilen vakte” bırakıyordu. Vakit artık bir nimet değildi, vakit nakitti(!)**

İşte bu yüzdendir ki şu anda okumakta olduğunuz satırlar bundan bir kaç asır önce yazılamazdı. Çünkü 1800'lerde yaygınlaşan endüstriyel sistemler ile başladı **“bir bebeği dokuz kadına bir ayda doğurtabilme”** umudu. Peki ne öğrendik endüstriyel toplumların Zaman ile kurdukları “sapık” ilişkiden?

Bergson'un dediği gibi **“mekânlaştırılan Zaman”** gerçekte bir vehimdi. Bunu öğrendik en başta. Mekân gibi düz, homojen bir çizgiyle ifade ettiğimiz zaman, eşit parçalara bölünmüş, birbirine karışmadan “akan” zaman, takvimler, ajandalar... Kendimize söyleye söyleye inandığımız bir yalandı **“kontrol edilen - ölçülen”** zaman... İnsan zamanı temsil etmek için kullandığı aygıtları Zaman'ın kendisi zannediyor artık. Saat 11:45:56, Pazartesi salıdan önce gelir. Eylül ayı, 2010 yılı, saatin kolları, deftere çizdiğimiz ve küçük parçalara böldüğümüz o meşhur **“t”** anları... Bir kolyenin boncukları gibi birbirine karışmadan(!) gelip geçtiğini sandığımız o anlar.

Nerede o binlerce **“şimdi”**? Ellerimizin arasından yumurta akı gibi kayıp giden? Gelecek henüz gelmemişken ve geçmiş geçip gitmişken **“şimdi”** kelimesinin anlamı ne? Bir dakika? İyi ama

ZamanNedir?

*meselâ 25ci saniyesini yaşamakta olduğum o dakikanın ilk 24 saniyesi geçip gitti bile. Son 35 saniyesi ise henüz var olmadı. Ya saniye? Onun bölünmezliğini kim garanti edebilir? Ciğerlerimi hava ile doldurma sürem bile yüzlerce, binlerce **zaman kırıntısına** bölünebilir bir kronometre ile. [...]*

Kamera tekniklerinin henüz çok gelişmediği yıllarda kazayla çekilmiş film parçaları var. [...]. Meselâ 1800'de sabit kameralarla çekilen trenleri veya süvari taarruzlarını hatırlanıza getirin. Trenin veya atlıların ekranı terk ettiği ama kameranın kayda devam ettiği o son bir kaç saniyedeki boşluk ne kadar tahammül edilmez bir boşluktur. Zaman'ı en ölçülmemiş, en kontrolsüz haliyle "görürüz" orada. Hiç bir şey geçmezken gözümüzün önünden "geçen" o vahşi zaman...

*Bugün Hollywood filmlerinin yüksek temposuna alışmış olan bizler Fransız filmlerindeki "boşlukları" ne kadar can sıkıcı buluruz. İşte bu boşluk o boşluktur. Yani fabrikaların, trenlerin, kol saatlerimizin Tik-Tak zamanları ile papatyaların açma zamanlarının zihninizde ayrışmasından doğan boşluk. Ömür kâsesine şıp şıp damlayan su ile senkronize olmayı reddeden, mekânlaşTırılmış, homojen, Tik-Tak [Bilimsel ve objektif] Zaman.." ("Derin İnsan " kitabımızın **Korku matkabı** isimli bölümünden.)*

Geçen bölümde temas etmeye başladığımız, Heidegger'in **Varlık ve Zaman (Sein und Zeit)** adlı kitabında savunduğu duruşa göre MUTLAK bir varlığı o varlığın tecellileri ile bir tutmak ontolojik bir hatadır, çok farklı iki şeyi birbiriyle karıştırmadır. Bir başka deyişle Zaman'ın, İnsan'ın, Hayat'ın hakikaten **NE?** olduğu ve **NASIL?** olduğu iki ayrı meseledir. Aksi takdirde mânâsız(!) Kainât'ı ve tamamı madde olan(!) Hakikat'i bütün çıplaklığıyla görebilir, işitebilir, ellerimizle dokunabilirdik.

Materyalistlerin, pozitivistlerin ve bilimperestlerin sayılarla, formüllerle ifade edemedikleri, ölçemedikleri şeylerin YOKLUĞUNA İMAN ETMELERİ işte bu aklî miyopluktan kaynaklanıyor. Özetle Zaman'ın ontolojisi de dahil olmak üzere bütün aklî sorgulamalarda bu **NE? / NASIL?** ayrımının göz ardı edilMEMesi gerekiyor Heidegger'e göre. Bu noktada büyük düşünüre hak verMEMek imkânsız. Yoksa hayatımızı değerli kılan bütün mânâları da sırf teleskopla ya da mikroskopla göremiyoruz diye yok saymamız gerekirdi:

*"Oysa perde arkasında tartışılan başkadır. İnsan'a, Hayat'a dair temel kavramlardır. Sadece et ve kemikten mi ibaretiz? Yokluktan gelen ve ölümle yokluğa giden, çok zeki de olsa SADECE VE SADECE bir maymun türü müdür insan? **BİLİM DIŞINDA** bir insanlık yoksa **Aşk** yoksa, **Sanat** yoksa, **Güzellik** yoksa ve **Adalet** yoksa **Hayat**'ın anlamı nedir? **Aşık olmak** hormonal bir abartıysa, **iyilik** enayilikse, neden birbirimizin gırtlığına sarılmıyoruz ekmeğini almak için? Neden bir çocuğa tecavüz edilmesi midemizi bulandırıyor ve neden fakir bir insana yardım etmek istiyoruz? Taj Mahal'in, Ayasofya'nın, Notre Dame de Paris'nin değeri bir arı kovanı veya termit yuvasına eşdeğer ise, Mesnevî boşuna yazıldı ise neden Hitler'i lanetliyoruz ve neden Filistin'de can veren bebeklere üzülmüyoruz?"(**Maymunist imanla nereye kadar?** isimli kitabımızın sunuş kısmından)*

Yine büyük bir düşünür olan Hegel'in de **Estetik Dersleri'**nde (bizce isabetle) önerdiği gibi **"NASIL?"** sorusu tabiat bilimlerinin konusu iken **"NE?"** sorusu Sanat'ın, Felsefe'nin ve Din'in kapsamına girer. Hatta denebilir ki bu üç "şey" aslında iç içe geçmiştir, bir anlamda aynı şeyin değişik veçheleridir. Bu konu hakkında detaylı biçimde düşünmek isteyen okurlarımız ressam ve filozof Kandinsky'den ve özellikle de **"NE?/NASIL?"** ayrımından uzun uzun bahsettiğimiz **"Çirkin Cumhuriyet ve Mânâsız Maneviyat"** adlı yazıyı okuyabilirler. Biz **"Sanat'ın amacı ve Henri Bergson"** başlıklı çevirimizden kısa bir bölümü hatırlatmakla yetineceğiz:

ZamanNedir?

“Bizimle Tabiat arasında... hayır! Bizimle şuurumuz arasına bir perde girmiş. Sıradan insanlar için kalın bir perde, sanatçı ve şair için ince, neredeyse saydam bir perde. Hangi peri kızı dokumuş bu perdeyi? Bir tuzak mı? yoksa iyilik için mi dokunmuş? Yaşamak gerekiyor ve yaşam çevremizi sadece ihtiyaçlarımız doğrultusunda hissetmemizi gerektiriyor. Yaşamak eylem demek. Uygun tepkiyi vermek amacıyla hissetmek, faydası ölçüsünde hissetmek çevreyi. Öteki hislerin karanlıkta kalması ya da bize “karartılmış” biçimde ulaşması gerekiyor.... Bakıyorum, gördüğümü sanıyorum, dinliyorum, duyduğumu sanıyorum, kendimi inceliyorum ve kalbimin derinliklerini okuduğumu sanıyorum. Oysa gördüğüm ve duyduğum sadece hislerimin beni yönlendirmek üzere dış alemde süzdüğü bilgiler. Kendim hakkımda bildiklerim yüzeysel, ancak eyleme dönüşebilecek olanlar. Yani hissiyatım ve şuurum bana Hakikat’in sadece faydalı ve basitleştirilmiş bir kısmını aktarıyorlar. Bana açtıkları pencerede faydasız olan her şey silinmiş, faydalı benzerlikler abartılmış, yaşantımın ilerleyeceği yollar önceden çizilmiş. “

Evet, maddî varlıklar ile onların işaret ettikleri mânâların arasındaki farkı bu şekilde bir kez daha hatırladıktan sonra birinci bölümde Heidegger ve özellikle de **Varlık ve Zaman’ın (Sein und Zeit)** yardımıyla başladığımız sorgulamaya devam edebiliriz. İnsan aklı Zaman’ı anlayabilir mi? Kendi içsel zamanımız, “**zaman hissi**” veya “**zaman vehmi**” bize Zaman’ın Hakikatine dair sırların kapısını açar mı? Öncelikle Heidegger’i okumaya alışık olmayan okurlarımız için bazı anahtar kelimelerin açıklanmasında fayda var. Zira her büyük filozof gibi Heidegger de kendi “dilini” icad etmiştir.

Başlarken daha önce “tecelli” kelimesiyle tarif ettiğimiz olayın bazı Türkçe felsefe kitaplarında “kip” olarak geçtiğini belirtelim. Yani algı yoluyla müşahade ettiğimiz varlıklar Varlık’ın (veya Varlıklar’ın) kipidir. Kimi İngilizce ve Fransızca kaynaklarda “**instanciation**” (cilve, tecelli, tezahür,...) olarak geçen bu kelime varoluşçu felsefedeki çok önemli bir kavrama işaret eder.

Heidegger’e göre felsefenin asıl amacı Varlık’ın mânâsına, özüne erişmektir ki bu da ancak varoluşun analizi ile yapılabilir. Yine **Varlık ve Zaman** adlı eserinde sergilediği duruşa göre Antik Yunan düşünürlerinden bu yana süregelen kafa karışıklığını çözecek tek yol budur. Yani Varlık yerine varlıkların tartışılmasını, “**NE?**” yerine “**NASIL?**” sorusunun konmasından kaynaklanan hataları...

Peki İnsan’ın kipine yani kendimize, algımıza, hissiyatımıza bakarak, bunun üzerinde tefekkür ederek İnsan’ın hakikatini anlayabilir miyiz? “Evet” diyor büyük düşünür ve tıpkı Kierkegaard gibi korku, merak, ölümlü olma bilgisi, zaman algısı benzeri kavramları masaya yatırıyor.

Var olan insan (**Dasein**), doğmuş ve ölecek olan, dünyaya “atılmış-fırlatılmış” insan (**Geworfenheit**) ikili bir yaşam sürüyor. Bir yandan meşguliyet ve endişeler içinde (**Besorgen**). Geçim derdi, haz veren uğraşları, ızdırap veren dertleri... Herkes gibi yapıyor. Kendini, varlığın anlamını ve ölümü düşünmekten alıkoyuyor onu bu günlük hayat (**Alltäglichkeit**). O kadar normal oluyor, o kadar “herkes gibi” (**man**) yapıyor ki kendisi olamıyor, kendisini bu yüzünden kaybediyor. Ama günlük hazlar, para, mevki, arkadaşlar yetmiyor yine de. O insan aynı zamanda bir yetim, ortada bırakılmış (**Verlassenheit**) sahipsiz bir çocuk gibi. Korkuyor, nereye gitse gurbette olmak, bu endişe verici yabancılaşma hissi (**Unheimlichkeit**) ölüm korkusundan da beter bir korku veriyor ona. Heidegger meşguliyet ve endişe (**Besorgen**) cephesine karşı olarak bir kaygı (**Sorge**) cephesi tarif ediyor. Ölümlü, sonlu olma hali (**Endlichkeit**) insanı birbirine zıt iki kuvvetin arasında bırakıyor: Unutturucu ve Hatırlatıcı...

Zaman Nedir?

Şimdi bu iki kuvvetin çekişmesini benliğimizde her an her dakika sahnelendiğini idrak edebilmek için şu alıntıya yoğunlaştıralım aklımızı:

“Korktuğu şeye bakamadığı için elleriyle yüzünü kapatan bir insan canlandırın gözünüzün önünde. Tehlikeyi azaltmadı ama artık sadece parmaklarını, ellerinin içini görüyor. Kendi gücü ve iradesiyle kendini aldatmayı seçti, “ihtiyaç duyduğu” güvenli bir binanın(!) içinde şimdi. Elllerinden oluşan bir bina. [...] Kısacası

*herkes gibi yapmak bir lüks değil bir ihtiyaç Hesse’nın dediği gibi. Bireyselliğini, şahsına özgü olduğunu vurgularken bile herkes gibi yapıyor insan. HERKES’e endeksleniyor farklı kıyafeti, farklı otomobili, marjinal yaşam biçimiyle “ben sizin gibi değilim” demek isteyenler. Oysa doğumu ile ölümü arasında geçen zaman her insanı AMA HER BİR İNSANI yeterince ve eşit derecede ÖZEL yapıyor. Kim başkasının yerine doğmuş olabilir? Kim bizim yerimize ölebilir? Doğarken ve ölerken **yalnız ve tek** değil miyiz? Yoksa bu kadar ÖZEL, bu kadar TEK olmak mı bizi korkutan? Sürüden ayrılmak? Bireyden öte bir tekilliği idrak etmek, en otantik, en orjinal, en tekil ve eşsiz biçimde kendimiz olmak? (“[Derin İnsan](#)” kitabımızın **Korku matkabı** isimli bölümünden.)*

Zaman vehmi sayesinde fark ettiğimiz bu (kendimizi) unutturucu ve (kendimizi) hatırlatıcı kuvvetlerin özü ve maksadı nedir?

Bu iki kuvvetten daha önce de bahsetmiştik ve hedeflerinin birincisinin **Tatmin**, diğerinin **Mutluluk** olduğunu savunmuştuk “[Derin İnsan](#)” kitabımızın **İnsan maymunlaşabilir mi?** isimli bölümünde. Tasavvuf düşüncesine aşina okurlarımız zaten nefse dair vasıfları sanırız görmüşlerdir Heidegger’den bahsettiğimiz o satırlarda. Heidegger Hakikat’i ararken adeta o kudsi hadisten (**nefsini bilen RABB’ini bilir**) yola çıkmışçasına insanın nefsanî vasıfları üzerine aklını yoğunlaştırmış ve yine insanın bu kez nefse dair olmayan yönüne dönük bazı hakikatleri tenzih yoluyla elde etmiştir.

Varlık ve Zaman adlı eserin hazırlanmış olması elbette Heidegger’i bir Ledün alimi yapmaz ama aklı kullanarak bu derecede ileri gidilebilmesi dikkate şayandır. Neden?

Çünkü **akla dayalı gerçek** demek olan **HAKİKAT** ile **Vahy’e dayalı gerçek** demek olan **ŞERİAT**’i yani iki tür “gerçeği” sînesinde birleştiren İslâm’ın temel kavramlarına, İslâm inancının hakim olmadığı kaynaklarda rastlamak bizleri tefekküre sevk etmelidir. Bir yandan İlâhî Mesaj’ın tek oluşu, diğer yandan **HAKİKAT** ve **ŞERİAT** arasındaki örtüşme alanı bugünkü siyasî, iktisadî ve içtimaî teorileri öylesine alt-üst edici olgulardır ki tek başlarına bugün hayalini bile kuramayacağımız bir dünya barışının temel taşları burada, bu örtüşme alanında saklı olabilir. **Farklı çağlarda ve coğrafyalarda yaşamış, farklı dinlere inanmış insanların aynı Hakikat’e işaret eder biçimde düşünmesi bir rastlantı olabilir mi?**

Zaman Nedir?

“...Biri M.Ö. VI. yüzyılda Çin’de diğeri M.S. XII-XIII. yüzyılda ispanya’da doğmuş, aralarında yaklaşık 18 yüzyıllık bir zaman aralığı ve yaşadıkları yerler itibâriyle de yaklaşık 9000 km’den fazla bir uzaklık bulunan, biri Çince diğeri Arapça konuşan bu iki insânın birbirlerini, Varlık Âlemi’nin yapısı hakkında aynı şeyleri beyân edecek şekilde etkilemiş olduğunu iddia etmek bir maymunun bilgisayar klâvyesinin başına geçip de bir çırpıda Mehmed Âkif’in bütün Safâhat’ını aynı sıra içinde eksiksiz ve hatâsız yazabilmesi kadar muhâldir...”
(Japon bilim adamı Toshihiko Izutsu’nun **“Taoculukta Anahtar Kavramlar”** adlı eserini çeviren Merhum Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre’nin takdimininden)

Evet... Bu kısa hatırlatmanın ardından makalemize son verelim. Gelecek makalelerde Zaman’ın varlığının mümkün kıldığı kavramlara yine Kierkegaard ve Kur’an’daki bazı ayetler sayesinde bir giriş yapacağız.

Varlık bir harftir, sen onun anlamısın

Zaman ışığında Ben'lik meselesi

"...Değişik havaalanlarında uyanıyorsunuz. Seattle, San Francisco, Los Angeles. Chicago'da uyanıyorsunuz, Dallas'ta, Baltimore'da. Saat dilimi değiştiriyorsunuz. Bir saat kazanıyorsunuz, bir saat kaybediyorsunuz. Sizin hayatınız bu. Dakika dakika tükeniyor.[...] Her uçuşta minyatür bir hayat: Tek kullanımlık şeker, tek kullanımlık krem, tek kullanımlık tereyağı, kullanıp atılan yemek tepsileri, mikro dalga fırında ısıtılan yemekler, tek kullanımlık şampuanlar, minik sabunlar... Her uçuşta tanıştıklarım da tek kullanımlık arkadaşlar. [...] Ya farklı bir saatte, farklı bir yerde uyansak? Farklı bir kişinin bedeninde uyanabilir miyiz? ..." (Fight Club filminden)

Sakin bir Pazar öğleden sonrası... Sonbahar renklerine bürünmüş bir çocuk parkındayım. Fight Club'dan kalma bu cümleler hafızamda dipdiri. Tostluk taze kaşar gibi incecik dilimlendikçe, rendelendikçe Zaman bizden biz de Zaman'dan kopuyoruz sanki? Zaman'ın parçaları o anlar, o **şimdi**'ler nasıl da anlamsızlaşıyor birbirinden ve bizden uzaklaştıkça... Uzaktaki kilisenin çan sesleri kulaklarımda. Çocuklar salıncakta (Ob) sallanıyor... seyre diyorum. Yanımdaki termosta sıcak su var. Acı bir kahve hazırlıyorum kendime. Ağaçların dallarını takip eden gözlerim yukarı yöneliyor, bulutlara bakıyorum.

Bulutlar sabit bir hızla hareket ediyorlar. Gözlerim kâh sallanan çocuklara, kâh düşen yapraklara odaklanıyor. Yeniden gökyüzüne baktığımda az önceki bulutlardan eser yok. Yerlerine başkaları gelmiş. İçinde oturduğum park değil de dev bir saat sanki. **Salıncakta ileri-geri sallanan çocuklar saniyeleri gösteriyorlar.** Bir ileri, bir geri...

Zaman Nedir?

Gözlerimi belli bir frekansta açıp kapatırsam sallanan çocuğu sadece ilerideyken görüyorum. Sanki zaman durmuş gibi. “Eski” pozisyonlardan geriye kalan bir şey yok. Yolumu kaybettim. Fight Club’daki “anlatan adam” gibiyim. Her yeni andaki Ben’in eski Ben’ler ile **AYNI** Ben olduğuna dair kanıt arıyorum.

Zaman geçiyor ama bunu benim dışımda bir ispatı yok. Salıncığın eski pozisyonlarını hatırlıyorum. Olayların birbirini takip etmesi benim “içimde” bir yerlerde saklı. Peşpeşe gelme ilişkisini zihnen inşa etmişim hafızamda.

Demek ki salıncak-çocuk “zamazingosu” aslında Zaman’ı ölçmüyor. Neden? Çünkü benim dışımda geçen bir şey yok. Sadece içimde, hafızama kaydettiklerimle çakışan, kesişen dış bilgiler, algılar, gözlemler var. Çünkü Zaman’ın geçtiğine dair his ancak bunu hisseden, eski pozisyonları kaydeden ve yeni pozisyonları bekleyen birisi için vardır.

Ne kadar zaman geçti bilmiyorum, yarısına geldiğim kahvem soğumuş. Soğudukça daha bir “uçak kahvesi” tadı almış. Bir kaç tane sararmış kuru yaprağın yere inişine gözlerimle eşlik ettim bu arada.

Geçen Zaman ve GeçMEyen Ben

Gözlerimin önündeki “Tabiat” aynı tabiat değil. Hemen her şey yer değiştirdi, dağıldı, dönüştü, kırıldı, soğudu. Her saniyede bir fotoğraf çekseydim 1 saatte 3600 kare olacaktı elimde. Birbirine çok benzeyen ama AYNI OLMAYAN 3600 çocuk parkı, 3600 kumdan kale, 3600 gökyüzü ve 3600 tane “Ben”.

Bütün bu fotoğrafları yan yana asmış olsam ve bu “sergiye” baktığımı düşünsem? Yanyana duran fotoğrafların temsil ettiği, homojen, tekdüze bir Zaman eksenini görüyorum. Fizikçilerin o meşhur **T** anlarına böldüğü Zaman eksenini. İyi ama bir de sergiye bakan Ben’in Zaman’ı var. Sergide ileri geri gittikçe, hatırladıkça, gelecekte korktukça ya da umuda kapıldıkça başka bir şeyin varlığını hissediyorum. Bir zarf, bir örtü gibi bütün bunları kucaklayan o kocaman **Şimdi**’yi kastediyorum. Bakılan fotoğraflar değişse bile aynı kalan “ziyaretçi” hangi Zaman’ın içinde?

Bilginin tek kaynağının algı olduğunu, algıda ise yalnızca duyularımızı bilebileceğimizi iddia etmek işte böyle dilimleniyor insanın bir saatini. Bu bir saat içinde kaç hücrem öldü, yerine kaç yeni hücre doğdu? Değiştim yani parka geldiğimden beri. Hani Türk filmlerinde derler ya “**değiştim, o bildiğin gariban köylü kızı değilim artık**”. Ama yine de kelimelerin sonundaki **-M** takısı bize fiili yapan, derinlerde sabit kalan bir Ben’i ele vermiyor mu: **değişti-M, değili-M**.

Zaman Nedir?

Şimdi Zaman penceremi genişleteyim biraz. Saçlarım uzadığında, kilo aldığım da ya da tırnaklarımı kestüğimde değişmeden kalan bir şeyler var içimde. Kızlarım doğmadan önceki **Ben** ile sonraki Ben ne kadar farklı. Onlar doğmadan önceki “Ben” ben değil miydim? Ya çocukluğum, gençliğim?

Peki ya bir kazada kolumu ya da iki bacağımı birden kaybetsem? %50 Eksilsem?

Bir futbolcu için gerçek bir dram, ya benim için? Kitap okumama, kızlarımla oynamama engel değil. Mesleğime engel değil. Oy kullanmama? Bacaklarım olmasa da **TAM, EKSİKSİZ** bir vatandaşım. Gerek kendim gerekse ailem, devlet ve toplum bacaklarımın kopmasına rağmen Ben’de kalan, eksilmeyen bir şeyin varlığını kabul ediyor. Haklarım ve ödevlerim de TAM, EKSİKSİZ. Nereden biliyorlar? Hatırlıyorlar çünkü Ben’i. Hatta artık bilgisayarlar da bizi

“hatırlıyor”. Göz bebeğimiz, parmak izlerimiz kaydediliyor. Zaman içinde AYNI kalacak olan ETLERİMİZİN dijital izleri.

“Düşünüyorum o halde varım” diyordu Descartes. Ben de Ben’i düşünüyorum, ailem, devlet ve komşular da düşünüyor Ben’i. Daha doğrusu hatırlıyorlar... Kanaatimce yanlışmış Descartes, aslında şöyle demeliydi: **“Hatırlıyorum, öyleyse varım!”**. Evet, bunu sevdim. zira Descartes(1), Locke(2), Berkeley(3) gibi ampiristlerin algıya, deney ve gözleme dayalı duruşlarının sonuna kadar gidersek(4) çok kaygan bir zemine varıyoruz: **“Şeyler ancak algılanabiliyorlarsa vardırılar”**. Algıya dayalı objektif, ölçülebilir varlık iddiaları Zaman selinin akışına bir saniye bile dayanamıyor. Bunun için 5 duyu ile etraftan topladığım bilgiler sürekli değişirken, yazmakta olduğum şu yazı bile Zaman içinde AYNI kalamazken “Ben” kim oluyor da yıllar boyu AYNI kaldığını iddia ediyor?

Hatıralar yaşlanmaz

Parktan çıktım az önce. Kızlarımı eve bıraktım. Seine nehri üzerindeki bir adanın batı yüzüne dönük oturdum. Kucağımda bilgisayarım. Güneşin batışını seyretmek niyetim. Önündeki bulutlar nispeten hareketsiz durduğu için güneşin gökyüzünde “ilerleyen” pozisyonları bir saat gibi işliyor. Az önce sallanan çocukların yerine güneşi koydum. Kolumda saat yok ama Kâinat benim saatim. Tıpkı çocukların sallanması gibi içimde “süren” bir sürenin **Şimdi**’leri ile çakışıyor güneşin her yeni pozisyonu. “Hareket” demiyorum çünkü hareket sanal bir varlık. Benim hafızam sayesinde oluşturduğum zihnî bir inşaat, bir kavram, bir ilişki belki de. Güneş sayesinde şunu fark ediyorum: Zaman geçmiyor, kocaman bir **Şimdi**’nin içindeyim. Kâinat’taki her bir zerre hâl ve yer değiştiriyor. Bedenim de dahil buna. Ama Ben’im içimde süren, sabit bir şey var. Zaman’ın dışında değilse de Tabiat’ın Zaman’ına tabi değil. Ayrı bir takvimi var onun.

Hafıza ya da hatıralar söz konusu olunca iki ayrı varlıktan bahseder gibi konuşuyoruz çoğu kez. **“Ben ve Hafızam”** gibi. Meselâ:

- Hafızam beni yanıltmış,
- Hatırımdan çıkmış,
- Silinmiş hatıralar...
- Vs.

Zaman Nedir?

Sanki hatırladıklarımız bir sandıkta veya arşiv odasındaki dosyalarda saklıymış da gidip oradan arıyormuşuz gibi. Hafıza veya hatırlama fonksiyonu sanırım bir fonksiyon bile değil. Yani sindirim gibi, solunum gibi lazım olunca çalıştırılan bir elektrik süpürgesi gibi akletMEmek lâzım hatıraları.

“Hatıralar yaşlanmaz” demişti bir psikanalist. Hatıralar ve o hatıralardan akan beklentiler, umutlar, korkular değil mi Ben’i Ben yapan? Ben ise hatıralarım olmadan bir Hiç’im. Geçmişte, arka sayfalarda, tozlu raflarda kaldığını sandığımız, bir ses, bir koku, bir lezzet ile adeta bir patlama gibi **Şimdi’ye** akıveren hatıralar benliğimizin bir parçası (?kendisi) değil mi? Proust’tan dinleyelim:

“... ıhlamura banılmış kek parçasının lezzetini tanır tanımaz [...] sokağa bakan gri renkli eski ev bir tiyatro dekoru gibi belirdi. Annemler için yaptırılan bahçedeki küçük ev, ve bunlarla beraber bütün şehir, öğle yemeklerinden önce gittiğim o meydan, alış-veriş yaptığım sokaklar, hava güzel olduğunda geçtiğim yollar. Hani şu Japonların eğlencesi var ya. Sıradan kağıtları su dolu bir porselene batırıyorsunuz da o ana kadar birbirine benzeyen kağıt parçaları renk ve şekil değiştirerek farklılaşıyor, çiçek oluyor, ev ve insan şekillerine giriveriyor. Aynı onun gibi bahçemizin bütün çiçekleri [...], köylüler ve minik evleri, kilise, bütün Combeay ve çevresi adeta elle tutulur bir halde ıhlamur tasımdan dışarı çıktı” (Kayıp Zaman’ın izinde, Eserin orijinal adı: A la recherche du temps perdu”, Du côté de chez Swann, Marcel Proust, Folio classique, sayfa. 47)

Dil Faşisttir!... Ama çaresi vardır

Roland Barthes **“dil faşisttir”** demişti. **“Zira faşizm söylemeyi engellemek değildir, söylemeye mecbur etmektir”**. Katılıyorum, hepimiz bir dil hapisanesinde yaşıyoruz. Aklımızı çevreleyen dil, düşünce, konuşma ve maNTıK... Yani NuTuK adeta bir kuşu çevreleyen hava kütesi gibi. Kuş kanatlarıyla o havayı iterek, adeta ona tutunarak uçuyor. Ama havanın direnci olmasa boşlukta kuş çok daha hızlı uçabilir değil mi?(5)

Materyalistler, pozitivistler, ampiristler hep bu NuTuK noktasında tökezliyorlar. Bütün bir Varlık bilgisini 5 duyu ile sınırlandırınca ancak parça parça algılayabileceğimiz Kâinat, Tabiat hatta ve hatta kendi hayatımız ve kendi Ben’liğimizin varlığı akledilemez bir hâl alıyor. Empirizmin ve Şüphecilğin doruk noktasındaki [David Hume](#)’un satırları ne güzel ifade ediyor bu tökezlemeyi:

Bu parça parça algıları sentezleyerek bir aynılık (sameness) oluşturuyoruz zihnimizde. Bütün yaptığımız benzerlik ve illiyetten istifade etmek. Benlik sadece hissedilen (feeling) ama 5 duyu ile algılanmayan bir şey. Netice olarak Benlik sözlerle ifade edilen zihni bir oluşum, bir ilişkidir. Bellek, kimliği (identity) üretmez, keşfeder. [...] İlliyet (causality) yani sebep-sonuç ilişkileri, determinizm ve kimlik insanların hayata tahammül etmek için ihtiyaç duyduğu vehimlerdir (illusions). Dil katılığı sebebiyle Varlık’ın değişimine rağmen aynı kalan hakikî Ben’i anlamaya engeldir. ([A Treatise of Human Nature](#))

Evet, **“Dil Faşisttir!... Ama çaresi vardır”** dedik. Nedir çaresi? Önce teşhisi koyalım, ardından da **Aristoteles** ve **İbn Rüşd**’den yardım isteyelim: Kanaatimce bu “dil faşizmi” biraz NuTuK’un tabiatından ama daha çok 1700’lerden itibaren başlayan bir “felsefe krizinin” ürünü. Batı insanı ve onun güdümündeki **“büyük insanlık”** zekâ olarak ilerlerken akıl olarak yerinde saydı. Bir ayağı iskelede, öteki ayrılan vapurda kalan yolcu gibi. Bilim ve teknolojiye ilerledi ama bunları düşünmeyi unuttu insanlık. İlim yerini malumata bıraktı. Filozof dilsiz, bilim adamı sağır. Düşünürler düşünmüyor, bilim adamı bilmiyor artık. Bilim teknisyeni oldu. NE? sorusu değil NASIL? sorusu ile meşgul. Büyük insanlık sırtında kitap yüklü bir eşek kadar istifade ediyor ilimden ve fenden. Büyük insanlığın bütün

Zaman Nedir?

bu ahval ve şerait içinde ürettiği felsefeyi(!) [Bir pozitivizm eleştirisi](#) isimli kitabımızda, çarpık siyaseti de [Türkiye'nin Ulus-Devlet Sorunu](#) adlı çalışmamızda uzun uzun anlattık.

Faşist dilin çaresi elbette akıl. Pozitivizm ile kirlenmemiş akıl. Aşağıda sunacağım alıntı **Zaman'ın bölünebilirliği** ve **insan aklının Zaman'ı kavrama yetisi** konusunda çok net bir açıklama getiriyor. İbn Rüşd'ün Aristoteles'e yazdığı bir şerh(6) olan [Telhîsu Kitabî'n-Nefs](#)'in "**Düşünme Gücü**" adlı üçüncü makalesinden, sayfa 106 (**Koyu satırlara dikkat edin özellikle!**):

"[...] Aristoteles dedi ki : Bölünemeyen iki şekilde kullanılmaktadır : 1) Bilfiil ve bilkuvvve bölünemeyen ve 2) bilfiil bölünemeyen ama bilkuvvve bölünebilen. Bundan dolayı aklın uzunluk ve zaman gibi bilkuvvve bölünebilen ama bilfiil bölünemeyen şeyleri bölünemez olmaları yönüyle bölünemez bir tasavvurla tasavvur ettikleri inkâr edilemez. Bu durum tıpkı her iki bakımdan da bölünemeyen şeylerin tasavvurundaki durum gibidir. Nitekim akıl bölünebilen bir zamanda mevcut bilkuvvve bölünebilen şeyleri bölünemeyen bir zamanda bölünemeyen bir tasavvurla idrak edebilir. Çünkü zaman bir açıdan bölünebilir ve bir açıdan bölünemez şekilde bulunabilir.

Biri şöyle diyemez: Akıl ancak bitişik şeyler bölündüğünde onlara erişebildiğinden, bu tür şeyleri ancak parça parça tasavvur edebilir. Ama akıl onları bölmediğinde bilfiil olarak tek bir şey olarak aldığında bölünmüş bir tasavvurla bölünmüş bir zamanda tasavvur etmez. Fakat bir uzunluğun tasavvurda iki uzunluğa bölünmesinde olduğu gibi tasavvur bölündüğünde zaman da bölünür.

*Bilkuvvve ve bilfiil olarak bölünmeyen şeye -ki bu nicelik değildir- gelince akıl onu nefsin bölünmeyen bir parçasıyla bölünmeyen bir zamanda akleder. Çünkü aklın kavradığı söz ve sözün içinde bulunduğu zamanın ikisi de bölünebilir. **Fakat diğer taraftan onlarda bulunan bölünemeyen bir mânâ bakımından ise onlar gerçekte bölünemezdir. Zaman için an, doğrudan nokta ve sözde anlam gerçekte bölünemezdir. Bitişikteki bu bölünmeyen anlam onu bir kılan şeydir. İşte akıl bilfiil bölünemeyen ve bilkuvvve bölünebilen şeyleri ve hem bilfiil hem bilkuvvve bölünemeyen -yalnızca arazî olarak bölünen- şeyleri bu şekilde tasavvur etmektedir. Ne zatı bakımından ne de arazî olarak bilkuvvve ve bilfiil olarak bölünmeyen -nokta ve bir gibi arazî olarak bölünmeyen- şeylerin tasavvuru ise onların varlıkları bölünmeden yoksun olduğu için yalnızca arazî olarak olabilir.[...]"***

Sonuç: Saatler Zaman'ı bilmezler

Saate bakarak Zaman'ı ölçebiliyorsam bu saatin sayesinde değil **İnsan** olan Ben'im sayemde oluyor zira saat de taş, toprak, bulut gibi sıradan bir cisim. Saat geçen Zaman'ı göstermiyor, her seferinde yeni bir Şimdi gösteriyor. Hakikaten sürmekte olan **İnsan** bütün saatlerden önce/üstte bir varlık derecesine sahip. Belki bedenimizi ve analitik zekâmızın tabi olduğu bir dışsal, Newtoncu/Kantçı zamandan bahsedilebilir. Ama bunun dışında **İnsan** olmamızdan kaynaklanan bizim vasfımız, belki de fitratımız olan bir Zaman daha var. **İnsan**'ın öleceğini bilmesi sayesinde idrak edebildiği bu ruhânî(?) Zaman'ın Martin Heidegger'deki **Vorlaufen** kavramından çok da uzağa düşmediğini tahmin ediyorum. Kendi ölümümüzün her an gelebilir bir Hakikat oluşu Hayat'a öyle büyük bir anlam katıyor ki **İnsan**'ı anlamadan Zaman'ı anlamaya imkan yok, "**MEŞGULİYET**" zamanı ve "**KAYGI**" zamanı AYNI zaman değil:

Zaman Nedir?

“Var olan insan (**Dasein**), doğmuş ve ölecek olan, dünyaya “atılmış-fırlatılmış” insan (**Geworfenheit**) ikili bir yaşam sürüyor. Bir yandan meşguliyet ve endişeler içinde (**Besorgen**). Geçim derdi, haz veren uğraşları, ızdırap veren dertleri... Herkes gibi yapıyor. Kendini, varlığın anlamını ve ölümü düşünmekten alıkoymuyor onu bu günlük hayat (**Alltäglichkeit**). O kadar normal oluyor, o kadar “herkes gibi” (**man**) yapıyor ki kendisi olamıyor, kendisini bu yüzünden kaybediyor. Ama günlük hazlar, para, mevki, arkadaşlar yetmiyor yine de. O insan aynı zamanda bir yetim, ortada bırakılmış (**Verlassenheit**) sahipsiz bir çocuk gibi. Korkuyor, nereye gitse gurbette olmak, bu endişe verici yabancılık hissi (**Unheimlichkeit**) ölüm korkusundan da beter bir korku veriyor ona. Heidegger meşguliyet ve endişe (**Besorgen**) cephesine karşı olarak bir kaygı (**Sorge**) cephesi tarif ediyor. Ölümlü, sonlu olma hali (**Endlichkeit**) insanı birbirine zıt iki kuvvetin arasında bırakıyor: Unutturucu ve Hatırlatıcı...” [İnsan akli Zaman’ı anlayabilir mi?\(2\)](#)

Notlar

0a° Başlıktaki “**Varlık bir harftir, sen onun anlamısın**” sözü Muhyiddin İbn Arabî Hazretlerine aittir (1165-1239).

0b° Yazıda geçen ve Zaman’ı ölçme vehmini veren “**Salıncak Zamazingosu**” Henri BERGSON’un 1888’de yazdığı doktora tezi **Essai sur les données immédiates de la conscience**’taki bir örnekten uyarlanmıştır.

1° [Meditationes de prima philosophia](#) (1641)

2° *An Essay Concerning Human Understanding* (1690)

Zaman Nedir?

3° [A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge](#) (1710)

4° Berkeley'in ünlü sözü **"esse est percipi"** ([var]olmak algılanmaktır/algılamaktır) belki de Berkeley'in arzu etmediği yönlerde ve çok aşırı uçlara çekildi; bir Hristiyan din adamının asla onaylamayacağı bilimsel, felsefî ve siyasî projelerde yapı taşı olarak kullanıldı.

5° Kuş-Hava-Boşluk benzetmesi Immanuel Kant'a ait, **Yalın Aklın Eleştirisi'**nden.

6° Bu metnin 21ci yüzyıl insanı olan bizler için önemli bir zorluk teşkil ettiği kanaatindeyim. Ancak verilen emek karşılığında elde edilecek "kazanç" hesaba katılırsa okuyucu ne kadar kârlı çıkacağını fark edecektir.

Aristoteles'in (İ.Ö. 300'ler) canlıların nefsi üzerine yazdığı, **"Nefs Hakkında"** - *Peri Psûkhe* (Latince: **De Anima** ; yunanca: **Περὶ Ψυχῆς**) son derecede ilginç bir eser([ing. fr.](#)). Hissiyat ve aklın kullanılmasında bütün Batı felsefesini bugün bile etkilemekte olduğunu söylesek herhalde yanılmayız. Meselâ alıntı yaptığımız konuda (**Zaman'ın bölünmesi ve aklın bunu kavraması**) Henri Bergson'un (1859-1941) ısrarla üzerinde durduğu "Zaman'ın Mekânlaştırılması" (**fr. spacialisation du temps**) neredeyse birebir örtüşmektedir.

Dikkate değer ikinci bir nokta ise Batı'nın Yunan felsefesini meselâ Aristoteles'i **İbn Rüşd** (1126 -1198) gibi alimlerin sayesinde öğrenmiş olmasıdır. Meselâ konunun uzmanlarından [Alain de Libera](#) **İbn Rüşd** tarafından yazılmış tek bir kitabın 15ci asırda bile yüzlerce çevirisinin bulunduğunu, hemen her yıl yeni çevirilerin yapıldığını yazar.

Son olarak [Telhîsu Kitabı'n-Nefs](#)'i Türkçe yayınlayan Litera Yayınları'nın iç kapakta verdiği tanıtıcı bilgiyi paylaşmak isterim:

"Aristoteles'in en büyük yorumcularından biri sayılan İbn Rüşd'ün Psikoloji Şerhi Aristoteles'in Peri Psûkhe (De Anima) kitabı üzerine yazılmış bir Orta Şerhtir. (Telhîsu Kitabı'n-Nefs). İbn Rüşd Aristoteles'in eserlerine genelde iki tür şerh yazarken, 5 eserine üç tür şerh yazmış, bu eserlerden biri olan Peri Psûkhe üzerine küçük, orta ve büyük şerh olmak üzere üç ayrı yorum kaleme almıştır. Aristoteles felsefesinin kuşkusuz en önemli kitaplarından biri olan bu eserin anlaşılmasının tarihsel süreci içinde dahi biricik yolu, İbn Rüşd'ün yetkin yorumlarıdır. Önceki şarihlerin yorumlarını aşarak daha saf ve 'orijinal' bir Aristoteles'i ya da başka bir deyişle bugünkü Aristoteles'i doğru bir şekilde ortaya koymayı hedefleyen İbn Rüşd, kendi yorumları ve tercihleriyle bu anlayışı ileriye taşımayı büyük ölçüde başarmış etkili bir filozoftur. Elinizdeki eserine Aristoteles'i yakından izleyerek nefs (psûkhe-anima) hakkında araştırma yapmanın yöntemini tartışarak başlayan ve peşinden de antik dönem filozoflarının nefsin ne olduğuna dair görüşlerini belirterek devam eden İbn Rüşd, özellikle Aristotelesçilik anlamında önemli bir ayırım sayılabilecek olan faal akıl hakkındaki görüşleriyle felsefe tarihi içindeki konumunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nefsin cevherliği, güçleri, duyular ve duyuların yetileri gibi konuların ayrı ayrı ele alındığı Psikoloji Şerhi özellikle zihin felsefesi ve epistemoloji alanlarında çağdaş felsefeyle ilişkiler ve paralellikler kurulabilecek nitelikli bir felsefî yorum sunmaktadır."

Hayvan Serbesttir, İnsan Özgürdür...

Zaman'ın ışığında Özgürlük Kavramı

[The Truman Show](#) filmini hatırlayacaksınız, TV stüdyosuna hapsedilmiş şekilde yaşayan bir insan olan Truman'ı canlandırıyordu [Jim Carrey](#). Etrafı aktörler ve dekorlarla çevrili Truman bu hayatı gerçek hayat zannediyor, her anı minik kameralarla izleniyor ve canlı olarak TV'de yayınlanıyordu. Ülkenin en çok izlenen dizisi haline gelen Truman Show'un yöneticileri bir anlamda Truman'ın kaderini belirliyorlardı. Anne ve babası gibi sevgilisini de onlar seçmişlerdi. Hava durumuna bile dizinin yöneticileri karar veriyor, istediklerinde yağmur yağıdırıyor, istediklerinde yapay güneş ışıklarıyla aydınlatıyorlardı ortalığı. Truman'ın Hakikat'i stüdyonun duvarlarıyla sınırlıydı. Ama bir gün "ufak" bir kaza oldu ve bir spot düştü gökyüzünden. Truman'ın şüpheleri gitgide arttı ve sonunda stüdyonun (Hakikat'in) sınırlarına ulaşmayı başardı. Ufuktaki bulutlar gibi mavi-beyaz boyanmış duvardaki merdiveni keşfetmesi ve korka korka yukarı tırmanması filmin en unutulmaz sahnesidir. Çünkü zavallı Truman'ın kendi Hakikat'inin sınırlarındaki bu ürkekliği biz sıradan insanların Zaman'ı anlama karşısındaki sıkıntımızı aksettirir.

Tarihteki savaşları, büyüyen bir çocuğu, yahut baharda açan, kışın solan Tabiat'ı Zaman'ın içinde düşünebiliriz de Zaman'ın kendisini bir şeyin içine koyamayız. Zaman başlamadan önce ne vardı? Bilemeyiz bunu. Bizim "ömür" dediğimiz ve başrol oyuncusu olduğumuz **kişisel show** Zaman'ın içindedir. Bizim TV stüdyomuzun duvarlarıdır Zaman. Varlığı mümkün olan taSaVVuR mertebesindeki varlıkların Yokluk'tan Varlık'a geçtiği ve ardından her şeyin yeniden yok

Zaman Nedir?

olduğu bir geçiş bölgesi adeta. Geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek... Bunlar peşpeşe gelen, sabun köpüğü gibi şişen ve patlayan sonsuz Şimdi'ler değil midir?

Evet bu bölümünde Zaman'ın İnsan ile olan ilişkisine odaklanacağız. Daha doğrusu Zaman'dan istifade ederek İnsan'ı fakat aynı zamanda İnsan'dan istifade ederek Zaman'ı idrak etmeye çalışacağız. Cansızlardan ve “basit” hayat emarelerinden İnsan'a, serbestlikten özgürlüğe ulaşırken Zaman'ı da bu eksenle anlamlandıracağız. Şimdi müsademizle geçmiş bölümlerde bahsettiğimiz ve bu bölümde işimize yarayacak bazı kavramları kısaca hatırlatarak yolumuza devam edelim.

İnsan'ı anlamadan Zaman'ı anlamaya imkan yok

Zaman kavramının bu bölücü-birleştirici özelliği ayrıntılı biçimde ele aldığımız [İnsan akli Zaman'ı anlayabilir mi?\(1\)](#) adlı yazımızda Muhyiddin İbn Arabî Hazretleri'nin ve Heidegger'in sözleri arasındaki bir benzerliğe dikkatinizi çekmiştik:

“[...] Öyleyse gerçekte vakit kâmil kişiye göre sürekli birleştirme ve ayırmadır. İnsanların bir kısmı özel olarak cem'de ayrımı görürken ayrımın birliğini görmezler. Böylelikle bunun vaktin kendisi olduğunu zannederler. [...]”([Fütûhât-ı Mekkiye Cilt IX](#), sf. 359)

“Zaman varlığının Hakikat'i dünyevî bir şey olması değildir. Ontolojik ayrımın müşahade edilebilir biçimde kendini bize gösterdiği ufuk çizgisidir.”(**Varlık ve Zaman - Sein und Zeit**)

[Zaman Nedir?](#) isimli yazı dizimizin [Varlık bir harftir, sen onun anlamısın](#) adlı bölümünde “**Saatler Zaman'ı Bilmezler**” demiştik. Çünkü :

*“[...] Saate bakarak Zaman'ı ölçebiliyorsam bu saatin sayesinde değil **İnsan** olan Ben'im sayemde oluyor zira saat de taş, toprak, bulut gibi sıradan bir cisim. Saat geçen Zaman'ı göstermiyor, her seferinde yeni bir **Şimdi** gösteriyor. Hakikaten sürmekte olan **İnsan** bütün saatlerden önce/üstte bir varlık derecesine sahip. Belki bedenimizi ve analitik zekâmızın tabi olduğu bir dışsal, Newtoncu/Kantçı zamandan bahsedilebilir. Ama bunun dışında **İnsan** olmamızdan kaynaklanan bizim vasfımız, belki de fitratımız olan bir Zaman daha var. [...] **İnsan'ı anlamadan Zaman'ı anlamaya imkan yok** [...] ”*

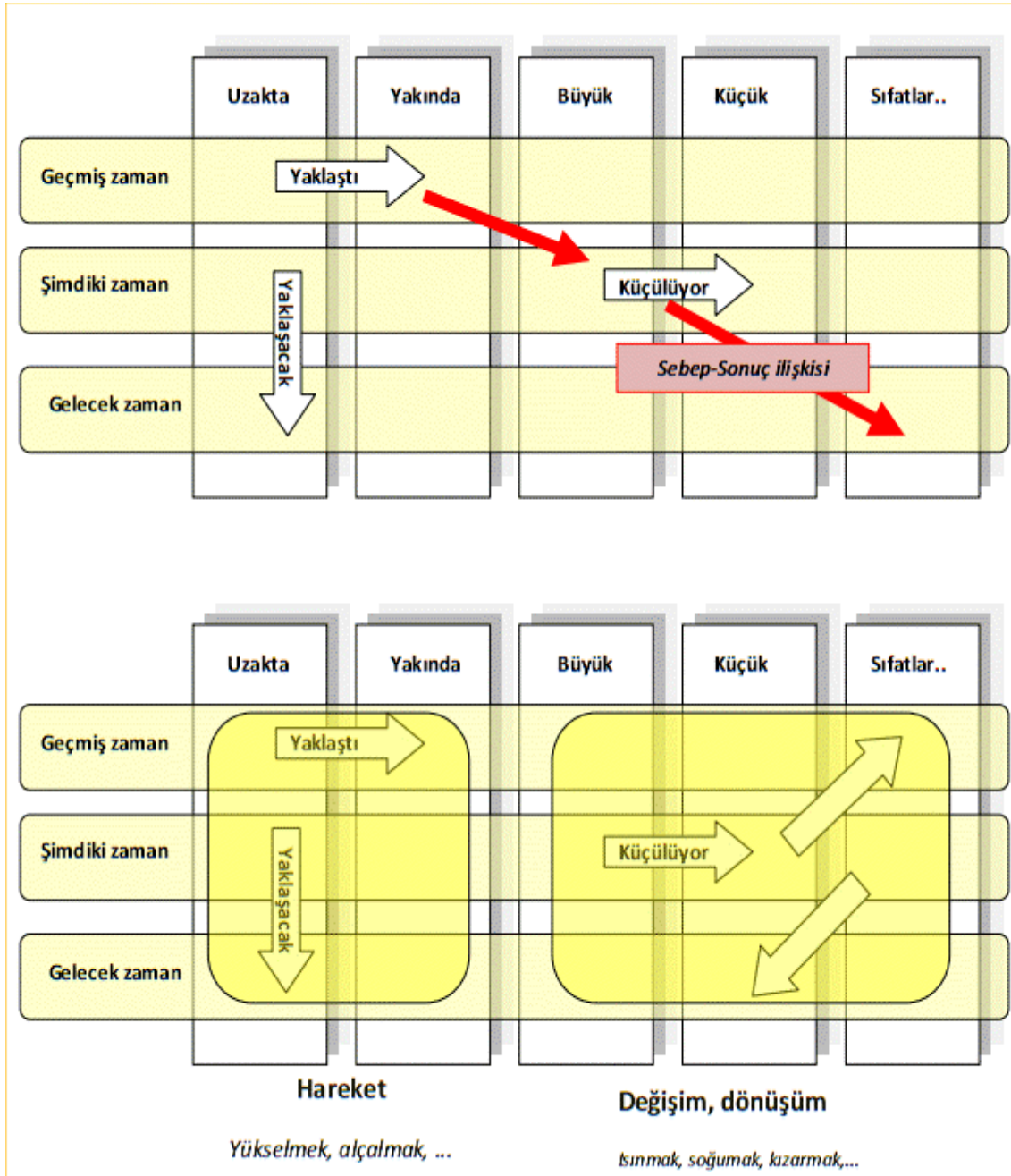
Mecburiyet ve Öngörülebilirlik

Cansız cisimler mecburdur. Isıtılan su kaynar, yere bırakılan taş düşer. Sebep-sonuç zincirleriyle sıkı sıkıya bağlıdır cansız varlıklar. Bir kural dizisine göre hareket ederler, değişirler ve dönüşürler. Dolayısıyla kural dizisi ve başlangıç durumu tam olarak bilindiğinde gelecekteki durum hesaplanabilir. Determinizm diyoruz buna. Öngörülebilirlik de denebilir. Aynı sebepler (genellikle) aynı sonuçları doğurur. Bizim aklımız sebeplerin sonuçlardan önce gelmesine ihtiyaç duyar. Ters bir durumu hayal bile edemeyiz. Dışımızdaki dünyada her cismin aynı yerde bulunmasına tahammül etmemiz nasıl imkânsız ise her olayın, sebeplerin ve sonuçların aynı anda olup bitmesini de kabul etmez aklımız.

Mekân'ın “raconu” her şeyin aynı yerde bulunmasına engel olmak, varlıkları “dağıtmak” ise Zaman'ın raconu da her şeyin aynı anda olmasına engel olmak, hareketleri ve dönüşümleri yaymak, peş peşe sıralamaktır. Bu iki dağıtma/yayma özelliği sayesinde Varlık bir nokta olmaktan çıkar, İnsan aklının idrakine sunar kendini. Aksi takdirde her şeyin her yerde ve hiç bir yerde olduğu, sürekli olduğu ve olmadığı, Mânâ'sı İnsan aklı'na kapalı “çılgın” bir Kâinat'tan başka bir şey olmazdı.

Zaman Nedir?

Böylesi “çılgın” dünyalarda meselâ insanların birbirinin içinden geçebildiği, güneş ile ayın aynı anda doğup battığı, dünyanın her yönde “kualsız” bir biçimde döndüğü, veya dönmediği bir Kâinat’ta ne düşünce, ne ilim, ne benlik ne de bildiğimiz şekliyle **İnsan** olabilir. Zaman’ın ve Mekân’ın bilimsel kuralları iptal edecek derecede daraldığı bir Kâinat’ta kendi varlığımız, geçmişimiz ve geleceğimiz de dahil olmak üzere bilecek, anlayacak hiç bir şey olmazdı. Determinizm, mecburiyet veya öngörülebilirlik... Adını ne koyarsak koyalım bu zemini mümkün kılan Zaman-Mekân işte Truman Show’daki stüdyonun duvarları gibi. (Bu “duvarları” basitçe ifade ettiğimiz iki şemayı büyük olarak görmek için üzerine tıklayabilirsiniz. Yazımızın geri kalan kısmını bu Zaman-Mekân şeması üzerine kuracağız. Ara sıra geri dönüp şemalara bakmayı unutmayın.)

Zaman Nedir?

Determinizm ilkesini ve aklımızın buna duyduğu ihtiyacı kısaca özetledik. Şimdi yerden kalkan bir uçak gibi yavaş yavaş hızlanacağız ve aklımızı determinizmden koparacağız. Bu sebeple buraya kadar anlatılanları çok iyi sindirmiş olmanız önem taşıyor.

Mecburiyetten serbestliğe

Cansız cisimlerde dikkate değer bir özellik eylemsizlik. Rüzgâr, nem vb etkilere açık olan cisimler **Zaman içinde** dağılma, bozulma eğilimi gösterirler. Sıcak çaya atılan bir kesme şeker dağılır ama çay soğusa bile tozlar toplanıp küp şeker halini almaz.(1)

Canlılara yaklaştığımızda bu dağılma-bozulmaya bir direnç görüyoruz. Direnç diyorum çünkü canlı da olsalar (olsak) “cisim” olma sebebiyle cansızların tabi oldukları “yasalara” uymaya **MECBURUZ** . Vücudumuzu oluşturan cansız parçalar da bu **MECBURİYET** (determinizm) çerçevesi içinde. Meselâ yüksekten bırakılan bir insan da cansız bir taş gibi düşebilir. bol miktarda karbon içeren etimiz yanma, kesilme gibi etkilere açık. Neticeleri öngörülebilir.

Ama biz “basit” canlılarda kalalım bir müddet. Doğanın **Zaman sayesinde yaptığı** tahribata, aşındırıcı etkilerine karşı bitkilerin “silahı” beslenmek. Bitki güneşe dönmeye, topraktan suyu almaya **MECBUR** mu? Düşen bir taş kadar değil. Ama taşı düşüren yerçekimi kanunu gibi bitkiyi de öldürebilecek bir “**nebatiyat yasası**” var. Tabiat’ın danteli burada daha ince örülmüş sanki? Bitki bir tür **haz/ızdırıp = ödül/ceza** sistemiyle güdülüyor. Bitki güya serbest, **MECBUR** değil. Ama bu serbestlik hayvanların ve insanların refleksleri gibi. Ateşle eli yanan bir insan zahiren serbest olsa da gerçekte **MECBUR** elini çekemeye. Vücudumuza giren bakteriler çoğalıp bizi hasta etmeye **MECBUR** .

Kısaca cansız taş vb cisimlerden bitkilere geçtiğimizde **MECBURİYET**’in sürdüğünü ama işin içine küçük bir dozda **SERBESTLİK** karıştığını görüyoruz. Hayvanlarda durum daha da zenginleşiyor, Tabiat’ın danteli daha da narin motiflerle dokunmuş ama benzeri bir durum var. Çünkü hayvanlar su ararken, otlarken, avlanırken, çiftleşirken bazı kararlar verseler de bir “**hayvaniyat yasası**” yürürlükte. Hayvan da bitki gibi bir **haz/ızdırıp = ödül/ceza** sistemiyle güdülüyor.

“**Nebatiyat yasası**” ve “**hayvaniyat yasası**” diyerek küçümsemek yanlış olur elbette. Cansız’dan Canlı’ya geçişte zahiren de olsa bir irade var. Çorak, Hayat’sız bir toprağa yağın ilk yağmur damlaları nasıl o toprağın içine işlerse Madde’ye öyle işliyor **İRaDe**. Hayatiyet dediğimiz şey baş harfi büyük yazılmak üzere bu **İRaDe**, Madde’ye canlılık veren. Sonsuzluğa erişme **MuRaDını**, ölüme direnme **MuRaDını** Madde’ye “sokan” bir **İRaDe** var. Madde’nin Madde olarak var oluşu bir iradenin neticesi olarak görülebilir. Ama “Canlı Madde” olan bitki ve hayvanlar bizzat o Madde’yi var eden **İRaDe**’nin minik gölgeleri, yansımaları. Yani **İRaDe**’nin kendisi kadar mu**KteDiR** değil ama **SERBEST** olmaları bağlamında o **KaDiRiyet**’ten ayrı ve gayrı da değiller.

Dağılmaya, eskimeye, aşınmaya karşı bir direniş **MuRaDı** var. Canlı Madde Can’ın kıymetini biliyor ve Ölüme direnmek için çaballıyor. Cansızlarda yok bu direniş. Dağların, taşların, okyanusların aksine hayvanlar ve bitkiler bazı kararlar veriyorlar. Cansızlar **MECBUR** iken canlılar bunun için **SERBEST**. Sınırlı bir biçimde de olsa “şuur” var.

İşte Zaman dediğimiz o muhteşem olgu bütün bunları mü**MKÜN** kılıyor ve bu **iMKÂN** Zaman’a da anlam veriyor. Eskimeyi, bozulmayı, ölümü mümkün kılan şey Zaman. Ama aynı sebeple ölüme direnmek için beslenmeyi, kaçmayı, kovalamayı, doğurarak (zahiren) ölümsüzleşmeyi, (zahiren) bâkî olmayı mümkün kılan şey yine Zaman.

ZamanNedir?

Bu MuRaDı görmek için parçalayıcı zekâmızı susturup Bütün'ü görmemiz gerekiyor. Pozitivistlerin, bilimcilerin, materyalistlerin ve dehrîlerin bir kaç bin yıldır anlamadıkları ve anlamayacakları bir Hakikat bu: **Bir bülbülün ötüşündeki Mânâ'yı keşfetmek için susmak ve bülbülü dinlemek gerekir. Boğazını kesip içine bakmakla Hayat'ı keşfedemezsiniz.** Zira canlı bir hayvanı parçaladığınızda cansız protein zincirlerine ve nihayet karbon, hidrojen ve oksijen atomlarına erişirsiniz. Canlılık halinden Cansızlık haline geçişteki **kalitatif/niteliksel bir sıçrama** olur. Sıfattan isime geçiş biçiminde tecelli eden, “daha büyük/sıcak/hızlı” deme imkânı olmayan, ayrı bir şeyin, sıfatın yetersiz kalışıyla bir ismin ortaya çıkışıdır kalitatif sıçrama. Bu kalitatif sıçrama olgusunu [daha önceki bir yorumda](#) ayrıntılı biçimde anlattık ve o yorumu bu yazımıza da dip not olarak ekledik (2).

Özgürlük ve Hukuk'un anlamı(-sızlığı)

Önceki satırlarımızda cansızların MECBUR oluşuna karşın canlıların SERBEST olduğundan bahsetmiştik. Ama bu SERBESTLİK tam anlamıyla ÖZGÜRLÜK değildi. Çünkü **“Nebatiyat yasası”** ve **“hayvaniyat yasası”** dediğimiz bir determinizme MAHKÛM idi canlılar. Bu bağlamda kuşlar cansız taşlardan daha özgür değillerdi. Bunu gördük. Canlılar nefes almaya başladıkları ilk andan son nefeslerini verene kadar **haz/ızdırıp = ödül/ceza** sisteminden kaçamıyorlardı. Kısaca söylersek SERBESTLİK aslında MECBURİYET'in özel bir hali idi.

Peki bütün bu yasalar İnsan'a uygulanabilir mi? İnsan da bu MECBURİYET'e mahkûm mudur? Şayet insanların davranışları tıpkı hayvanlar gibi önceden kestirilebiliyor hatta sosyal/psikolojik mekanizmalarla belirlenebiliyorsa Adalet ve Hukuk gibi kavramların bir anlamı kalır mı?

Öyle ya, mahkemeye çıkardığımız her katil, her tecavüzcü **“annem alkolikti, çocukken babam beni zincirle döverdi”** gibi determinist, bilimsel bir açıklama sunarsa, istatistikler bu açıklamaları destekliyorsa suçluları ne hakla mahkûm edebiliriz? **“Suçlu”** kelimesini kullanmak bile imkânsızlaşır. Çünkü mahkemeler suçlanan kişilerin farklı biçimde davranma imkânları olduğunu var sayarak karar verirler. Bir başka deyişle **aklı başında, özgür ve sorumlu insanlar suçlanabilir.** Bir deliyi, sarhoşu, küçük bir çocuğu, ilaçla bayıltılmış bir kimseyi, hayvanları ve bitkileri suçlayamazsınız.

Burada garip bir yol ayırımına geliyoruz. Bir yanda mahkemeler ve hatta bizim kendi vicdanımız insanları yargılıyor, suçluyor, mahkûm ediyor. “Kötü insan” diye kızdığımız birinin o kötülüğü yapmaya MECBUR olduğunu düşünseydik ona ASLA KIZMAYACAKTIK. Demek ki biz bile **hayırsız** akrabalarımızı, **riyakâr** iş arkadaşlarımızı, **kazıkçı** bakkalı vicdan mahkememizde suçlarken peşinen ÖZGÜR kabul ediyoruz. Tıpkı mahkemeler gibi.

Peki insanlar haz beklentisi ile ya da ızdırıp korkusuyla hareket etmiyorlar mı? Hayvanlar ve bitkiler gibi **haz/ızdırıp = ödül/ceza** sistemi uygulanamaz mı bize?

Elbette İnsan'a da (bir yere kadar) uygulanabilir çünkü ekonomistlerin yakından tanıdığı **fayda fonksiyonu** bunun adı. Kabaca **Fayda = Haz - ızdırıp** denebilir. Hayvan ya da bitki bir eylem için “karar” vereceği zaman umduğu hazı ve katlanacağı ızdırabı bir şekilde hesaplar. Meselâ bal yemek isteyen bir ayının arılarla mücadele etmeden önce yaptığı “hesap” gibi. Zekâ geliştikçe fonksiyon karmaşıklaşır, seçenekler artar ve işin içine uzun vade, toplumsal ilişkiler vb etkenler girer. Ama fayda fonksiyonunun özü değişmez. İnsanlar için durumu şöyle özetleyebiliriz:

Zaman Nedir?

*“...Mikro ekonomide öğretilen kavramlar içinde en önemlilerinden biri “fayda” (ing. utility) . Bu **fayda bireyin tüketeceği mal veya hizmetten elde edeceği memnuniyettir, tatmindir.** Ama ekonomik fayda günlük hayattaki “faydalı” şeyler gibi değildir her zaman. Meselâ bir paket sigara ekonomik olarak “faydalıdır”. Adam para verip satın alıyor ya. Yahut aşırı yağlı bir gıda aynı biçimde “faydalıdır”. şeker hastası bile olsanız bir tepsi baklava size “faydalıdır”... Yersen! ...” ([Liberalizmin kusurları\(3\): Liberalizm ahlâksızdır!](#))*

Diğer yandan...İnsan’ı maddî ihtiyaçları ve imkânlarıyla sınırlarsak, **alan-satan, üreten-tüketen** penceresinden bakarsak insan da ANCAK bitkiler ve hayvanlar kadar SERBEST. Yani ÖZGÜR değil. Dediğimiz gibi garip bir yol ayrımı bu. Determinist tabiat bilimleri ve ekonomi bir yanda, kişisel vicdanımız ve adalet anlayışımız diğer yanda. Hangi yolu seçeceğiz? Bilim adamlarının ve ekonomistlerin hemen her konuda yanıldığını iddia etmek elbette çok saçma. Ama vicdanın, adalet duygusunun, iyi-kötü ayrımının sadece idealist duygular, modası geçmiş romantik yanılgılar olduğunu söylemek de tam bir delilik.

Özgürlük nedir?

Cansızların “ölüme” yani aşınmaya, eskimeye direnemediklerini, canlıların ise beslenme, üreme vb yoluyla bir parça olsun Can’ı muhafaza ettiklerini, “ölüme” direndiklerini söyledik. Kuş bu yolla **SERBEST** oldu Zaman eksenini üzerinde, taşın **MECBUR** olma halinden kurtuldu, “üst kata” geçti. İçine CAN SOKULMUŞ, canlı madde oldu.

İnsan da ancak benzeri şekilde bir “üst kata” geçebilir. Yani önceki paragrafta anlattığımız, ekonomistlerin fayda fonksiyonundan kurtulabildiği ölçüde “ölüme” direnebilir. Çünkü kuşlar için taşlar gibi MECBUR olmak “aşağılık” bir durumdur. İnsan için aşağılık olan ise kuşlar gibi **“hayvaniyat yasasına”** yani ekonomistlerin fayda fonksiyonuna MECBUR olmak, hayvanlar gibi yaşamaktır.

İnsan’ın fayda fonksiyonundan kurtulması elbette yemeden, içmeden, barınaktan ve cinsel hazdan vazgeçmesi demek değildir. Zaten kuşlar da canlı bile olsalar bedenleri itibarıyla cansız cisimler gibi fizik kurallarına tabidirler. Kanat çırpmayan kuş taş gibi düşer yere. İnsan da bedeni itibarıyla taş, nefsi itibarıyla de hayvan gibidir. Yani **“alt kattakilerin”** kanunlarından tam anlamıyla kurtulmuş sayılmaz. Ama aynı İnsan aç kaldığı zaman çalışıp kazanmak ister. Çaldığı zaman duyduğu rahatsızlık ve yakalandığı zaman hırsızlıkla suçlanması bunun için bir mânâ taşır. Aksi takdirde yakalanmayacağını bildiği müddetçe çalmak, öldürmek, tecavüz etmek **“hayvaniyat yasasına”** aykırı değildir. Hayvan gibi yaşamayı ÖZGÜRCE seçen, **haz/ızdırıp = ödül/ceza** sisteminden başka sınır tanımayan insanlar biyolojik olarak yaşasalar da onları İnsan yapan Mânâ’dan koptukları için ölmüş gibidirler. Tersine, ekonomik çıkarlarına aykırı olmasına rağmen ekmeklerini paylaşmış olan insanlar biyolojik olarak ölmüş olsalar bile mânâen yaşıyorlardır. Çünkü İnsan’ın Mânâ’sından kopmak yerine ekonomistlerin fayda fonksiyonundan kopmayı ÖZGÜRCE tercih etmişlerdir.

İşte Zaman dediğimiz muhteşem varlık bütün bunları müMKÜN kılar ve bu iMKÂN Zaman’a da anlam verir. Hayvanca yaşamı ÖZGÜRCE SEÇMEK, manen ölmek Zaman sayesinde mümkün olur. Ama aynı sebeple manevî ölüme, **“hayvaniyat yasasına”** ÖZGÜRCE direnmeyi mümkün kılan şey yine Zaman’dır.

İnsan ömrü boyunca yaptıkları ve yapmadıkları ile bir kitap yazar. O kitabın kâğıdı ise Zaman’ın ta kendisidir.

Zaman Nedir?

Sonuç

Ünlü Fransız ressamı Marcel Duchamp “**tabloyu bakanlar yapar**” diyordu. Zaman’ı yapan biz insanlarız kanaatimce. Elbette İnsan’sız bir Dış-Zaman düşünülebilir. Güneş sistemi oluşmadan önceki bir Zaman meselâ. Ama bizim için “**geçen/akan/geçmiş/gelecek/şimdi/çok geç/erken**” olan nedir? Nerededir? Gelecek zaman gelmeden önce neredeydi?

Bizden bağımsız bir biçimde var olduğunu ve AKIP GEÇTİĞİNİ vehmettiğimiz o Dış-Zaman sanırım özünde bizim İç-Zaman’ımızın bir yansıması. Nasıl berrak bir suda yüzümüzün görüntüsü aksediyorsa Kâinat’taki gezegenlerin ve böceklerin hareketlerinden bize akseden de gerçekten AKIP GİTMEKTE OLAN İç-Zaman’ımız. Bizde yani **İnsan**’da var olan bir Hakikat’in doğadaki hareket ve değişim aynasındaki yansıması bu. Saatler, sarkaçlar, çarklar Zaman’ı bilmiyor. Güneş’in ve Ay’ın hareketleri, kalp atışlarımız hatta müziğin notaları bile bilmiyor zaman’ı. Zaman bizim içimizde. Yapay ve doğal saatlerin yansıması sayesinde Zaman’ı “gören”, akleden, idrak eden ise **İnsan**...

Yansıma derken neyi kastediyorum?

[Derin İnsan](#) kitabımızın **Güzellik Matkabı** bölümünde bu “yansıma” olgusunu irdelemiştik. Oradan bir alıntı ile makalemize son verelim ve Zaman yansıması ile Güzellik yansıması arasındaki benzerliklerin lezzetli keşfini okurlarımızın tefekkürüne bırakalım:

*“Dağlarda koşan atlar bize özgürlüğü hatırlatır meselâ. Beyaz güvercin barışı. Tavşan yavrusu masumiyeti... Gerçekte vahşi atların kendilerini özgür hissettiklerini söyleyebilir miyiz? Rengi beyaz bile olsa erkek güvercinler dişileri için kavga etmez mi? “Masum” bir tavşan yavrusunu parçalayarak yutan “vahşi” kurt en az o tavşan kadar masum değil mi gerçekte? Tabiatları gereği hareket eden hayvanlar gerçekten suçlu olamayacaklarına göre **bize bizden bir şeyler yansıtıyorlar aslında ayna gibi**. İnanmıyorsanız cansız varlıklara bakın: “Yüce” dağlar, “çılgın” akarsular, “öfkeli” deniz... Dağlar, denizler ve balıklar kendilerini “güzel” bulacak kriterlere sahip değiller. Bu güzelliği tasavvur edecek hayal gücü ve işleyecek sanatkârlık ise ne tavşanlarda ne de kuşlarda var.”*

Dip notlar

1° Fizikçilerin Zaman’ı isimli çeviriden konunun özüne dönük bir alıntı: “Kant daha sonraları bu Zaman-Mekân çerçevesiyle çerçeve içindeki olayların ayrıştırılmasından istifade edecektir. Kant’a göre Zaman-Mekân insan algısına göre a priori şekillerdir ve tecellîlerin anlaşılması imkânını koşullandırır. (ç.n. tecellîler kelimesi fr. **phénomènes**’in çevirisidir. Bilimsel anlamda “fizikî olay” olarak da çevirilebilirdi ama kanaatimizce burada Kant’ın **Saf Aklın Eleştirisi** adlı eserindeki **fenomen-numen** eksenine referans yapılıyor) [...] Öncelikle her fizikî sistem için entropi adlı bir büyüklüğün varlığını kabul edilir. Entropi sistemin durumu tarafından belirlenir ve “düzensizlik-dağınıklık” derecesini temsil eder. Termodinamiğin ikinci ilkesi entropi miktarının etraftan soyutlanmış bir sistemde (fiziksel olaylar neticesinde) sadece artabileceğini söyler.”

Zaman Nedir?

2° Mesela karlı bir havada eldivensiz kartopu oynadınız. Eve geldiniz. Kaloriferin üzerine dayadınız ellerinizi.

Odadakiler size hayretle bakıyor. Onlar dokunsa elleri yanacak. Ama siz neredeyse parmaklarınızı hissetmiyorsunuz. 5 dakika geçti, sohbete dalmistiniz. Üfff! Birden çektiniz elinizi. Ellerinizde **RAHATSIZ EDİCİ DERECEDE BİR YANMA HISSİ**. Ne oldu? Soguktan sığağa hangi anda geçtiniz? -30°'yi görmüş bir Kanadalı ve Ekvator'da +50° sığakta yaşayan bir baska insan için **“Soguk”** ve **“Sıcak”** kavramları farklıdır değil mi?

Zaten tirnak içinde yazdım. Ama “Soguk” ve “Sıcak” kavramlarının (bize göre) göreceli olması bunların **MUTLAK OLARAK VAR OLMADIGINI** ispat eder mi? **Burada çok ama çok önemli bir epistemolojik gerçeğe isaret ediyorum. Evrim karsiti veya yandasi olsun, Müslüman veya Ateist olsun bu konuda konuşan ve yazan hemen herkesin hata yaptığı bir konu!**

Nedir? Kalitatif bir sıçrama. Yani çok soguk -> Soguk ->.... -> Sıcak!

Sıfat ne zaman degisti? Sıfatlar, zevkler, renkler görecelidir, kısıden kisiye göre degisir değil mi? Simdi daha ilginç bir örnek alalım:

Bir arsanız var. Tek katlı, sade bir ev yaptırmak istiyorsunuz. Bir infaat ustası buldunuz. Kalfası, işçileriyle geldi ve evi yaptı. Ertesi sene ikinci bir kat çıkmak istediniz. Aynı ustayı çağırırsınız. Peki 2ci 3cü kati çıktığınız gibi 20ci, 50ci kati çıkabilir misiniz? Kaçinci kattan itibaren bir infaat mühendisine, vinçlere vb ihtiyaç duyulur? Hatta muhasebeci, insan kaynakları uzmanı vb gerekmez mi?

3cü köprünün infaası için neden siradn bir müteahit çağıramıyoruz? Demek ki ana maddesi beton ve demir olsa da bütün infaatlar aynı değil; kalitatif bir sıçrama var.

Küçük Ev -> Büyük Ev -> çok Büyük Ev -> 20 katlı Apartman -> Baraj / Köprü / Marmaray Tüneli / Hava Alanı

Simdi Ekrem Senai'nin bahsettiği kertenkeleye bakın: Karbon, hidrojen, oksijen... Bir çok bakımdan (atomları bakımından) kesme seker ya da naylon torbadan farksız. Ama Sıcak-Soguk ya da Ev-Baraj gibi kalitatif bir sıçrama (ya da kalitatif bir uçuşum) var naylon torba ile Kertenkele arasında.

Zaten bunun için TORBA ve KERTENKELE gibi iki ayrı kelime var dilimizde. Yoksa “çok Kertenkele” ve “az kertenkele” diyerek konuşurduk 😊

ZamanNedir?

3° Bu açmazı fark eden kimi düşünürler determinizmin, öngörülebilir tabiat olaylarının karşısına RASLANTI kavramını koymaya başladılar. Kuantum mekaniği gibi alanlarda keşfedilen ve (şimdilik) öngörüleemeyen bazı olaylardan esinlenen bu grubun mensupları fiziksel RASLANTI kavramını sosyal ve psikolojik olaylara da uyarlıyorlar. Özetle ***“insanı suça iten şeyler gen yapısından aileye, okula vs o kadar çeşitlidir ki bu süper karmaşık RASLANTI***

ağında insanların davranışları öngörülemez” diyorlar. Fikirlerini pozitivistmin dar kalıplarına hapseden bu akımı çok mühim görmediğimizden iddialarına da ayrıntılı cevap vermeye gerek duymuyoruz. Çünkü istatistik ve ihtimal hesapları ile modellenen RASLANTI kavramının determinizme alternatif gibi sunulması ciddi bir yöntem hatasıdır. Özgür irade ve Bilim-Hukuk ilişkisi üzerinde düşünmekten kaçan, ÖZGÜRLÜK kavramı yerine bir çift tavla zarı koyan bu düşünürlerin görevden kaçtığı kanaatindeyiz.

Salgam suyu varsa Tanrı'ya lüzum yoktur

Zaman'ın başladığı zaman ne zamandı?

Geçen yaz Türkiye'ye geldiğimde bizim bakkal yolumu kesti:

- - Mehmet abi yau, sen Fransa'da ne iş yapıyorsun?
- - Mühendisim.
- - Hah, iyi ki geldin yau, şu bizim yazar kasa bozuldu, servisi çok para istiyor yau, bir bakıversen yau?
- - Usta yazar kasadan anlamam ben, kaş yaparken göz çıkarmayalım akşam saati.

Yüzüme öfke ile acıma arası öyle bir bakış fırlattı ki. **“Gözlüğünden utan! Yazar kasadan aNNNNamayan mühendizi neyleyim?”** der gibilerinden.

Nedense böyledir bu işler. Bir işten anlıyorsanız her işten anlamanız hatta uygulamasını yapmanız istenir. Bazen bir mankenin Kıbrıs konusunda beyan ettiği fikirleri manşet yapıyor gazeteler. Yahu kadın sırtında elbise taşıyarak para kazanan bir tip. Ayaklı vitrin! Tarihçi değil, diplomat değil. Ne alakası var?(1)

Bilimcilik başka şey, bilimsellik başka

Eylül başıydı zannediyorum, [Büyük Tasarım \(The Grand Design\)](https://www.derindusunce.org/buyuk-tasarim-the-grand-design) adlı yeni bir kitabın reklâmı yapılıyor: **“Dünyanın en zeki insanlarından Fizikçi Stephen Hawking'e göre Tanrı'ya gerek kalmadı”**. Hayda ne alaka? Bu ne tuhaf bir tanrı ki var olmak için beşerî bir gerekçeye muhtaç? Ve ne zamandan beri Tanrı bilimin konusu oldu? Tabiat bilimleri **“NASIL?”** sorusuna cevap verir. **“NEDEN?”** sorusu ise dinî, felsefî tartışmaların konusudur. (2)

Zaman Nedir?

Tanrı'ya inanmayan yani yaratan bir Özne'nin olmadığını düşünenler için yaratılış zaten yoktur ve varlık bir iradenin sonucu değildir yani varlık (ve **İnsan'ın varlığı**) doğal olarak maksatsızdır. Peki felsefenin ve dinin konusu olan Tanrı'yı şimdi neden fizikçiler araştırıyor? Vatikan'ın papası Ratzinger nikâh kıymaya gitti de dükkânı Stephen'a mı bıraktı?

Bir başka gariplik de şu ki kitap hakkında röportaj yapan gazeteciler fikrî zemini sorgulamak yerine Hawking'e gaz veriyorlar. **"Peki şu nasıl oluyor? Peki bu nasıl olacak?"**. Hawking ise robot sesin soğuk kanlılığı ile cevaplıyor. Adeta gelecekte gelen üstün bir insan... Hatta gelecekte bile haber veriyor. Peki ne söylüyor Hawking tam olarak?

*"...Yerçekimi gibi bir kanun var olduğu için Kâinat kendi kendini hiçten, yoktan yaratabilir ve yaratacaktır. Dışarıdan bir etki/yardım olmaksızın yarat(-ıl)ma hiçlik/yokluk yerine bir şeyin var olmasının sebebidir, Kâinat'ın ve bizim **NEDEN** var olduğumuzun cevabıdır. Kâinat'ı başlatmak için bir ilk sebep olarak Tanrı'ya gerek yoktur. [...] Tanrı'nın yokluğu ispat edilemez ama bilim Tanrı'yı gereksiz kılar. Dünyamız Fizik Bilimi tarafından yaratılmıştır."* [Bkz. İngilizce orijinal metin (3)]

[Baruch Spinoza](#) **"Deus sive Natura"** (= "Tanrı yani Tabiat") diyordu, Stephen Hawking **"Tanrı yani Fizik"** dediğinin farkında mı?

Filozofların binlerce yıldır sordukları **"nereden geliyoruz? Nereye gidiyoruz? Neden varız?"** gibi sorulara Tanrı'sız bir cevap vermeye çalışmış filozof Hawking. Ama özde yeni bir şey yok. Asırlardır Dehrilik, Ateizm, Materyalizm, bilimcilik ve Pozitivizm gibi etiketlerle karşımıza çıkan hep aynı felsefî duruş bu. Ne yazık ki Ateist mirasa yeni bir şey de katmıyor İngiliz filozof. İmansızlık imanı diyebileceğimiz o iki bin yıllık kısır döngüye hapsediyor kendisini:

- Fizik kendi kendini yarattı,
- Fizik yaratılmaya muhtaç değildir,
- Fizik eksi sonsuzdan artı sonsuza kadar vardır,
- Fizik kimseye muhtaç değildir, her şey Fizik'e muhtaçtır.

İhlâs Suresi'nde ilâhî isimler yerine Fizik kelimesini yazarsanız zaten buna benzer bir şey bulursunuz. Aslında Filozof Stephen Tanrı'yı tefekkürle bulmuş ama ona "Fizik" adını vermiş. Hatta bir de Kıyamet günü tasarlamış. **"Uzaya taşınmazsak yok oluruz!"** diyor. Yani Ahir Zaman'da bulunuyoruz. Kıyamet yakın (100-200 yıl). Fizik Tanrısı'nın razı olacağı şekilde O'na hizmet edin, uzaya taşının, **Sırâtal müstakîm**'den ayrılmayın, **Mâliki yevmiddin** olan Fizik Tanrısı'nın gazabından kurtulun. Ve leddâllîn Amin!

Evet... Biraz İhlâs Suresi, biraz Fatıha derken... Bilimin, bilimsel şüphenin ruhuna da el Fatıha! Filozof değil bir rahip demek lâzım Hawking'e çünkü artık bilimle, bilimsellikle bir ilgisi yok söylediklerinin, bal gibi bir amentü bu. (Bkz. Mustafa Akyol'un makalesi: [Stephen Hawking'in de Tanrı'sı var](#))

Şalgam suyu vardır, öyleyse Tanrı'ya lüzum yoktur

ZamanNedir?

Rahipler, bilgisayarlılar, ve fahişeler gibi fizikçiler de **“Tanrı vardır/yoktur”** diyebilirler. Ama bunu fizik adına, bilimsel soslarla sunmaları, kişisel inançlarını bilimsel bir bulgu gibi yutturmaları biraz ... nasıl diyeyim, biraz çirkin bir hareket olmuş. Yani Hawking bilimi, bilimsel bulguları ateizme alet etmek yerine Fransız fizikçi ve filozof **Etienne Klein** gibi samimi sorgulamalara girebilirdi. (Bakınız Zaman konusunda yayınladığımız çeviri: [Fizikçilerin Zaman’ı](#))

Aslında herkes serbest dinî ve felsefî sorgulamalar yapmak konusunda. Yani Urfalı bir kebabçı da **“Biberden ağızım yanınca “ALLAH” diye bağıryordum ama şalgam suyu daha iyi geliyor, Tanrı’ya gerek kalmadı”** diyebilir. Var böyle bir serbestlik. Şalgam suyu dolayısıyla Tanrı’nın gereksizliği(!) üzerine bir de 300 sayfalık kitap yazabilir. Ama bilimsel olmaz bu kitap. Felsefî olur.

İ.T.Ü. Nükleer Enerji Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyeliği, İ.Ü. Fen Fakültesi Matematiksel Fizik Anabilimdalı Başkanlığı, TÜBİTAK Bilim Kurulu Üyeliği görevlerinde bulunmuş, Türkiye’nin ilk atom mühendisi merhum [Prof. Dr. Ahmed Yüksel Özemre](#)’den dinleyelim:

“ [...] şu hâlde ölçüme tâbi’ tutulamayan veyâ kendisi değilse bile etkileri de gözlenemeyen veyâ ölçülemeyen, Tabîat ilimlerinde bilinen olaylara ircâ edilemeyen yâhut da bunlarla objektif bir biçimde ilgisi-ilintisi tesis edilemeyen ve yanlışlanabilmeleri için bir yol-yordam bulunamayan bilgi ve olgular Tabîat ilimlerinin kapsamı dışında kalmaktadırlar. Bu kabil bilgi ve olgulara (eski Yunanca’da Tabîat karşılığı φησις = füsîs, ve ötesi karşılığı μετα = meta kelimelerinden esinlenerek) fizik-dışı, fizik-ötesi yâni meta-fizik bilgi ya da olgular denir.

Tabîat ilimlerinin sınırları böylece belli olmaktadır. Tabîat ilimlerinin kendi alanları dışında kalan ve erişemedikleri olgu ve bilgiler için kendi çerçeveleri içinde beyân edebilecekleri bir şeyleri yoktur. Eğer bir kimse bunun aksini iddia ederse, meselâ Rûh’un var ya da yok olduğunu yâhut da Rûh ile beden etkileşmelerini Tabîat ilimleri çerçevesi içinde tartışmağa kalkışır ya da tartışabileceğini iddia ederse ya Tabîat ilimleri ile Metafizik disiplini bir kavram kargaşası içinde birbirine karıştırıyor ya da tabîat-ilimsi bir görünüm sergileyerek safsata yapıyor demektir. Zîrâ Metafizik alanına ait bir kavramın ontolojik gerçeğini Tabîat ilimleri kıstaslarına göre kabûl ya da reddetmeğe kalkışmak bir avuç leblebinin ağırlığını bir diyapazonun verdiği lâ notasının frekansı cinsinden ölçmeğe kalkışmak kadar abestir.”
([Fiziksel Realite Meselesine Giriş](#) adlı eserden)

Tabiat bilimleriyle Zaman’ın başlangıcını(?), Kâinat’ın yaratılışını ve Tanrı’yı anlamaya çalışan Hawking ilerlemiyor. Tekerlekleri kare biçiminde olan bisikletin pedallarını çevirmeye çalışıyor Hawking ama olmuyor, dönmüyor. Teleskopla, mikroskopla bakınca Tanrı’yı göremiyor. Neden gözleriyle bakmayı denemiyor acaba?

Tabi **Stephen Hawking** medyanın sevdiği türden, show meraklısı bir bilim adamı. Eskiden ip cambazları, ateş yutan, yılan oynatanlar vardı. Şimdi akıl hokkabazlığı moda. 21ci asır panayır eğlencelerine müsait bir tip bizim Hawking. İlk bakışta felçli, tekerlekli sandalyesinde, cılız, aciz bir adam. Ama sahneye adımını atar atmaz tam bir süper star!

İlmî kapasitesi ile bedeni tam bir tezat! Arkada gezegenlerin, galaksi vb gök cisimlerinin resimleri ile poz veriyor. **“Biliyorum da konuşuyorum! En uzağa ben gittim, en çabuk da ben döndüm, Kâinat benim arka bahçem sayılır”** diyor sanki. Fizikçi ya adam, biliyor(!) da konuşuyor... Ama her konuda konuşuyor. Zaman’ın başlangıcı, Kâinat’ın doğuşu filan diyor ya, aklımız duruyor. **“Hocam Hangi**

Zaman Nedir?

zamansal referansa göre ‘Zaman başladı’ diyorsunuz? Bildiğimiz Zaman eğer daha dış, daha üst bir Zaman’da ‘BAŞLADIYSA’ ondan önce ne vardı?’ diye sorabilecek biri çıkmıyor karşısına.

Evet... Ben yazar kasa tamir etmekten ne kadar anlıyorsam Stephen Hawking de Zaman’ın başlangıcını aramaktan o kadar anlıyor. Yani anlamıyor.

“Şalgam Suyu’nu keşfettik, Tanrı’ya lüzum kalmadı” konulu “bilimsel” araştırmalar gerçekte Hawking’in sandığı kadar bilimsel değil. Çünkü var olmak için beşerî bir gerekçeye muhtaç olan “tanrılar” sadece matematik denklemlerdeki bir bilinmeyen, kocaman birer **X, Y,..** gibiler. Yani Hristiyanların Tanrı’sı değil Hawking’in garajında şişirip patlattığı o tanrılar.

Tabiat bilimlerindeki bulguları kullanarak Tanrı’nın varlığını/yokluğunu “bilimsel” olarak ispat etme büyük bir yanılgı. Objektif bir biçimde ispat edilebilecek bir Tanrı zaten Tanrı değildir. Tabiat’ın bir parçasıdır. Hepsî bu. Çünkü kimsenin reddedemeyeceği, objektif gerçekler olan Tabiat olayları ölçülebilir. Tanrı’nın büyüklüğünü ölçebilir misiniz? “Yüce Tanrı” denildiğinde yerden yüksekliği kaç kilometre olmalı? Ya Cehennem’in sıcaklığı? Odun mu kömür mü yoksa doğal gazla mı ısıtılıyor?

Tanrı’yı ölçebileceğini, dört işlem yapıp sadeleştirebileceğini söyleyen Hawking’in Tanrı’sıyla Hristiyanların tanrısı bir olabilir mi?

“Yüz koyun yüzdüm, sonra yüzümü yıkadım ve dereye yüzdüm.” cümlesindeki **YÜZ**’ler nasıl aynı YÜZ değilse Hawking’in “gereksiz” dediği YOK-Tanrı ile teistlerin VAR-Tanrı’sı ile karıştırmak acayip bir dil-mantık hatası her şeyden önce.

Göz müdür gören?

Varlık’ın, Kâinat’ın, Zaman’ın başlangıcına dair hakikatleri görmek için Hawking’in bilim soslu hokkabazlıklarına güvenmiyorum mühendis olmama rağmen. Hesap kitapla varlığı ya da yokluğu ispatlanacak **“lüzumlu”** tanrılarla işim yok benim. Kimi fizikçilerin denklemlerinde bir bilinmeyen olarak **‘X’** yerine kullandıkları tanrıları değil beni Yaratan’ı görmek istiyorum. İstiyorum ki kelime-i şahadet dudaklarımda bir slogan, bir ezber olmasın. Şahit olmak istiyorum inandıklarıma.

Komedyen Cem Yılmaz anlatıyordu, hatırlayacaksınız: illüzyonist David Cooperfield gösterisine gitmiş. Cooperfield sahnede uçuyor, arkasında iki seyirci konuşuyor: **“Vardır abi bunun bir hilesi”**. Cem Yılmaz cevap veriyor: **“Yok adam gerçekten uçuyor ama hâlâ biletle gösteri yapıyor!”**.

İnsanlar gözleriyle **“gördüklerine”** inanmazlar her zaman ve bunun için **“görünenler”** eylemlerini etkilemez. Meselâ sahnedeki adam testere ile ikiye bölündüğü zaman kimse ambülans çağırmaz. Çünkü görmek ile **“inanmak”** arasında büyük bir mesafe vardır... Nedir görmek?

Güneşin ışıkları dışarıdaki cisimlerden yansıyarak bizim et-Gözümüze varır. Et-Gözün uzmanlaşmış bazı hücreleri gelen ışığın rengine göre değişen sinyallerle bunları beyine bildirir. Teknik olarak söylersek ışığın elektromanyetik sinyalleri bu uzman hücreler tarafından bio-elektrik mesajlar olarak **“tercüme”** edilir.

Zaman Nedir?

Gözden gelen mesaj yığını beynimizin “görme” sisteminde bir “görüntü” haline getirilir ama insan bu aşamada “**gördüklerine inanmak**” noktasından hâlâ çok uzaktır. Beyin tarafından inşa edilen bu görüntü bellekteki kavramlarla anlamlandırılır: Bir eşya, bir yiyecek, bir ışık, renkler, uzak, yakın...

Bu anlamlandırılmış görüntü ise aklın diğer işlevleriyle test edilir: Bellek, temyiz, tahayyül, tasavvur... Neden? Çünkü göz değildir gören. Bunu neredeyse sezgisel olarak biliyoruz. Meselâ hareket halindeki bir cismin hareket ettiğini “görebilmek” için önceki konumlarını hafızada tutmak ve yeni konumlarla karşılaştırmak, ardından da birleştirmek icab eder. Sadece konumları hatırlamak da yetmez. Uçan bir kuş ise baktığımız, o kuşa bir “kimlik” veririz. Bir “identity” yani zaman içinde değişmeden (*identical*) kalan bir AYNILIK. Her yeni konumda gördüğümüz kuş eğer o **AYNI** kuş ise “**kuş şuradan şuraya uçuyor**” diyebiliriz. Aksi takdirde gökyüzünde değişik noktalarda ve kanatları değişik biçimlerde açılıp kapanmış kuş fotoğrafları görmüş gibi oluruz ama uçan kuşu göremeyiz.

Gözleri çok iyi gördüğü halde Alzheimer gibi bir hastalıktan muzdarip insanların yaşadıkları kimlik kaybına bakmak bile Göz-Aklın konusunda düşündürüyor insanı. Yahut sağırken beste yapabilenler? Göz gibi kulağın da işlev sahibi değil “sadece” bir uzantı olduğunu ispat etmiyor mu? Görmek, işitmek... Hissiyat et parçalarına değil akıl sahibine, İnsan’a dair bir olgu.

Kısaca söylersek bir kuşu veya bizi Yaratan’ı GÖRMEK ancak **Bellek, Şimdi, Benlik** gibi **ZAMANSAL** kavramların ışığında gerçekleşebilir. Aksi takdirde “Göz” adlı organın gördüğünü iddia etmek bütün sindirimin ağızda başlayıp bittiğini iddia etmek kadar muhaldir.

Bellek, Şimdi, Benlik gibi ZAMANSAL kavramların anlaşılması (veya görünmesi) için [Zaman Nedir?](#) konulu yazı dizimizin bazı bölümleri bu noktaya ışık tutacaktır, karanlıkta bu kavramları görmek (veya anlamak zordur):

1. [İnsan aklı Zaman’ı anlayabilir mi?\(1\)](#)
2. [İnsan aklı Zaman’ı anlayabilir mi?\(2\)](#)
3. [Varlık bir harftir, sen onun anlamısın](#)
4. [Hayvan Serbesttir, İnsan Özgürdür...](#)

Evet, görmek hem analitik zekânın hem de aklın el ele verip başardıkları müthiş bir işlev. Akıl ve analitik zekâ ile bu kadar iç içe girmiş bir işlevi **ANLAMA** ya da **İDRAK ETME** gibi fiillerden ayırmak ise imkânsız görünüyor. Biz sıradan insanlar bakıyoruz, görüyoruz, anlıyoruz, idrak ediyoruz, hatırlıyoruz... Ya da öyle sanıyoruz. Belki de bunların hepsini birden yapıyoruz? Kanaatimce **GÖRMEK** ve **ANLAMAK** fiillerini birleştirecek parçalayıcı zekâmızdan(4) dolayı göremediğimiz Hakikat’i görme imkânı doğabilir. Öncelikle dilimizdeki ip uçlarına bakalım: Yukarıdaki satırlarda “... **bilgiler ışığında... gerçekleri görmek...**” gibi deyimler kullandım. Türkçede yaygın bir kullanım bu: Aklın, bilginin ışığı, cehaletin karanlığı, gerçekleri görmek, öfke ya da aşktan gözü kör olmak... Yani ana dili Türkçe olan insanlar için **GÖRMEK** ve **ANLAMAK** fiilleri aynı bir TEMEL kavramın iki farklı yüzü gibi. Gözler görme organı değil, beynimizin ve aklımızın dışarıya doğru uzantıları sanki.

Ya diğer diller? Hepsini taramayalım ama meselâ İngilizcede “**I see what you mean**” (demek istediğini **görüyorum = anlıyorum**) gibi ifadeler var. Fransızcada “**je vois ce que tu veux dire**” bunun tıpatıp aynısı. Kur’an’da da bir çok yerde “**onlara işaretler verdik, hâlâ GÖR-mezler mi? = ANLA-mazlar mı?**”

ZamanNedir?

mealindeki ayetleri hatırlayın. **GÖRMEK** ve **ANLAMAK** fiilleri arasındaki bu semantik? akrabalık kanaatimce kültürel etkiler veya dillerin evrimi vb ile açıklanacak gibi değil.

Kâinat'ın Şiiri bu. Büyük Alman düşünürü Immanuel Kant'ın "a priori", Gâzâlî Hazretleri'nin "evveliyat" dediği, daha biz gelmeden yazılmış bir Şiir, analitik zekâyla, mühendislik veya Tabiat bilimlerine kapalı olan kapıları açacak bir anahtar: Kâinat Şiiri.

"Kâinat Şiiri" derken... Romantiklik ya da söz sanatı yaptığımı düşünmeyin. Bu satırları okurken hayatını bilgi işlem merkezlerinde, veri tabanları, karar destek sistemleri ile geçiren bir mühendis olduğumu unutmayın. "Kâinat Şiiri" diyorsam ortada gerçekten bir şiir olduğu için söylüyorum bunu.

Tabiat bilimleri ve analitik zekâ ile erişemeyeceğimiz ama başka türlü okuyabileceğimiz bir Hakikat var. Vehimlerimizden Gerçek'e, gerçeklerden Hakikat'e geçiş mümkün ama bu bir takım simgeler, rumuzlar ve metaforlar vasıtasıyla olabiliyor ancak. Bunun için "Kâinat Şiiri" diyorum. Bu Şiir'in kendine özgü bir sembol sistemi var ve **Görmek-Anlamak** fiillerinin birleşmesi (tevhidi?) bu sembol sisteminin bir parçası.

Sonuç

"Kâinat Şiiri" üzerine düşünerek sıralayalım bu yazımızı. **Hegel'in Estetik yani sanat felsefesi** adlı eserinde isabetle teşhis ettiği gibi:

"Sanat bu kusurlu ve dengesiz dünyanın yanıltıcı, aldatıcı şekillerinden görünenin içindeki Gerçeklik'i çekip alır... O gerçeklik zihnin keşfettiği üstün bir Hakikat ile donanır. Aldatıcı görüntülerin tersine Sanat günlük gerçeklikten daha üstün ve daha gerçek bir Hakikat içerir"

Çölde ve sıcak asfaltta su görür insan. Ama bu "su" aslında seraptır. Biri sıcak diğeri soğuk (=farklı yoğunluktaki) iki hava katmanının yan yana gelmesinden kaynaklanan bir yansımadır gerçekte. İnsan **güneşe baktığında onu parmaklarının arasına alabileceğini görür**. Ama gerçeğin böyle olmadığını da bilir. Çünkü GÖRMEK (=ANLAMAK) aklî bir işlemdir, et-göz sadece bu sistemin küçük bir parçasıdır. İşte çöldeki serapların peşinde susuzluktan ölmek için "Kâinat Şiiri" üzerine düşünmek gerekir.

Bu yolla vehimlerden, zahirî (görünen) alemde **Kâinat Şiiri** sayesinde Gerçek'e yükseliriz. Bu sayede aklettiğimiz gerçeklerden de Hakikat'e geçiş yine "Kâinat Şiiri" yoluyla olur. Yoksa Akıl (=göz) kendini Yaratan'ı akledemiyorsa (görmüyorsa) neye yarar?

Hawking aslında Zaman'ın Başlangıcını ve Zaman'ı Yaratan'ı yani Tanrı'yı görebilirdi. Uzakın derinliklerine değil kendi derinliklerine, **Derin İnsan**'a bakarak yapabilirdi bunu. Tabi bilgisayar ekranına ya da teleskopun arkasına dayadığı et-göz ile değil **Derin Göz** ile... BBC ya da CNN'in ilgisini çekmek için değil de "sadece" ALLAH rızası için ilim yapabilecek mi bir gün bu insancık? Çok geç olmadan, nefsi ölümü tatmadan önce?

"Biz ALLAH rızası için ilim tahsiline başlamadık. Fakat ilim ALLAH rızası için olmaktan başka bir gayeyi kabul etmedi" ([El-munkizu Min-ad-dalâl / Hz Gazâlî](#))

Zaman Nedir?

Dipnotlar

1° Bunun için irtibat içinde olduğum genç yazarlara **“günlük gazete okumayın”** diye tenbih ediyorum. Düşünceye katkı şöyle dursun, bildiğini de unutturuyorlar adama. Manşetlere bakıp gündemi takip etmek yeter, fazla gazete okumak, TV seyretmek çok sakat. Kâinat’ı okuyun. Ağaçları, kuşları, çimlerin üzerinde duran çiğ damlalarındaki güneş ışığını okuyun. Okunacak neler neler var etrafınızda.

Gazete ve TV insanların düşünmesine engel olur. Çünkü düşünmek zaman ister. Oysa gazetecilerin ve TVcilerin düşünce vakti yok. Zaten düşünmek için para almıyorlar. Biraz şaşırtacak, biraz eğlendirecek ama gündemden de çok kopmayacak bir mırıltı, bir homurtu, bir akıntı üretmek amaç. **“Haber akışı”** diyorlar ya.

Nasıl çalışıyor gazeteci? Her sabah çeşitli ajanslardan bir bilgi(!) yağmuru geliyor internet yoluyla. Fotoğraflar, yaklaşık olarak “doğrulanmış” bilgiler ve videolar. Brezilya’da sel baskını, 50 bin kişi evsiz, filan artistin dekoltesi açıldı, Kazakistan’da bir horoz insan gibi konuşuyor, Irak’ta patlama 30 ölü... Gazeteci bir iki saat içinde bunlardan bir çorba/salata yapıp kendine ayrılan santimetre kareleri dolduruyor... Öğlen yemeğine kadar bitmeli her şey! Bu yani. Peki bilimsel konulardaki ilerlemeleri takip etme imkânı var mı gazetecinin? Yok elbette. Bilim konu olunca en uçuk kaçık şeylerden bahsederek şaşkınlık/eğlence üretmek istiyor sadece.

2° Bilim adamlarının cemaat liderliğine soyunmaları yeni bir olay değil:

Berlin duvarı yıkılmadan çok önce, Rusya’nın komünist olduğu dönemlerdeydi. Ruslar uzaya ilk insan gönderme yarışında ABD’nin öne geçmişlerdi. Yuri Gagarin **“gökyüzüne çıktım, baktım, tanrı filan göremedim”** demişti yarı şaka yarı ciddi. Komünist Rusya’nın liderleri bildiğiniz gibi dinleri, dindarları ve kendileri dışındaki tanrıları pek sevmezlerdi. “Sakin Tanrı’ya dua etmeyin, Komünist parti rekabeti

ZamanNedir?

sevmez” şeklinde özetlenebilecek bir laiklik politikası, daha doğrusu resmî devlet dini vardı komünistlerin.

Bu sebeple Yuri Gagarin’in imzaladığı bu teknolojik başarıyı dinî ve siyasî alanda bol bol kullandılar. Bununla da yetinmediler. Yeni bir de din icad ettiler. Bu dünyevî ve umut dolu dine göre İnsanlık bilim ve teknolojiye o kadar ileri gidecekti ki ölmüş atalarını diriltecek, bütün evreni kendisine yurt yapacaktı. Ahiret ve ceza günü gibi meseleler de bir çırpıda ortadan kalkmıştı böylece. Bilim insanları da insandır. Kibir insanların cahil veya alim olmasına bakmıyor. Bir yerden yakalıyor.

3° Orijinal metin: “[...] *Because there is a law such as gravity, the universe can and will create itself from nothing. Spontaneous creation is the reason there is something rather than nothing, **WHY** the universe exists, **WHY** we exist. It is not necessary to invoke God to light the blue touch paper and set the universe going.[...] One can’t prove that God doesn’t exist, but science makes God unnecessary.[...] Our world is created by physics[...]*”

4° Parçalayıcı zekâ olgusunu [Derin İnsan](#) kitabının son iki bölümünde kısmen anlattığım ve [Derin Göz](#) kitabını da bu konuya ayırdığım için burada yeniden detaya girmeye gerek görmüyorum.

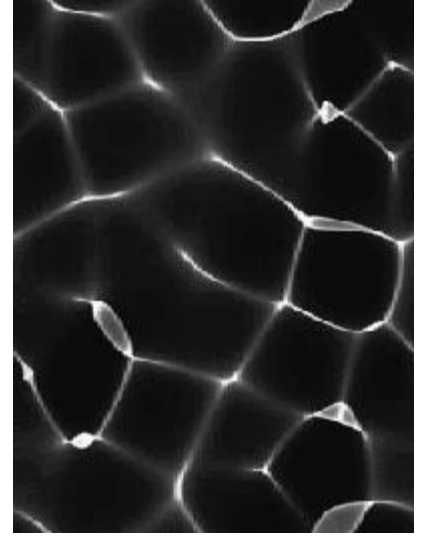
Karanlık'ın Işığında Akıl

Yazan: Kıymetli bir dostumuz

Bilmediklerimize sınır koyan bildiğimizi düşündüklerimiz olsa gerek! Karanlığı da bir gören olarak biliyormuşuz gibi tarif edip, tanımlamaya çalışıyoruz.

Karanlığı, bir bebek gibi kucağımıza almış, kollarımızla sarmış ve gözlerine bakabilmişsek şayet ona devşirebilecekmiş gibi sahip olamayacağımızı, “tamamıyla bilemeyeceğimizi bilebilmek” yolunda ilk adımı atmış sayılırız. Dolayısıyla da karanlığın kuyruğuna, bacağına dokunmakla onu bildiğimizi söyleyemeyiz.

Karanlığın bilinebilmesi için dünya gibi ortasında ya da bir duvar gibi önünde değil de üzerinde, dışında durabiliyor olmak gerekir. İnsan bunu yapabilir mi?

Gören insanların neredeyse elle tutulabilir yoğunlukta olan ve ancak kendi ile sınırlı olan karanlığı bilebilmesi çok zor. Karanlık'ı çoğumuz ancak düz bir satır, yol üzerindeki bir engel gibi aklın kabul ettiği alanla sınırlandırarak tahayyül edebiliyoruz; aynen zaman gibi! Akıl ve bilgi ile aşılp, tuğla tuğla sökülerek alt edilip, aydınlığa dönüştürülebilir/kavuşulabilirmişiz gibi!

Doğuştan kör biri için “renk” ne demekse gören biri için de “karanlık” o demek olsa gerek! Fakat muhtemeldir ki bir kör için karanlığın anlamı gören birinin karanlığından çok farklı bir anlam ifade eder.

Zaman Nedir?

Kör için karanlık, **“bilgisizlik, bilinmezlik, cehalet”** anlamına gelmez. O halde doğuştan kör olan biri için “karanlık” ya da “aydınlık” ne anlam ifade eder? Gören birinin aydınlık ve karanlık tanımının onun dünyasında bir karşılığı var mıdır? Varsa bu karşılık ne olabilir ve kör olan kişi, gören olduğu için doğru ve gerçek tanımını sadece kendisinin yapabildiğini iddia eden birine bunları nasıl izah/tercüme edebilir?

Ayışığı dahil hiçbir aydınlatmanın bulunmadığı, kervan geçmez ıssızlıkta bir ormanın içinde kıvrım kıvrım inen, çıkan dağ yolunda gecenin zifiri karanlığında sadece araba farları ile yol almayı tecrübe ettiniz mi hiç? Araba farlarının aydınlatabildiği alan/mesafe dışında kalan her şey, her yer zifiri karanlık. O karanlığa bakarak çeşit çeşit devasa ağaçların olduğu bir ormanın içinde bulunduğunuzu bilmek imkânsız gibi. Farların aydınlattığı yoldan geçen bir tilki, fare de olmasa etrafta sizden başka tek bir canlının dahi bulunmadığından neredeyse yüzde yüz emin olabilirsiniz.

170 derecelik açı içinde olan her şeyi görebilen gözlere sahip olsanız bile o kıvrımlı yolda farların 35-40 derecelik aydınlatma açısının içinde kalan 10-15 metrelik alandadır gördükleriniz. O ışıklı alan içinde olanlar için var dışında kalanlar için yok hükmünü kolaylıkla verebilirsiniz; karanlık; “yok” hükmü verilenlerin “var” hükmündeki örtüsüdür!

Kısaca o karanlık içinde hareket edebilmek için bir arabaya, sağlam göz sinirleri sayesinde görebilen gözlere sahip olmak yeterli değil. Yoğun karanlık içinde ağaç, tilki, fare, yol, orman, şoförlük bilgisine sahip olmanızın da hiçbir ehemmiyeti yok. O farların ışığı olmadığından nerede olduğunuzu etrafınızdakilerin neler olduğunu teşhis edebilmeniz zor.

Kısaca bilgi var, sağlam göz sinirleri var ama o derin karanlığı aydınlatan ışık olmadığı için hepsi “yok” hükmünde!

Tanrı/Yaratılmış olmak gibi bir inancı olmayanlar için bu inanca sahip olanlar, karanlıkta kalmış körler olarak tanımlanıyor; Körler de görenler gibi yüzdeki iki çukuru dolduran göz denen bir organa sahipler belki ama onlara göre kendilerinin görebiliyor olmalarının sebebi, **“sağlam göz sinirleri”**ne sahip olmaları. Bilim’i, görme işlevini yerine getiren sağlam göz sinirleri olarak düşünüyorlar ve dolayısıyla kendilerini “aydınlanmışlar” olarak kabul ediyorlar. Bilimsel bilgi dedikleri suni sinirleri, körlerin görmelerine dolayısıyla kendileri gibi bilmelerine engel olduğunu düşündükleri sağıksız/hasarlı/kusurlu(!) sinirlerle değiştirmeye çalışıyorlar; **“benim gibi görebilmek için benim gibi sağlam sinirlere sahip olmalısın!”**

Farkına varılamayan belki de doğuştan kör olan biri görmediği için güneş “yok” değil. Onların dünyasındaki renkler, görenlerinkinden farklı nitelikte bir anlam ifade edebilir. Kısaca körlerin güneşi

bilebilmelerinin sebebi görenlerin şahitliği, “var” hükmü değil. Bilim adamları o dar alanı aydınlatan farların ışığında(bilim) görebildiklerini o anda “var” edilmiş kabul ediyor ve “gerçek; bilebildiğimizin var olduğudur!” diyorlar. Örn:Gerçek şu ki; **“Dünyada 3000 adet tatlısu canlısı vardır.”** Aradan bir zaman geçince şu haberi duyuyorsunuz: **“Yapılan araştırmalar neticesinde bilim adamları literatüre girmemiş 150 tür tatlısu canlısını keşfetti”** Bizden önce yazılmış bir şiirin farların aydınlatabildiği kadarını görüp, okuyabiliyoruz diye karanlığın ne anlama geldiğine akıl erdirip, anlayabiliyor değiliz.O farların asla aydınlatamayacağı şeyler olduğunu biliyoruz. Evet, güneş doğuyor, yağmur gökten yağıyor, ağaç yukarı doğru büyüyor = yerçekimi var!

Zaman Nedir?

Üzerinde soluk alıp yaşadığımız gezenin adı dünya, vs vs...bilim, fotosentezi, yağmurun nasıl oluştuğunu, sindirim sistemimizin nasıl çalıştığına far ışığı tutup, izah etmemiş olsaydı tüm bunlar “yok” muydu?

Gayb’a iman, **“insanın, bilebildikleri ile asla bilemeyeceklerinin var olduğunu bilir”** olması halidir denilebilir! Bir tepsi üzerinde değil de küre üzerinde yaşıyor olduğumuzu bilmek bilgi muhtevasının değişmesinden başka bir anlam ifade etmez. Gerçek ve doğru kabul edilen bilgi değişmiştir o kadar. Kimse bu değişen bilgi ile bir tepsinin üzerinden dünya denilen küreye taşınmış değildir. İnsanın gabya iman etmesi de “karanlık” içinde karanlık bir çağda kalması demek değildir.

Kelimelerin ifade ettiği anlamlar zamanla değişiyor. Karanlığın başlı başına boşluk, hiçlik, yokluk, gibi bir mecazi tanımı yokken “aydınlanma(!)” sonrası anlamı cehalet ve bir din inanını olmakla bir tutulmuş.

Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır.

İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır Sapere Aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! Sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır.(İmmenuel Kant/Aydınlanma Çağı-vikipedi)

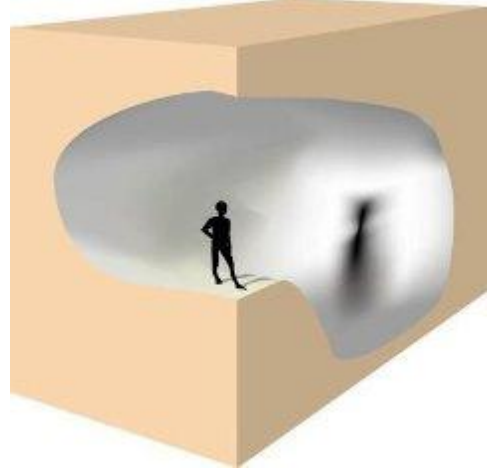
Şimdi de insanlar bilim adamlarının kılâvuzluğu ve onların anlamlarını yeniden yazdığı kelimelerle oluşturduğu “dil”i kullanarak akıllarını kendilerinin kullandıklarını düşünüyorlar. Bu nedenle “karanlık ve aydınlık” kelimelerinin anlamları üzerine insanın, kainatın tercüme edilmemiş kelimeleri ile tekrar düşünmesi gerekebilir.

Karanlığın genele hakim olduğu gibi olumsuz bir anlamı yok benim için. Karanlığın, yani her şeyin akıl aracılığı ile bilinebilir olmasının, insan için acı, sevinç, sevgi gibi bir niteliği olduğunu düşünüyorum.

İman için olmazsa olmazlardan.Öyleyse nasıl olumsuz bir anlamda kullanılabilir ki?

Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı(1)

Sunuş: Çeşme resmine bakmakla suya kanamayacağını idrak eden Akıl kendiliğinden suyun kaynağına yönelecektir. Tam da bu sebeple Zaman'ın **NE?**'liğini anlamak(=görmek) için de Sanat'tan istifade etmek icab eder. Bu bir keyfiyet değil. İnsan gibi düşünmek için Sanat'tan istifade etmek zorundayız. Çünkü eserler sanatçıları anlatır, sanatçıya dairdir. Eser Sanatçı'nın aynısı değildir ama eserin varolmasını **MuRaD** etmiş ve eşyaya şekil vererek onu ortaya çıkarmıştır Sanatçı. Zaman vehmi de Zaman'ın hakikatini gözlerden saklar. Vehimden kurtulmanın yolu akli (gözü) eğitmek, harf ile mânâ arasındaki farkı ona öğretmektir.(1a)

Sanat taklit midir?

Schumann'ın en lezzetli eserlerinden birini dinliyorum, "[spanische liebeslieder](#)" (op. 138). Aşk şarkıları bunlar. 15ci asırda İspanya'da yazılmış aşk şiirlerinin Almanca tercümelerinden ilham almış büyük besteci. Albümdeki birinci parça gül bahçesinde rastladığı delikanlıya aşık olan bir genç kızın şarkısı. Mezzo-soprano [Angelika Kirchschlager](#)'in berrak sesi su gibi akıyor ve soprano [Barbara Bonney](#)'inkiyle "karışınca" öyle bir içiliyor ki...

Şırl şırl akan küçük bir derenin berrak suları canlanıyor gözümde. Seslerin berraklığı "**lokur lokur akan**" pianonun ritmiyle daha da belirginleşiyor. Bu kısacık şarkıyı tekrar dinliyorum. Genç kızı, delikanlıyı, gülleri anladım da... "**işin içinde bir de su var**" diyorum, bu kadar tesadüf olamaz. Sonra sözler takılıyor kulaklarıma. Acaba şiiri Almanca'ya tercüme eden Emanuel von Geibel sonu "ş" ve "s" gibi su sesiyle biten kelimeleri kasten mi seçmiş? CD'nin kutusundan kitapçığı çıkarıp sözlere(1b) bakıyorum: Oh! Yanılmamışım. Hakikaten şırl şırl akan bir dere var iki aşığın ilk defa karşılaştığı yerde.

ZamanNedir?

Sanat doğanın taklidi midir? Doğal olarak güzel olan şeylerin beceriksizce, yapay biçimde tasvir edilmesinden mi ibarettir? Öyle ya, batan bir güneşi seyretmek dururken neden kıpırdamadan duran bir yağlı boya tabloya bakalım? Bir bülbülün şen nağmelerini, akan suyun şırıltısını dinlemek dururken Schumann'ın şarkıları ile yoralım kulaklarımızı? Tabi sanatçı ve/veya sanatsever okurlarımız kızılabirler. **“Ah! hayır, kimse Hacı Arif Bey'in yerini tutamaz”** ya da **“Hangi kuş Mozart'ın 40cı senfonisini çalmış da biz duymamışız?”** gibi itirazlar gelebilir. Ancak Sanat eserleri doğanın kötü birer kopyası değilse nedirler? Bunu bir tarif etmek gerek. Yani Tabiat'ın güzellikleri dururken Sanat'a ne gerek var? Yok eğer Sanat Tabiat'tan ayrı ise, basit bir eğlence ya da süs eşyası değilse nedir gayesi? Yöntemi? Hedefi?

“Doğadaki güzellikler doğal olarak güzeldir. Oysa sanatsal güzellik bir şeyin güzel bir tasviridir”

Böyle diyor Kant vicdan ve güzellik üzerine düşüncelerini sunduğu **Yargı Yetisinin Eleştirisi** adlı kitabında. Doğal güzellikler katıksız ve fayda arayışı olmadan, kendiliklerinden güzel olan şeyler. Doğadaki güzelliklerin cezbediği insanların ahlâken de güzel olacaklarını savunuyor büyük düşünür. Oysa sergi salonlarının elitist/züppe(?) havası, sanatsal faaliyetlere ister istemez dahil olan beşerî çekişmeler, maddî kaygılar Kant'ı soğutuyor insanların yaptığı sanattan. Tanrı'nın yarattığı doğal güzellikleri, bir anlamda ilâhî sanatı insan eliyle “yaratılmış” güzelliklere tercih ediyor.

Peki sanat gerçekten doğal güzelliklerin taklidiyle sınırlı mıdır? Bundan başka bir amacı olamaz mı müzeleri dolduran heykellerin, tabloların? Onca bestenin, mimarî eserin ve sanat adına yapılmış işlerin, bu uğurda sefalet çekmişlerin hatta can vermişlerin **MuRaDi** nedir?

Kant'ın gözüyle (aklıyla) bakmaya çalışalım önce: Farz edelim bir sokakta yürüyorsunuz gece vakti. Birden gökyüzünde kocaman dolunayı fark ettiniz. Heyecanla karışık bir hayranlık uyandı içinizde. Biraz daha yürüdünüz, o da ne? Dolunay sandığınız şey bir sokak lambası değil miymiş? İşin bütün tadı kaçtı değil mi? Ne oldu? Neden bozuldu “tılsım” ? Eğer güzellik bakanın gözünde ise ne fark eder gerçek mehtabın yerine **“kötü bir kopyasına”** bakmak? **“Dolunay”** dediğiniz şey neticede beyaz ışık saçan yuvarlak bir cisim değil mi?

Neden sevgilinizle el ele yürürken, romantik şarkılar dinlerken ille de dünyanın uydusunu görmek istiyorsunuz? Bir sokak lambası neyinize yetmiyor?

Kant kısmen haklı belki. Eğer dindar bir kadın olan annesinden aldığı Protestan inancıyla gökyüzüne baktığını varsayarsak onun perspektifinden şöyle denilebilir:

“Mehtap kendiliğinden güzel. İnsan yapısı olmayan, “faydasız” bir güzellik olduğu için Tanrı'nın sanatını yansıtıyor. Mehtabın doğal güzelliği acıkan, üşüyen beşerî yönüme değil iman eden insanî yönüme hitab ediyor. Mehtaba bakınca duygulanmam, gözlerimin ve aklımın cezbedilmesi Kâinat'ı yaratan Sanatçı ile temas etmemi sağlıyor.

Oysa sokak lambası kenti aydınlatmak için konmuş. Gözüme güzel görünse bile o lambayı üretenlerin maksadı, MuRaDi bu değil. Tasarlayan mühendisler ve imal eden işçiler için maddî amaçlar vardı: Maliyet, güvenlik, montaj...”

Zaman Nedir?

-400'lerde yaşamış Yunanlı ressam Zeuxis yaptığı üzüm tasvirlerini gerçek sanarak yemeğe gelen kuşlarla övünürmüş. Doğanın güzelliklerine yaklaşmanın , Sanat'ı yücelttiğini iddia edermiş. Tekrar kendimize sormak lâzım, hayvanları aldatılabilmeyi Sanat'a amaç edinmek Sanat'ı yüceltir mi yoksa tam tersine dekoratif malzeme mertebesine mi indirir? Hegel **Estetik Derslerine Giriş**'te bu ve buna benzer argümanlarla Kant'ın fikirlerine hücum ediyor :

"Tabiat aynı anda beş duyuya hitap eder. Oysa [taklitçi] sanat ancak bir duyuyu aldatabilir. Bu sebeple kendini taklit rolüne hapseden bir sanat sürünerek bir fili taklid etmeye çalışan solucana benzer. Taklitçi sanat gerçek canlılığın yerine ancak Hayat'ın bir karikatürü olabilir!"

Aslında Kant ve Hegel'in güzellik/sanat konusundaki fikrî çatışmaları sanırım bir tür maskeli balo. Bir yanda Hristiyan terbiyesi aldığı halde bilimcilik kıskacındaki meslektaşlarından tepki almaktan korkan Kant, diğer yanda İnsan'ın sanatındaki maneviyatı keşfeden ama bu Mânâ'yı Tabiat'a sığdıramayan Hegel.

Hegel'in kitabının tamamında çok ilginç fikirler var ama yer yer insan dışındaki alemi şeyleştirten pozitivist(?) bir eğilim kokusu alıyorum. Spinoza ile Descartes'in fikirlerini sentezleyip maddî bir maneviyat(!) inşa etme yönünde bir çaba göze (akıla) çarpıyor:

"herhangi bir adamın aklından geçen değersiz bir fikir bile Tabiat'ın ürettiği her şeyin üzerindedir. Çünkü [insan eylemleri] maneviyat ve özgürlük içerir."

Hegel sanki dehası sayesinde materyalizmin açıklarını yakalamış ama objektif bir maneviyat kurma gayesi güdüyor yine de.(2) Dikkatli okuyucularımız görecektir, Hegel ve Kant zıt görünse de yazımızın başından beri ısrarla andığımız **MuRaD'ın** zemininde birleşebilirlerdi. Çünkü her ikisi de aynı temele oturtmuşlar fikirlerini:

"Sanat'ın X türüsü güzeldir çünkü X bir MuRaDın ifadesidir, mânânın maddeye, eşyaya MuRaD ile şekil vermesidir"

Ancak o MuRaDın kaynağı konusunda hemfikir değiller. İşin bir başka ilginç yanı her ikisinin de bir sistem kurmak istemiş düşünürler olması. Sadece Sanat'ı değil Akıl'ı, Ahlâk'ı, savaşları, politik gelişmeleri, diplomatik hesapları... toplumu meşgul eden her meseleyi ihata edebilecek bir felsefe sistemi kurmak istemişler. Belki bu iki büyük deha inşa değil de keşif odaklı çalışsalardı daha farklı olabilirdi netice:

« Cansız'dan Canlı'ya geçişte zahiren de olsa bir irade var. Çorak, Hayat'sız bir toprağa yağın ilk yağmur damlaları nasıl o toprağın içine işlerse Madde'ye öyle işliyor İRaDe. Hayatiyet dediğimiz şey baş harfi büyük yazılmak üzere bu İRaDe, Madde'ye canlılık veren. Sonsuzluğa erişme MuRaDını, ölüme direnme MuRaDını Madde'ye "sokan" bir İRaDe var. Madde'nin Madde olarak var oluşu bir iradenin neticesi olarak görülebilir. Ama "Canlı Madde" olan bitki ve hayvanlar bizzat o Madde'yi var eden İRaDe'nin minik gölgeleri, yansımaları. » (Bkz. [Hayvan Serbesttir, İnsan Özgürdür...](#))

Zaman Nedir?

Neden **MuRaD** üzerinde bu kadar ısrarla duruyoruz? İnsan'ın insanlığının başladığı yer burasıdır da ondan. İnsan'ın kendi varoluşunu anlama noktası **MuRaD'ı anlama, kavrama noktasıdır. Hegel'in deyimiyle eşyanın, hayvanatın EDİLGEN varoluşu (an sich) ile** İnsan'ın şuurlu, **AKTİF** varoluşu (**für sich**) arasındaki farkın berraklaştığı kavşaktır **MuRaD**. Bu sebeple Sanat'ın bir ihtiyaç olduğunu söylemek Sanat'a yapılmış bir hakaret gibidir. İnsan'ın kendi EVVEL'ine ve kendi AHÎR'ine âgâh olabilmesi için vardır Sanat ve Sanat'a dair ne varsa; kültür, zihniyet, eşyayı anlamlandırma:

“Neden bir nefes alma kültürü geliştirmedik bu güne kadar?”

- - Lütfen, önce siz nefes alın. İstirham ederim.
- - Ah! Dünyada olmaz. Siz misafirsiniz. Önce siz nefes alacaksınız.
- - Beni mahçup ediyorsunuz ama...

*Seçme imkânı bulunmayan durumlarda İnsan özgür olamaz. Bir **nefes alma kültürü** geliştiremediyse bundandır. Kültür Mânâ'nın başladığı yeredir. Madde'ye Anlam, İnsan'a Özgürlük yüklenen noktada. Özgürlük sayesinde hayvanların determinist dünyasını ve hayvanlığı **BİLEREK, İSTEYEREK [MuRaD ederek]** terk eder insan.(3)*

Bunun içindir ki sadece doymak için yemez ve ısınmak için giyinmez. Yemeğe herkesten önce başlamak, şu veya bu şekilde giyin(/me)mek, konuşurken argo, Osmanlıca veya İngilizce kelimeler seçmek mânâ taşır. Bir insanı tek başına evine davet etmek mânâ taşır. Davet edilen yere git(/me)mek mânâ taşır.” ([Derin Göz / Sanat'ta Ayrıntı isimli kitabımız](#), Tenzîh ve Teşbîh meselesi)

Dipnotlar

1a° Gözlerimiz vasıtasıyla aklımız şekillendi, şekilleniyor. Bir başka deyişle GÖRME biçimlerimiz ile AKLETME biçimlerimiz birbirine sıkı sıkıya bağlı. Çünkü GÖRMEK ve AKLETMEK aynı cismin iki farklı yüzeyi gibidir:

- İki cismin aynı anda aynı yerde bulunaMAması,
- Cisimlerin bir başı, bir sonu olması,
- Cisimlerin kırılıp bölünerek küçük parçalara ayrılması,
- Tahtayı (özü) değil de tahta masayı (sureti) görebilmemiz,
- Güneş' e baktıktan sonra mum ışığını göremeYişimiz...

Bütün bu Mekân'a dair olguları Göz ile kavırıyoruz ama bir yandan da GÖRME vasıtasıyla AKLİMİZ formatlanıyor. Her şeyi mekânsal biçimde kavramlaştırıyoruz. Daha önceki bölümlerde anlattığımız gibi Zaman'ı bile mekânlaştırıyoruz, model olarak kullandığımız **t** anlarını, saat tik-taklarını Zaman'ın kendisi sanıyoruz. Kâinat kitabının alfabesini, dilbilgisi kurallarını, kelime oyunlarını, ilişkilerin vasıflarını, ilişkilerin arasındaki ilişkileri ve ilişkilerin arasındaki ilişkilerin vasıflarını görebilmek için Sanat'tan istifade edeceğiz.

1b°

Von dem Rosenbusch, o Mutter,

ZamanNedir?

von den Rosen komm ich.

An den Ufern jenes Wassers

sah ich Rosen stehn und Knospen;

von den Rosen komm ich.

An den Ufern jenes Flusses

sah ich Rosen stehn in Blüte,

brach mit Seufzen mir die Rosen

Und am Rosenbusch, o Mutter,

einen Jüngling sah ich,

an den Ufern jenes Wassers

einen schlanken Jüngling sah ich,

einen Jüngling sah ich.

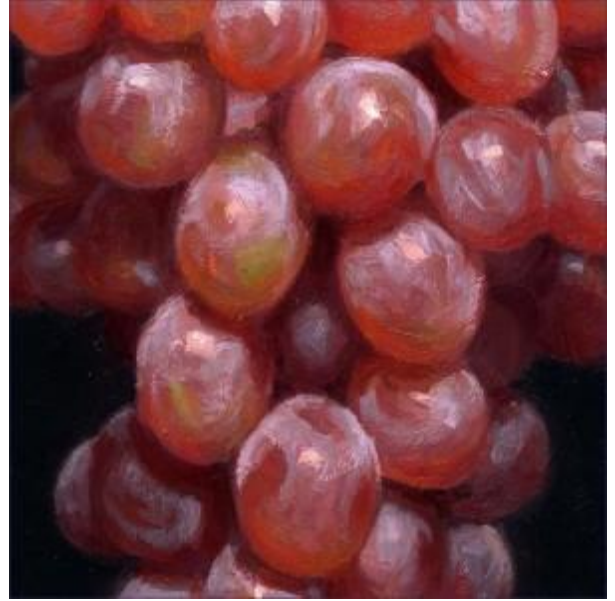
An den Ufern jenes Flusses

sucht nach Rosen auch der Jüngling,

viele Rosen pflückt er, viele Rosen.

und mit Lächeln brach die schönste er,

gab mit Seufzen mir die Rose.

2° Yaşadığı dönemin pozitivist baskısı yazdıklarında hissediliyor. Ayrıca unutmamak gerekir ki Fransız devrimini yaşamış, Napolyon'un Almanya'yı işgaline tanık olmuş ve Fransızların kazanmasını istemiş bir Hegel'den bahsediyoruz. O dönemin bir çok düşünürü gibi İnsanlık Tarihi'nin bir evrim içinde olduğuna inanmış, teorileri de Avrupa'da hakim olan ideolojilerin gölgesinde kalmış.

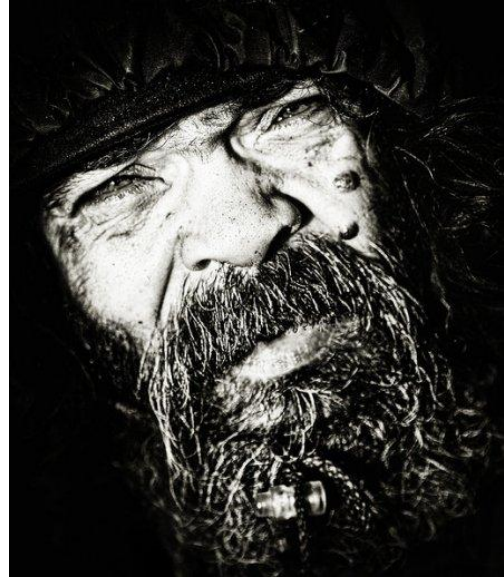
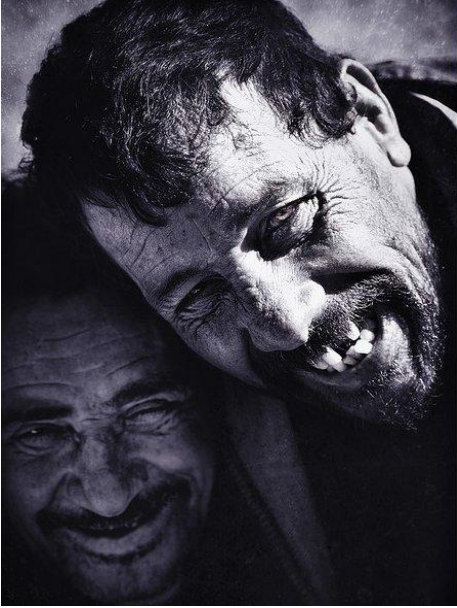
3° A'râf 179, Bakara 65, Maîde 60, A'râf 166, Furkan 43-44,...

Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (2)

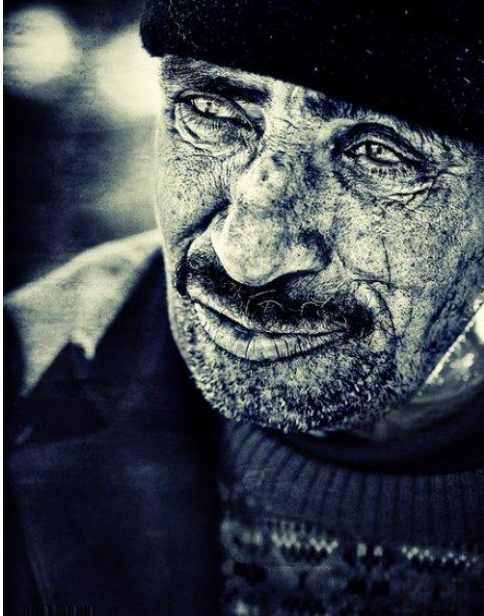
Bu bölüm sadece fotoğraflardan oluşuyor. Zira ressam Paul Klee'nin dediği gibi **"Sanat görüneni taklid etmez, görünür kılar"** diye düşünüyorum. Bitmiş eser (ölü beden) yaşanan hayatın, yapılan ve yapılmayan seçimlerin eseridir, Zaman geçip gitmemiştir aslında. Üst üste birikmiş, o ölmekte olan (= yaşamakta olan) beden 60-70 yıllık bir hayatın izlerini **MuHaFaZa** etmiştir. Geçmiş Zaman yoktur, kırışmış yüzler, solmuş gözler vardır. Uzun pozda çekilen bir balerin fotoğrafı gibidir bu yüzler, **Zaman'ı görünür kılar**. Lütfen bu yüzlere bakarak gözlerinizi gelecek bölüme hazırlayın. Hayat'ın (= Ölüm'ün) Dansı'ndan, Nietzsche'den ve Hinduizm'den bahsedeceğiz.

Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (3)

Dans eden bir Tanrı mı dediniz?

"...Diyorsunuz ki "hayatın yükünü taşımak zor". Neden sabah mağrur akşam ise itaatkârsınız? Hayatın yükünü taşımak zor ise siz de bu kadar "kolay" olmayın! Hepimiz bu yükü yüklenmiş birer eşeğiz. Üzerinde bir damla çığ var diye titreyen gül tomurcuğuyla ortak neyimiz var bizim? Hayatı seviyoruz ama hayata alıştığımızdan değil, aşka alıştığımızdan. Aşkta her zaman biraz çılgınlık vardır ama çılgınlıkta da akıl vardır biraz. Benim için de -ki benim sevdiğim hayattır- benim için bile kelekler ve sabun köpükleri ile insanlar arasında olup da bunlara benzeyen herkes sanırım mutluluğu ötekilerden daha iyi tanıyor. Bu hafif ve çılgın ruhları gördüğü zaman, bu sevimli ve hareketli olanları, Zerdüşt ağlamak ve dans etmek istiyor. Sadece dans edebilen bir tanrıya inanabilirim. İblisimi gördüğümde onu ciddi, ağır başlı ve şekilci, ritüelci buldum. Onun ağırlığı yüzünden düşüyor her şey. Onu öfkeyle değil gülererek öldürürüz. İleri! Öldürelim ağırlığı! Yürümeyi öğrendim, o andan beri kendimi koşturmayla bıraktım. Uçmayı öğrendim, o andan beri kımıldamak için itilmem gerekmiyor. Şimdi hafifledim, şimdi uçuyorum, kendimi aşağıda görüyorum, şimdi bir tanrı dans ediyor içimde. Böyle buyurdu Zerdüşt..." (Nietzsche, Böyle buyurdu Zerdüşt)

Birinci bölümde Kant ve Hegel arasındaki bir görüş ayrılığından istifade ederek **MuRaD** kavramına dikkat çektik. Derin Göz gibi kitaplarımızda genellikle resim sanatından istifade ediyoruz. Ancak Zaman'ı aradığımız bu yazıda muhtevastaki Zaman'ın **ZaHiR** olduğu bir sanata çevirmek gerek gözlerimizi : **Dans!**

Zaman Nedir?

Su içmek için elimi masanın üzerinde duran bardağa uzatıyorum. Bardağı kavriyorum, ağzıma götürüyorum, suyun soğukluğunu hissediyorum ağzımda, yutkunuyorum. Şimdi dans ettiğimi hayal edin, koreografinin bir yerinde su içiyormuş gibi yapmam gerek. Yukarıda saydığım hareketleri yapıyorum ve seyircilerimin “içinde” su içerek serinleme hissini uyandırıyorum. Ne oldu?

Gerçekten su içmek ile **SEYİRCİ ÖNÜNDE** su içiyormuş gibi yapmak arasında ciddi bir fark var: Sanat’a dahil olan hareket -ki hiç bir hareket Zaman’sız varolamaz- artık fayda amaçlı değil. Hareketin kendisi amaç, maksat, istenen, özlenen şey. Dans ederken de hareketin kendisi **MuRaD!** Dansta hareketin kendisi YARATI(LI)Ş, Dansta hareketin kendisi Zaman Kâğıdı’na yazılan yazı!

Kimdir/nedir Nietzsche’nin “**dans eden Tanrı**” diye bahsettiği varlık? Yaşama coşkusu? Sanatsal yaratıcılık hissi? 18-19cu asır Alman İdealizmi’ni bir parça incelemiş olanlar Nietzsche’nin **Tanrı-Dans** kavramının Hinduizm’in Tanrısı Şiva’dan esinlenerek ihdas edilmiş olduğunu öne sürebilirler (1). En üstteki sağ elinde Zaman’ı temsil eden, kum saati biçiminde bir tambur tutan Şiva’yı kastediyorum. Hinduizm’e göre Şiva’nın tamburu Zaman’ın ritmini (Sanskritçe “maya”) veriyor bir kalp atışı gibi. Şiva’nın dansı yaratıcı ve yıkıcı, oldurucu ve aynı anda yok edici bir dans. Şiva’nın Sıfatlarından biri Zaman (Sanskritçe “Kala”). Yıkıcı yaratıcılık gibi bir çok kavram o dönemin Alman düşünürlerine aşına olan okuyucularımıza yabancı gelmeyecektir sanırım. Geçelim.

[İnsan akli Zaman’ı anlayabilir mi?\(1\)](#) isimli makalemizden hatırlayacaksınız, Nietzsche’nin yukarıdaki satırlarında işaret ettiği zıtlıklar ve Hinduizm’de karşılığını Tanrı Şiva’nın Zaman sembolğinde bulan Varlık-Yokluk ekseninden daha önce bahsetmiş, bu olguya *Tutkal-Bıçak* adını vermiştik:

*“...Bir İÇ ve bir DIŞ kalacak şekilde ikiye ayırmak söz konusu. Bir öteki, bir “alterite” oluşturuyor bölme eylemi. Neticede Siyah beyaza, uzak yakına borçlu değil mi varlığını? En azından biz insanların ALGILAMA ile çevrili olan akli **bir şeyin var olduğunu anlamak için onun zıddına muhtaç**. Aslında hem zıddına ihtiyacımız var hem de iki zıt şeyi ayıran fizikî veya aklî hududa. Sözelimi “deniz” ve “kara” varsa aralarında bir de kıyı şeridi, bir kumsal veya bir rıhtım var değil mi? İşte bu kıyı, bu ayırma bölgesi, bu sınır(lar) tarif ediyor burada anlatılan “Zaman” algısını. Tahmin ediyorum yine bu sebeple **Varlık ve Zaman (Sein und Zeit)** adlı devasa eserinde Martin Heidegger Zaman’ın bu Tutkal-Bıçak etkisine şöyle işaret ediyor:*

“Zaman varlığının Hakikat’i dünyevî bir şey olması değildir. Ontolojik ayrımın müşahade edilebilir biçimde kendini bize gösterdiği ufuk çizgisidir.”

*Biraz açacak olursak: MUTLAK olarak var olanları meselâ ilk harfi büyük yazılmak üzere **İnsan**’ı müşahade edemeyiz. İnsan vardır ama bu varlık akl-ı meaş ile kavranamaz. AŞ, İŞ ve eŞ bulmamızı sağlayan, iAŞemizi temin etmeye yarayan Akl-ı Meaş’ın kapsama alanı dışındadır bu anlama. Evinin damına çıkmak için kullanılacak bir merdiven elbette Ay’a seyahat için kullanılamaz. Her ne kadar Merdiven de Uzay Mekiği gibi insanları “yükseltmeye” yarayan bir alet olsa da...Oysa **İnsan**’ın müşahadeye açık bir biçimde, zamansal ve mekânsal olarak ortaya çıkması, insanların, insanlığın tarih ve Kâinat içinde var olması elbette bilimsel olarak, objektif olarak anlaşılabilir. Hatta ölçülebilir, bilime, teorilere, senaryolara konu olabilir. İşte*

Zaman Nedir?

Heidegger'e göre **Tutkal-Bıçak** olarak Zaman'ın varlığı "**Mutlak varlıklar**" ile "**Müşahede edilebilir varlıklar**" arasındaki bir hudut, bir köprü, bir kopma ve birleşme noktası olarak akledilebilir, kavranabilir. Bu bağlamda **Zaman'ın bize geçiyormuş gibi gelmesi faydalı ve gerekli bir vehim**. Muhyiddin İbn Arabî Hazretleri'nin deyimiyle Zaman bir vehim, bir "aldanma" bile olsa faydalı ve gerekli bir illüzyon:

"[...] Öyleyse gerçekte vakit kâmil kişiye göre sürekli birleştirme ve ayırmadır. İnsanların bir kısmı özel olarak cem'de ayrımı görürken ayrımın birliğini görmezler. Böylelikle bunun vaktin kendisi olduğunu zannederler. [...]" ([Fütûhât-ı Mekkiye Cilt IX](#), sf. 359)

..."

Nietzsche'nin (ve tabi Şiva'nın) "dansı" sayesinde bir kez daha görüyoruz ki Sanat doğanın taklidi değildir, sanatçı doğadaki renk, ses ve şekilleri kullanıyor ama maksadı **DİŞ DÜNYAYI** resmetmek değil. Sanat gayreti yapay, "**ARTificial**" olarak çıkıyor yola ama Gerçek'ten daha gerçek bir şeye, Hakikat'e ulaşmaya çalışıyor. Yani "dışarıdaki" bir şeyi kopyalamak için değil içerideki bir şeyi dışarı vurmak için yapıyor Sanat.

Resim ya da tasvir olup da sanat olMAyan şeylere **objektif temsillere** bakarak da bu hakikat anlaşılabilir:

- 1) Trafik tabelaları,
- 2) İştah açmak için hazırlanmış yiyecek resimleri,
- 3) Tüketim amaçlı görseller...

Not: Gelecek bölümlerde bu objektiflik konusuna yeniden döneceğiz. Geçen üç bölümde sanat vasıtasıyla gözlerimizi daha etkin kullanmanın yollarını aradık. Gelecek bölümlerde **Ölü'ye** ve **Ölüm'e** bakarak Zaman'ı görme çabamızı yoğunlaştıracğız.

Dipnotlar

1° Metaforlarla, şiirsel dille yazılan bütün metinler gibi yoruma açık bu satırlar... Tabi sadece ilk bakışta. 18. yüzyıl'ın sonları ile 19. yüzyıl'ın başları arasında gelişen Alman idealizmiyle ilgilenmiş olan okurlarımız için durum biraz daha net: Kant, Schelling, Herder, Schlegel, Schopenhauer, Hegel gibi isimlerin taşıdığı bu akımın takipçileri Doğu Asya dinleriyle çokça ilgileniyorlar. Hinduizm, Budizm vb inanç/felsefe sistemlerinde bir "**öteki**" görüyorlar, psikanalitik anlamda tam bir "**alterite**". Yani Batı Avrupa'nın benimsediği şekliyle Hristiyan inancında ne yoksa "**ötekilerde**" var. Bu aslında Asyalı dinlerin derinlemesine bir keşfi değil, daha çok sanal bir inancın bir inşa süreci. Tıpkı fanatik feministlerin bütün erkekleri "aptal / kaba / saldırgan" ilân etmesi gibi bir süreç. Ancak Doğu Asya dinlerine yönelik önyargılar daha çok **merak** ve **hayranlık** şeklinde. Avrupa'nın manevî ihtiyacını doyurma potansiyeli görüyor Alman düşünürler bu dinlerde. Peki neden böyle bir süreç başlıyor ve neden o yıllarda? Bu zemini hazırlayan bir kaç faktör var:

Zaman Nedir?

- 1. Fransız devrimciler Tanrı'nın gölgesi sayılan kralın kafasını uçurmuşlar,
- 2. Kilise baskısı Avrupalı Hristiyanları bezdirmiş,
- 3. Martin Luther'in mirası taptaze, Vatikan'a şüphe ile bakılıyor,
- 4. Teknik ilerlemeler sebebiyle dinî **Hakikat**'in yerine bilimsel **kesinlik** ve **ölçülebilirlik** konmuş, Batı kelimelerini kaybetmeye başlamış. (Bkz. Descartes ve Galileo),
- 5. Tanrı'sız, objektif ve bilimsel bir maneviyat arayışı var, iyi / güzel ve doğru adına iş yapmak için Cennet ve Cehennem dışında gerekçeler aranıyor,
- 6. Dünyevîleşen Avrupalı için ölüm rahatsız eden bir düşünce olmuş, ölümü dışlayan veya reenkarnasyon gibi çareler(!) üreten inançlar aranıyor.

(Bu düşünce krizinin bir benzerini yaşadık Türkiye'de, durumu özetleyen [Çirkin Cumhuriyet ve Mânâ'sız Maneviyat](#) okunabilir)

Nietzsche de bu rüzgârlardan payını almış gibi görünüyor. Nietzsche sayesinde felsefeye kanat açan teolog Paul Deussen Sanskritçe biliyor ve Doğu Asya dinleri konusunda uzman. Bu yakın dost ile uzun uzun tartışan, bilgilerinden istifade eden Nietzsche kendi felsefesini de bu kaynaktan besliyor.

- Bu konuda daha fazla bilgi arayan okurlarımız şu iki kitaba başvurabilirler:
- Nietzsche ve Budist düşünce: [Nietzsche et la pensée bouddhiste](#) - Alphonse Vanderheyde
- Nietzsche ve Brahmanist düşünce: [Nietzsche et la pensée des brahmanes](#) - Alphonse Vanderheyde

Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (4)

Nazım Hikmet'in Kuvâyi Milliye Destanı'ndan (7ci Bap):

*“...Gece aydınlık ve sıcak
ve kağınlarda tahta yataklarında
koyu mavi humbaralar çırılçıplaktı.
Ve kadınlar
birbirlerinden gizleyerek
bakıyorlardı ayın altında
geçmiş kafilelerden kalan öküz ve tekerlek ölülerine...”*

Bu dizelerdeki “tekerlek ölüleri” dikkatimizi çeken. Çünkü tekerlekler de ölür ve ölmüş tekerlek cesetleri tıpkı ölmüş öküzler gibi bir şeyler anlatırlar bize. Bir buzdolabı ölüsü, gölde boğulmuş bir bisiklet, terk edilmiş, çocuk çığlıklarına hasret gitmiş bir evin cenazesi, karaya vurmuş, susuzluktan ölmüş bir gemi... İşitebilen kulaklar için canlı piyanolardan daha çok ses verir bir piyanonun cesedi. Evet, ölmüş eşyalar “konuşur”.

Peki ya ölmüş saatler? Boşa geçmiş vakitler değil, Zaman'ı göstermek üzere imâl edilen saatlerden bahsediyorum. Saat ölmüştür ama dişli çarkları paslanmaya devam etmiştir. Çünkü durmuş, hatta çürümüş olsa bile **saat Zaman'ın geçişinin tanığıdır**. O saatin hayatı durmuştur ama baş harfi büyük yazılmak üzere **HaYat** devam etmektedir, o saat cesedinde hâlâ **HaYat**iyet vardır. Ama Ölüm'den münezzeh olan bu **HaYat**iyet kamyon, gemi, buzdolabı cesetlerine de nüfuz etmiştir. Çünkü:

“Saatler Zaman'ı bilmezler

*Saate bakarak Zaman'ı ölçebiliyorsam bu saatin sayesinde değil **İnsan** olan Ben'im sayemde oluyor zira saat de taş, toprak, bulut gibi sıradan bir cisim. Saat geçen Zaman'ı göstermiyor, her seferinde yeni bir Şimdi gösteriyor. Hakikaten sürmekte olan **İnsan** bütün saatlerden önce/üstte bir varlık*

ZamanNedir?

*derecesine sahip. Belki bedenimizi ve analitik zekâmızın tabi olduğu bir dışsal, Newtoncu/Kantçı zamandan bahsedilebilir. Ama bunun dışında **İnsan** olmamızdan kaynaklanan bizim vasfımız, belki de fitratımız olan bir Zaman daha var.” ([Varlık Bir Harftir, Sen Onun Anlamısın](#))*

Eşya ölülerini büyük boy işitmek için:

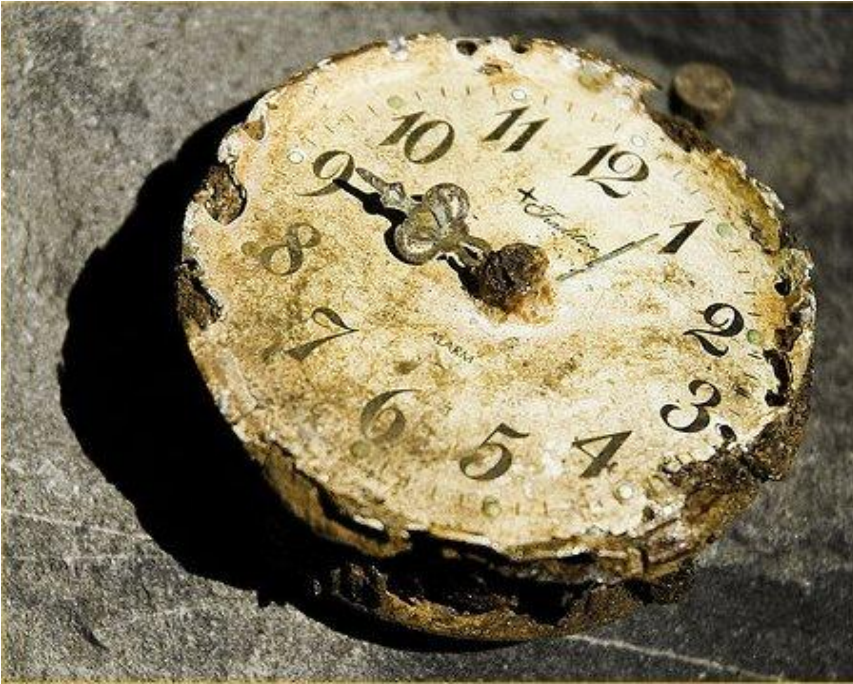
Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (5)

Oldukça tuhaftır, Monet, Rembrandt, Oudry, Sicurezza gibi ressamların “**natürmort**” (=ölü doğa) denilen eserlerine, meselâ ölmüş hayvan tasvirlerine bakarken hayvan ölülerinde görünmeyen bir şeyi görürüz. Merleau-Ponty’nin isabetle teşhis ettiği gibi “**Sanat eseri objektif bir bakışın görülemez zannettiği şeylere görülebilir bir varoluş sağlar**” . Nedir bu görülemez olup da Sanat sayesinde görülebilen?

Basit bir matematiksel işlem yapacağız şimdi, bildiğiniz çıkarma işlemi. Gözlerimiz ile Hakikat arasındaki perdelerden birini tarif edeceğiz ki tenzih yoluyla “**ötekinin**” yani görülməsi gerekenin ne olduğunu anlayalım. (Bu yöntem hakkında daha fazla bilgi için bkz. [Tenzih ve Teşbih: Sanat’ta Ayrıntı -3-](#))

Nedir bu perde? Eğer her an her şeyi görseydik güneşe dürbünle bakmış gibi olurduk. Yani kör olurduk. Hakikat’i sürekli görmeye tahammülü olmayan biz sıradan insanlar etrafımızdaki şeyleri bir filtre veya bir perde arkasından görürüz. Bu perdenin dokunduğu iplerinden biri FAYDA ipidir. Hayvan ölülerine de bu filtrenin arkasından yani **fayda / tehdit gözüyle, et-Göz ile** bakarız:

- Bu etin kilosu kaç?
- Balık seviyoruz ama kızartınca ev kokuyor!
- Ay! Kurbağa bacağı da yenir mi? Ne iğrenç!
- Bu dana neden ölmüş acaba? Ne pis kokuyor.
- Dokunma evladım o hayvana, mikrop bulaşır.

ZamanNedir?

Evet... Ölü hayvan ya bir yiyecektir, ya da bir tehdit, bir pislik. Oysa Ölü hayvanları konu alan tablolar (ve çiçek, meyva...) başka şeyler sunar nazarlarımıza:

“ Bir natürmorta bakarken açıklıkla bakmıyoruz. Tersine ressam “yiyecek-gıda” elmayı silmiş, elmanın elmılığı ortaya çıkmış. Gerçek bir elmaya bakarken göremeyeceğimiz bir şeyi gösteriyor bize sanatçı. İlk harfi büyük yazılmak üzere Elma’yı keşfediyoruz bütün orijinalliği, tekilliği ile. ”([Ayıp sanat olur mu?](#))

Ölü ama hâlâ yaşıyor!

Sanatçı bize **“bakın bu ölü tavşan bedeninde bir hayatıyet saklı”** der. O tavşanın hayatı artık yok ama bedenindeki **HaYatıyet** dipdiri. Baş harfi büyük yazılmak üzere ölümsüz bu **HaYatıyet**. Bütün insanlar, hayvanlar ve bitkiler ölse bile **HaYatıyet** diri kalır. Bütün canlılar canlanmadan önce de diriliğinden şüphe edilemeyen **HaYatıyet** elbette yansıma perdesi, tecelligâhı olan canlıların ölümünden etkilenmez. Aynanın kırılması aynaya bakana zarar verir mi? Canlılar ölebilir ama **HaYatıyet** ölmekten münezzehdir.

Yoksa sanat şekilleri kopyalamaktan ibaret olurdu. Sanat doğanın kopyası değildir. Bu sebeple natürmort tablolarla insan-ressam biyolojik olarak ölmüş hayvan **VüCuD**larındaki hayatıyeti ortaya koyar. Ölü bir balık, ölü bir elma, ölü bir insan, [ölü bir otomobil](#) bir başka dirilik, **HaYatıyet** ifade eder. Nedir o dirilik?

O anda gözlerimizle (=aklımızla) bakmakta olduğumuz ölü beden ölene kadar geçmiş olan, geride bıraktığı zamanların izlerini taşır. Hatta öldükten sonra başına toplanmış olan sineklere, kurtlara bakın. Hayvanın canlı olduğu zaman bitmiştir, hayvanın hayatı sona ermiştir ama Hayat bütün diriliğiyle sürmektedir. Çürümeye başlayan beden parçaları da Hegel’in bahsettiği iki türlü varoluşu nazarlarımıza verir: Biyolojik, edilgen varoluş ve varlığının farkında olan, bilinçli varoluş:

ZamanNedir?

*“Neden MuRaD üzerinde bu kadar ısrarla duruyoruz? İnsan’ın insanlığının başladığı yer burasıdır da ondan. İnsan’ın kendi varoluşunu anlama noktası MuRaD’ı **anlama, kavrama noktasıdır. Hegel’in deyimiyle eşyanın, hayvanatın EDİLGEN varoluşu (an sich) ile İnsan’ın şuurlu, AKTİF varoluşu (für sich) arasındaki farkın berraklaştığı kavşaktır MuRaD. Bu sebeple Sanat’ın bir ihtiyaç olduğunu söylemek Sanat’a yapılmış bir hakaret gibidir. İnsan’ın kendi EVVEL’ine ve kendi AHÎR’ine âgâh olabilmesi için vardır Sanat ve Sanat’a dair ne varsa; kültür, zihniyet, eşyayı anlamlandırma:***

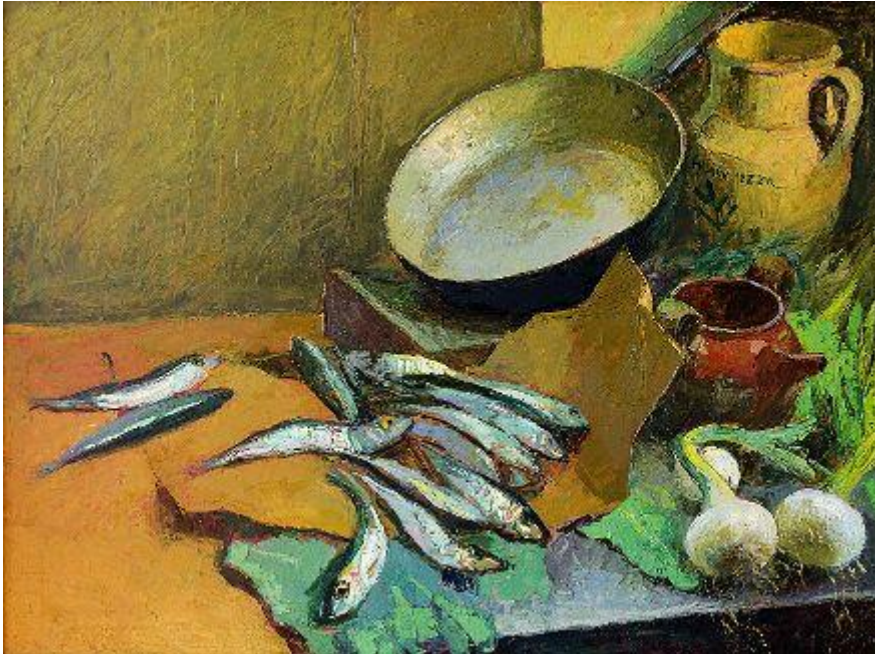
Neden bir nefes alma kültürü geliştirmedik bu güne kadar?

- - Lütfen, önce siz nefes alın. İstirham ederim.
- - Ah! Dünyada olmaz. Siz misafirsiniz. Önce siz nefes alacaksınız.
- - Beni mahçup ediyorsunuz ama...” (Bkz. [Ölüm’ün Işığında Zaman Kavramı-1](#))

Edilgen varoluşun ölümü bir sondur. Ama bilinçli varoluş **HaFiZa** (=şuur) sahibidir, ölü bedende **MuHaFaZa** edilen şeyi görür. Eski fotoğraf makinelerinde “uzun pozda” çekilmiş resimler gibidir ölü bedenler. Yaşanmışlığın izlerini taşırlar. Eski giysiler, ayakkabılar gibi. Hatıralarla doludur bu cisimler. Bu sebeple İnsan’ın aynasında yine İnsan’a dair şeyler yansır ölülerden: Kendi varlığının şuurunda olan varoluş, Zaman’ı **MuHaFaZa** eden Bellek.

Zaman’ın geçmesine rağmen **MuHaFaZa** edilen bu aynı kalma, ölen bedene rağmen ölmeyecek olan bir “ben” midir? (Bkz. **Zaman ışığında Ben’lik meselesi** için [Varlık bir harftir, sen onun anlamısın](#))

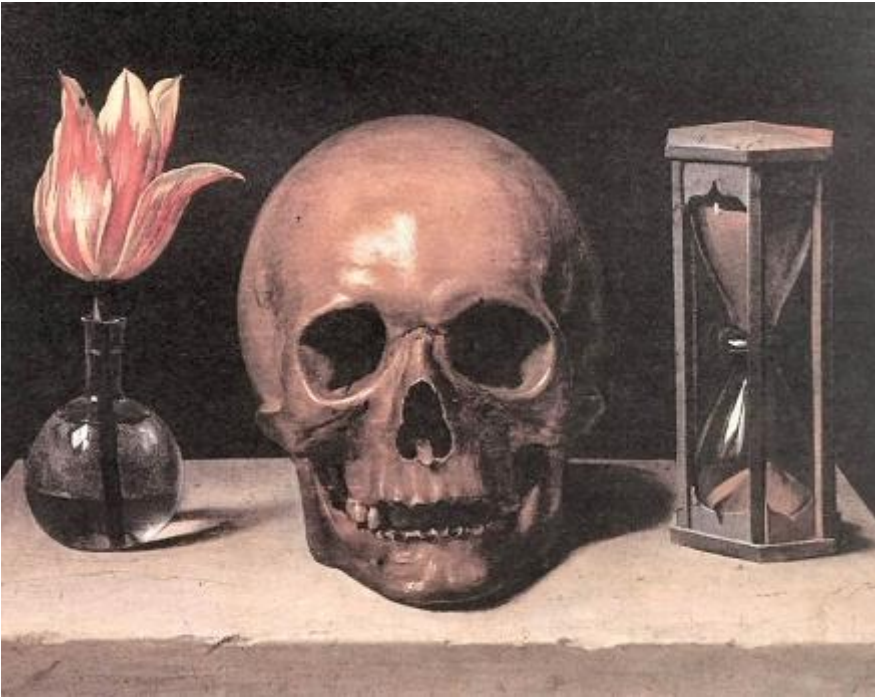
Not: Gelecek bölümde İnsan’ın Ölü’sünden ve ölümün tasvirinden bahsetmeden önce aşağıdaki “ölü doğa” resimlerini gözlerinize teklif ediyorum.

Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (6)

Dikkat: Hassas insanları rahatsız edebilecek fotoğraflar içeren bir yazı okuyorsunuz.

Ünlü fotoğrafçı Robert Capa'nın İspanya iç savaşında çektiği bir kare. Başından vurulan cumhuriyetçi milis silahını tutamıyor artık, güneşin kavurduğu kısa otların üzerine gölgesi düşüyor, yüzü sanki ifadesiz, gökyüzü bulutsuz, ufukta kayda değer bir şey görünmüyor. Sonradan kurgu olduğu iddia edildi bu fotoğrafın. Milisin gerçekte ölmediği, ölüyormuş gibi yaptığı söylendi. Tartışmaların

ZamanNedir?

neticesini bilmiyorum ama bu yazıyı okumaya başladığınızdan beri bu şüphe yüzünden resimle aranızda bir mesafe girdi değil mi? Yani askerin ölümünün “gerçek” olması ile “ölüyormuş gibi yapması” arasında fark var.

-miş gibi yapmak insan yavrusunun çok küçük yaşlarda öğrendiği bir kabiliyet. Anne 6 aylık bebeğin karşısına geçip elleriyle yüzünü kapıyor, “üüüü” diyor. Anne ağlıyormuş gibi yaptığında bebek ilk defa tanıyor bu **“rol kesme”** ile. Bazen riyakârlık diyoruz, bazen oyun, bazen sanat, yapmacık, **ART**-ifical:

*“Su içmek için elimi masanın üzerinde duran bardağa uzatıyorum. Bardağı kavıyorum, ağzıma götürüyorum, suyun soğukluğunu hissediyorum ağzımda, yutkunuyorum. Şimdi dans ettiğimi hayal edin, koreografinin bir yerinde su içiyormuş gibi yapmam gerek. Yukarıda saydığım hareketleri yapıyorum ve seyircilerimin “içinde” su içerek serinleme hissini uyandırıyorum. Ne oldu? Gerçekten su içmek ile **SEYİRCİ ÖNÜNDE** su içiyormuş gibi yapmak arasında ciddi bir fark var: Sanat’a dahil olan hareket -ki hiç bir hareket Zaman’sız varolamaz- artık fayda amaçlı değil. Hareketin kendisi amaç, maksat, istenen, özlenen şey. Dans ederken de hareketin kendisi **MuRaD!** Dansta hareketin kendisi YARATI(LI)Ş, Dansta hareketin kendisi Zaman Kâğıdı’na yazılan yazı!” ([Ölüm’ün Işığında Zaman Kavramı -3-](#))*

Şimdi Capa’nın çektiği bu fotoğrafa bakan bir insana bakıyorum. Ölümle aramdaki mesafe iyice artıyor. Ölüyormuş gibi yapan bir adam, onun resmini çeken ve bu işten para kazanan profesyonel bir fotoğrafçı, paspartuya konmuş bir kare ve çerçevenin sağ tarafında kareyi açıklayan sergi etiketi, sergide bu fotoğrafa bakan gözlüklü bir ziyaretçi... Ve siz, bir internet sitesinde söz konusu ziyaretçinin fotoğrafına bakarak bu yazıyı okuyorsunuz.

Gerçekten ölmek ile “ölüm” kelimesini telaffuz etmek arasındaki mesafe büyük... Ya da ölmek ile ölen bir insanın fotoğrafına bakmak arasındaki mesafe. Acaba Zaman’ı durduran(?) bu kareler Ölüm’ü (=Hayat’ı) anlamaya yardım edebilir mi?

ZamanNedir?

“...Elbette 21inci yüzyılın “modern” insanları için adına ölüm dediğimiz “korkunç” şeyin hayatı anlamlandırabileceğini kavramak kolay değil. Modern toplumlar **toplumsal başarılarını** ölçerken ölümü dolaylı veya dolaysız bir ölçüt olarak kullanıyorlar:

- 1) Ortalama yaşam süresi,
- 2) Bebek ve anne ölümleri,
- 3) Aşıyla önlenebilecek hastalıklardan ölenler,
- 4) Trafik kazaları,
- 5) İntihar oranları.

Özellikle batı şehirlerinde mezarların etrafı yüksek duvarlarla çevriliyor. Mezarlığa bakan evlerin kiralari daha düşük. Biz de Şişli mezarlığının girişine yazılan “**Bütün nefisler bir gün ölümü tadar**” ibaresi tepki almıştı yanlış hatırlamıyorsam. Modern yaşamın amacı gitgide ölümden kaçış olmaya başladı sanki. “Ömrü uzatan” ilaçlara, 100 yaşından fazla yaşayan insanlara medyada gösterilen ilgi de bunu işaret ediyor...” ([Derin İnsan](#) kitabından)

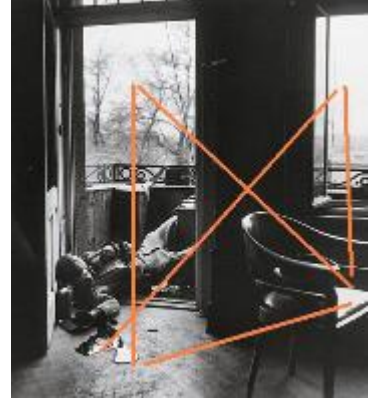
Zannediyorum yine Capa’ya ait bir kare. Bir başka iç savaşa ait haber fotoğrafı. Bu kez ölüm (?= ölü) gerçek . Polemik yok, şüphe, dedikodu yok. Resmin siyah-beyaz oluşu çelişkili bir yolla yerdeki kanın kırmızılığının arttırıyor. Rastgele bir kırmızı olsaydı, bir elma, bir gül, bir bayrak ya da bir Ferrari’yi

Zaman Nedir?

hatırlatabilirdi. Ama bu acımasızca siyah bir kan! Bakan kişinin aklındaki en korkunç, en ölümcül, en **“kan kırmızıyı”** çağırıyor.

Bir roman okuyorsunuz farz edin; **“babam kanlar içinde yatıyordu”** cümlesini okudunuz, irkildiniz, o adamın o anda ölmesini beklemiyordunuz. Gözünüzde bir dekor ya da bir kan rengi canlanmadı. Sizin öznel, sübjektif zihninizde olabilecek en korkunç bir cinayet hissi yaşadınız. Tüyleriniz ürperdi.

Aylar sonra duydunuz, o romanın filmi çekilmiş. Gittiniz. Çok beğenen onca arkadaşınızın aksine burun kıvrarak çıktınız. Neden? Film çekilirken azamî sayıda seyirciye cinayet hissi yaşatmak için herkes için aynı olan, objektif, genel, standart bir **kan kırmızısı** ile cinayet tasvir edildi de ondan.

Evet... Fotoğrafa geri dönelim. Kanın üzerinden yansıyan ışık ahşap sandalyeden yansıyan, kapıdan, pencereden karanlık odaya süzülen ışıklarla uyak yapıyor. Adeta bir şiirin uyakları gibi. Ressamların iyi bildiği **“üç leke”** kuralı bu. Fotoğrafçı Capa o kadar profesyonel ki ölmüş bir insanın karşısında bile mesleğinin inceliklerini unutmuyor.

Eğer insana zoom yapmış olsaydı estetik bakımdan çok daha zayıf bir kare görecektik ve büyük ihtimalle basın ajansı o kare için para ödemeyecekti. Estetik, güzel değil. Bu tür fotoğraflar “estetik” ile “Güzellik” arasındaki DEVASA farkın belirginleştiği karelerdir. Ölmüş bir insana bakmanın hiç bir zevki olmadığı halde gözlerimizi çeken bir şey var: Netlik, zıtlıkların, yansımaların, abartmaların **“önemli”** olan şeyi ön plana çıkarması. Bir huzur evinde korku içinde ölümü bekleyenlerin her cenazede içlerinden **“oh! Bu sefer de sıramızı savdık!”** diye gizlice sevinmeleri gibi bu estetizasyon yani çekici hale getirme (Ayrıntılı açıklama için bkz. [Ayıp sanat olur mu?](#)). Paradoksal bir biçimde **“ötekilerin”** estetik ölümü bize kendi sonumuzu unutturuyor. Son zamanlarda moda olan Snatch tarzı mafya/şiddet komedilerinde de bu durum gözlenebilir sanıyorum. Ölüm kavramını “gülünç” hale getirerek kendi ölümümüzle aramıza mesafe koymamız teklif ediliyor gözlerimize (yani aklımıza). Tabi gerçekte Ölüm’ün sebebidir parodisi yapılan, Ölüm’ün kendisi değil. Ama çabanın yönü sanırım bu... Geçelim.

Bir önceki kareye bakarak daha fazla Zaman var burada. Resimin içi Zaman dolu dolu. Edward Hopper’ın tablolarında görmeye alıştığımız iç mekân / dış mekân ayrımı ve bu mekânlar arasında ışık üzerinden gerçekleşen bir etkileşim var. (Bkz. [Boşluk aynası ve Edward Hopper](#)). Bütün bu görsel zenginlik sebebiyle gözlerimiz resme bakmıyor, adeta okuyor, detay detay: Adamın giysileri bir üniforma mı? Dışarıdaki ağaçlar yapraklarını dökmüş, mevsim kış olmalı...

ZamanNedir?

Koyu kıvamına rağmen akmakta olan kan insanın yeni ölmediğini, belli bir zaman geçtiğini gösteriyor. Önceki fotoğraf neredeyse tamamen et-göze hitab ederken bu ikincisi aklın işlevlerine meselâ tahayyüle yer bırakmış. Ölüm anında yüzün aldığı şekilden yerdeki kanın rengine kadar bir çok şey bakanın zihninde te**ŞeKKüL** edecek. **ŞeKiL** gözden geçmeden **AKL**edilecek.

“... [Ölümlere bakarak korkarken] Bir tür fantezi ile karşı karşıyayız aslında. İnsanlar bir cisme veya kavrama hak ettiğinden daha fazla önem atfederek akıllarını yanıltıyorlar. Kadın ayakkabısından tahrik olan fetişistlere veya kartal tüyünde, ayı pençesinde gizli güçler arayanlara benziyorlar. Varlığın bileşenlerini birbirinden ayırıp kimyasını bozmanın ötesinde tariflerini de değiştiriyor bu tutum:

Hayat = Biyolojik hayat, zevk ve tatmin.

Ölüm = biyolojik ölüm, bir çukurda böcekler tarafından yenmeyi bekleme.

Gerçek anlamları içlerinden boşaltılmış kelimeler ile düşünen, hayatı kendine “anlatan” insan neye üzülp neye sevineceğini bilemiyor. [...]

*Nabzımızın kaç defa atacağı, akciğerimizi kaç defa doldurup boşaltacağımız belli. İnsan ana rahmine düştüğü anda dönmeye başlayan bir sayaç bir tür kum saati gibi işliyor. Üst tarafını değil ama aşağı düşen kumları görebiliyoruz. Başlayan veya biten bir şey yok, sadece belli sayıdaki kum tanesi yer değiştiriyor... şöyle bir düzeltme yaparak bu yazıyı bitirelim: “Ölene kadar hayatı yaşıyoruz” yerine **H₂O** formülünde olduğu gibi “Hayat-Ölüm denen bir şey yaşıyoruz” diyelim...” ([Derin İnsan](#) kitabından)*

Bir başka profesyonel fotoğrafçı olan Tony Vaccaro’dan bir kare. İkinci dünya savaşı sırasında öldürülmüş bir Alman askeri. Etrafa saçılmış aile fotoğrafları ve mektuplar ölenin önce insan, sonra düşman olduğunu düşündürüyor. Sahne şair Ahmet Erhan’ın mısraları gibi:

“Ve ölüm gelir, dağlar yüzünü, saçlarını, bir kâğıt torba yırtılır,

portakallar saçılır sokağa,Ölüm gelir, doğum tarihlerine ve düşlere aldırılmaz”

ZamanNedir?

Ama bir soru cevapsız kalıyor: Acaba Vaccaro bu resimleri etrafa kendisi mi saçtı yoksa askerin cesedini bulduğunda bu halde miydi? Fotoğrafların gerçekten saçılmasıyla saçıl-MİŞ gibi yapılması arasındaki fark büyük. **MaKSaD**, **MuRaD** yer değiştiriyor. Eğer Vaccaro kendi eliyle hazırladıysa bu sahneyi, bu hazırlık süreci de resmin Zaman'ını uzatmış olmaz mı? Tıpkı cinayet sonucu ölmüş bir insan **VüCuD**'un başına toplanan sineklerin ve kurtların cinayet saatini hesaplamakta polise yardım etmesi gibi...

Dikkat ederseniz fotoğraf Ölü'den (Mekân'dan) uzaklaştıkça Ölüm'e (Zaman'a) yaklaşıyor.

"...1910'larda New York'ta işlenen cinayetleri belgeleyen polislerin çektikleri şu fotoğrafa bakın. Savcıların arzusu doğrultusunda polis memurları tek bir fotoğraf karesine azamî miktarda AYRINTI alabilmek için fotoğraf makinesini merdivene benzer yüksek ayakların üzerine koymuşlar. Zaman sanki durmuş. Suçla, polisle ilgisi olmayan biz sıradan insanlar için oldukça "çekici" bir görüntü bu. Cinayet anında orada olsaydık korkudan saklanacak yer arardık. Ama şimdi rahat koltuğumuzda seyrediyoruz. Hani biraz daha baksak çözeceğiz cinayeti, katili yakalatacağız. Asansör boşluğuna benzer bir yerdeyiz. Halkaları bizden uzaklaştıkça küçülen zincir tıpkı ayaklar ve duvarlar gibi perspektif algımızı, haliyle fotoğrafın "gerçekliğini" güçlendiriyor. İhtimal uzun pozda (? ve ışığa hassasiyeti yüksek bir filmle) çekilmiş olan fotoğraftaki insanlara uzansak dokunabileceğiz sanki. Sağ üst köşede kare dışında kalmaya çalışmış bir polisin ayakları ve pantolon paçası görünüyor. Siyah kostümlü adamın şapkası savrulmuş. Yerdeki kağıt parçalarının olayla bir ilgisi var mı? Ya zencinin sol elinin altındaki çivilerin?" (Sanat'ta Ayrıntı - [Derin Göz](#) - isimli kitabımızdan)

"Fotoğraf Ölü'den (Mekân'dan) uzaklaştıkça Ölüm'e (Zaman'a) yaklaşıyor" dedik. Bu yaklaşmayı daha net görebileceğimiz bir de örnek sunalım. 1867'de kurşuna dizilerek öldürülen Meksika İmparatoru I. Maximilian'ın kanlı gömleği. **Ölü'den** çok daha fazla "görülebilir" halde olan **Ölüm** var şimdi. Kurşunların bu şekilde girdiği ve kanın bu şekilde yayıldığı bir gömlekten canlı olarak çıkmak

ZamanNedir?

imkânsız görünüyor. Hatta **Ölüm** (fikri) bu gömleğe öyle bir işlemiş ki sanki sırtımıza geçirsek biz de ölebilmemiş gibi bir his veriyor. Bu kez rastgele bir ölüye ya da bir “ötekinin” ölümüne bakmıyoruz, Ölüm’e bakıyoruz.

“**Zaman görünmez, yaşanır**” diyordu Bergson doktora tezinde(1888). Bu kanlı ve kurşun delikli gömlek bir süreci yaşıyor. Yaşamak ile Ölmek fiillerinin aynı, **TEK BİR Hakikat**’in iki farklı yüzünü işaret ettiğini gösteriyor. Bu gömlek Ölüm’ün sebebini, ölüyü ve daha bir çok şeyi soyutluyor, arıtıyor. Bu arınma sayesinde Ölüm daha net olarak çıkıyor meydana. Çünkü gerek kurşuna dizen askerlerin silahları ve atıkları kurşunlar gerekse Maximilian’ın cansız bedeni Mekân’a dair şeyler. Sınırları belli, sayılabilir, ölçülebilir şeyler. Oysa Zaman’a dair olan Ölüm (=Hayat) bir süreç yani Zaman’a dair. Tıpkı siyah-beyaz fotoğraflardaki kanın kırmızı renginin et-gözden geçmeden akılda **teŞeKKÜL** etmesi gibi bu. Ölüm de fotoğraf sayesinde akılda **teŞeKKÜL** ediyor. Bir mânâ olan Ölüm’ün Mekân’a dair bir madde yoluyla akılda oluşması ise Sanat’ın gücünün bir ifadesi.

ZamanNedir?

-**MIŞ** gibi yapan anneyi, suç içme taklidi yapılan dans örneğini hatırlayın. Hareketin fayda amaçlı olmadığı, hareketin, jestin kendisinin **MuRaD olduğu YARATI(LI)Ş'**ı hatırlayın. (Bkz. [Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı -3-](#)) Mânâ'nın Madde'ye işlediği, boyanın, mermerin Sanat'a dönüştüğü noktadır Zaman. Burada Nietche'nin dansını geniş anlamda düşünmeliyiz, ressamın elini de kâğıtta iz bırakacak biçimde dans ettiğini hayal etmeliyiz:

İşte "normal" olarak herkesin öldüğü bir dünyada Ölüm'ü anlamak bunun için imkânsız. Zaman'a dair olan Ölüm'ü idrak etmenin tek yolu onu içeriden anlamak, kendi ölümüne inanmak, idrak etmek:

"...Ölüm düşüncesi ve insanda uyandırdığı korku hazmedilmesi kolay olmayan bir his. Zira ölüm korkusu köpek ya da örümcek korkusuna benzemiyor. Kaçıp kurtulabileceğiniz bir düşman yok ortada. Bir başka deyişle bilimsel bir tehdit değil söz konusu olan. Haliyle önlenmesi, kaçılması mümkün değil.

İnsanlar ölümlüdür,

Sokrat insandır.

Demek ki Sokrat ölümlüdür.

Ama bu Sokrat için söylenmiş. Sokrat bilir mi annemin sütlaçının tadını? Dibi yanmış tencerenin nasıl koktuğunu? Benim gibi Boğaz'da çay içti mi O? Ya Bebek'te yediğim sarımsaklı köfteler? Galatasaray'ın şampiyon olduğu sene sokaklarda bağırdı mı benim gibi Sokrat? Kendi hayat hikâyemizin başrol oyuncusu olduğumuzdan figüranların ölmesine şaşırmayız pek fazla. İnsanlar ölür. Herkes ölür. Ama ben herkes değilim ki! Ben başkayım!..."
([Derin İnsan](#) kitabından)

Mekân'dan Zaman'a, objektiften sübjektife, herkesin ölümünden bizim için mânâ taşıyan Ölüm'e, kendi ölümüne yöneldik bu yazıda. Eğer ölmez isek, gelecek bölümlerde yine Biçim'den Öz'e, **SuReT**'ten Mânâ'ya bakmaya gayret edeceğiz.

Ölüm'ün Işığında Zaman Kavramı (7)

*“Görünen işaret ettiği anlam için gereklidir. Biçim, suretiyle **TaSViR** ettiği mânâ kadar Öz’e aittir. Hakikat kendisine ve genel anlamda akla görünmeseydi Hakikat olmazdı.”*

Böyle diyor Hegel **Estetik Dersleri** adlı şahane yapıtında. Son derecede mühim bir meseleye işaret eden bu satırları biraz açalım.

Aylardan ekim. Meşe, çınar, kestane ağaçları çırlıçıplak. Dökülmüş yapraklarla kaplı kaldırımda yürüyorum. Yaprak ölüleri “anonim” bir kimlik içindeler. Her bir yaprak “herkes” gibi. “Yapraklar” var. Çok yaprak var. Ama baş harfi büyük yazılmak üzere “**Yaprak**” yok görünürde. Yerdeki yaprak cenazelerini sayıyorum: 1, 2, 3, 27, 28. Yaprakları saydığım da yani sayılarına, miktarlarına odaklandığımda onları birbirlerinden ayırd eden özellikleri göz ardı etmiş oluyorum. Zira yerdeki yaprakları, bir sürüdeki koyunları ya da geçen Zaman’ın **AN**larını saymak aklımı maskeleyecek kadar **ÖRTÜCÜ!** Şeyleri ve anları var eden, yaprakları, koyunları ve zamanları diğer yapraklardan, diğer koyunlardan ve diğer zamanlardan ayırd eden vasıfları YOK SAYMAK demek ... “**saymak**”. Sürüsündeki koyunları tek tek tanıyan, onların **inatçı, korkak, yaramaz** oluşlarına göre isim takan bir çobanın gözüyle baksanız sadece 100 koyun var diyebilir misiniz? Karakız’ı, Küpeli’yi, Topal’ı görürsünüz, koyunları değil. Kasap, çoban ya da koyun tüccarı, hangisi haklı?

Zaman Nedir?

Saymanın körleştirici etkisi

Biz yapraklara bakarken bu çobana kıyasla biraz “kör” bir durumdayız. Çünkü aklımız (=gözümüz) çocukluğumuzdan beri Mekân ile terbiye ediliyor. Bu sebeple varlıkları, sebepleri, sonuçları, duyguları... yaşamı oluşturan her şeyi Mekân cinsinden temsil ediyoruz, Zaman’ı bile. Yani Zaman’ı yaşamak yerine “görmeye” çalışıyoruz, olmuyor... Ne demek bu?

Koyunların veya yaprak cesetlerinin her bakımdan birbirleriyle aynı olduklarını farz edin . Sadece boşlukta kapladıkları yer bakımından ayrı tutulmaları gerekiyor. Yoksa 40, 50 veya 100 şeyin bilgisayar ekranındaki görüntüler gibi üst üste gelmesi söz konusu olurdu. Bu varsayımı aklımızın içinde Hakikat’ın kendisi ile değiştirdiğimizde şeylerin misap boncukları gibi tekdüze hale geldiğini, homojenleştirdiğini görüyorsunuz değil mi?

Bir tür amentü ile kısıtlıyoruz aklımızı: **“Mekân’daki şeylerin başı sonu bellidir, birinin kapladığı yeri diğeri işgal edemez, şeyler iki, üçe ya da bin parçaya bölünse de özde aynı kalır, sayma yoluyla şeyleri soyutlarız, sayılmış şeyler birbirleriyle yer değiştirebilirler...”**. Sonra da Mekân’ı idrak için bile sakıncalı olan bu ilkeleri tutup Zaman’a uyguluyoruz. Sebep-Sonuç ilişkilerini, Özgür irade, Kader, Hayat ve Ölüm kavramlarını anlamakta çektiğimiz zorlukların kaynağında işte bu Mekânlaştırılmış Zaman Tahayyülü yatıyor kanımca. Zira SAYARAK misap boncuklarına hapsettiğimiz “Zaman vehmi” nefsimizin hallerini de kutuluyor, ambalajlıyor, etiketliyor. Daha önce [“İnsan aklı Zaman’ı anlayabilir mi?\(1\)”](#) isimli yazımızda aktardığımız gibi:

“Hâsılını öğrenirsen kuşkusuz zaman gerçektir. O vehimlerle bilinir. Doğa gibi tesirdedir onun gücü. Zamanın ve doğanın dış varlığı ise yoktur. Şeyler onunla belirlenir. Onun ise kendisinde hükümlerliği olacak bir dış varlığı yoktur. Akıl suretini idrak etmekten acizdir. Bu nedenle şöyle der: ‘Dehr mevhumdur’. [...] Tıpkı boşluk gibi. Ucu olmayan bir uzam. Cisim olmayan bir şeyde. Kendisinde cisimleşme bulunma vehmiyle” (Fütûhât-ı Mekiyye, Hz. İbn Arabî, Cilt II, sf. 380)

Sokağı “kirleten” yaprakları süpürüp yakan bir insan ile o yapraklardan sadece birini seçip duvara asan insanın gözü de farklı. Bu iki farklı gözün Kâinat tasavvuru da farklı. Bunun içindir ki Sanat, Zaman ve Ölüm konulu yazılarımızda çokça istifade ettiğimiz bir kavram sübjektivite (öznellik).

Sanat, Öznellik, Biçim ve Öz

Neden var Sanat? Sadece “var işte” deyip geçemeyiz. Hiç bir insan faaliyeti faydasız, amaçsız değildir. Doğadaki hemen her şey EDİLGEN bir oluşta vardır. Ama İnsan şuur sahibi olması sebebiyle hem EDİLGEN hem de AKTİF oluşta vardır. **KENDİNİ BİLEN ve KENDİNİ SEYRETME MURADI İLE** insanca/zahiren “yaratan” yani eşyaya şekil veren bir varlıktır İnsan. Yoktan yaratamaz ama eşyaya henüz olmayan bir sureti verir, sureten yaratır.

Çünkü kendi varlığının bilincinde olması sebebiyle biyolojik / homo-economicus bir varlık olmak İnsan’a yetmez. Kendini seyrederek insan, tefekkür eder, kendini yansıtmak şekiller **TaSaVVuR** eder, bu tasavvur neticesinde keşfettiği/ürettiği mânâlara özgün, **BâRiz**

ZamanNedir?

suretler verir, bu **“kendi olma şuurunun”** tabi bir neticesidir. **BâRiz** çünkü insanların “yarattığı” suretler ayrı olmalıdır. Özgün olmalıdır. Başka insanların yarattıklarına benze(ye)MEZ. Günlük dilde **“yaratıcı fikir/ yaratıcı zekâ”** derken zihnimizde yankılanan **özügün/ orjinal/ kendine has olma** gibi vasıfların kaynağı budur.

İnsan kendi kendisinin bilincinde olduğundan bir sürünün, toplumun parçası olmakla yetinemez. Herkes değildir o. Özel olduğunu bilir. İster bir başbakan olsun isterse sıradan vatandaş, bu değişmez. Ne ondan önce bir eşi gelmiştir ne de ondan sonra bir benzeri gelecektir. Bu “sübjektif” bilgiyi mü**ŞaHeDe** etmek ve bu **ŞaHiTlik**’i paylaşmak ister diğer insanlarla. Kendisinin bilinmesini, TEK olarak, ÖZGÜN olarak bilinmesini ister. Bunun yolu ise “sübjektif” olan iç dünyasını, kendisi olduğu şuurunu insanı ötekilerle paylaşmaktır. Bu paylaşım kendini, **BaTİN** olan gizli hazinelerini açığa vurmak, **ZaHiR**, görünür, “objektif” kılmaktır. Ama bu Özel ve Öznel olanı paylaşmak demek onu genel olana çevirmek, dönüştürmek olacaktır mecburen.

Bir kıza aşık olduğum zaman bu benim, o kızın ve aşkımızın **TEK**-liği sebebiyle çok ama çok özeldir. Ama arkadaşlarıma gidip **“bir kıza aşık oldum”** dediğim andan itibaren herkesçe bilinen, paylaşılan Türkçe diline aktarmış olurum hislerimi. Rodin’in elinde bir mermer parçasının, Da Vinci’nin elinde yağlı boyanın mânâ ile yüklenmesi gibidir bu süreç. Herkes aşık olduğumu anlayabilir ama benim aşkımlı hissedemez. Bir ayağı özel ve öznel, diğer ayağı genel, objektif zeminedir sanatçının.

Objektifliğin zemini olan eşya bunun için vardır. İnsan elbette eşyayı yer, eşya ile giyinir, barınır, eşyadan **FAYDA**lanır kısacası. Ama bu fayda sadece edilgen varoluşu içindir. Hayvanî yanı, etten, kemikten olan eşya yanı içindir. Bütün eşyalar gibi İnsan’ın kendi bedeni de ölüme mahkûmdur. Zaten insanı insan yapan yönüne, şuuruna hitap etmez bu fayda. Bunun için Hegel’in, Kandinsky’nin ve daha nicelerinin teslim ettiği gibidir vaziyet. İnanç’ta, Hikmet’ta ve Sanat’ta biyolojik faydanın dışında, **“faydasız bir fayda”**, bir **RİZİK** arar insan. Kalp için iman, akıl için ilim ve göz için güzellik... Sanat’ın Sanat olduğu nokta da budur. Eşyaya insan tarafından verilen suretin maddî anlamda faydasız olduğu nokta.

Sanat eseri sanatçıdan bir şeyler taşır. Sanatçı eserine kendinden bir şeyler aktarmıştır. Eser ile sanatçı aynıdır diyemeyiz ama ayrı ve gayrı da değildir. Sanatçı onu çevreleyen Tabiat’ı olduğu gibi bırakmaz, **HaKiM** olmak, kendi mührünü vurmak ister. Doğayı değiştirdiği gibi insan kendini de değiştirir. Hegel’in yine Estetik Dersleri’nde örneklediği gibi suya taş atan küçük bir çocuk bile oluşan halkalara bakarak şuurulu varoluşunu yaşar. Kimi çocuk kıyafet değiştirir. Sureti farklı ama içindeki şuur aynıdır. Bu madden faydasız uğraşların faydası işte bu şuurun idrakidir.

Sonuç

Sanatçı eşyayı dönüştürerek ona mânâ yükler, **maneviyatı “görünür / akledilebilir” halde sunar**. Bu sebeple insan-sanatçının “yarattığı” suretleri bir model, ilâhî bir yaratış modeli gibi görebiliriz.

Gâzâlî Hazretleri Esmâ’ül-Hüsna şerhi adlı eserinde söylediği gibi:

“ALLAH eşyayı takdir etmesi ve bu takdire uygun yaratması itibariyle HALİK’tır. Onları yokluktan varlığa çıkarması itibariyle de BÂRÎ’dir.”

Biçim ve öz, genel ve özel, Madde ve Mânâ, iki zıt kutup, biri makbul, diğeri sakıncalı iki şey gibi görülmemeli kanımca. Daha çok zıtlıkları üzerinden birbirlerinin varlıklarını İnsan’ın nazarına veren aklî yönler söz konusu.

Zaman Nedir?

Meselâ geceleyin ışık yokken cisimleri göremeyiz ve ortalık aydınlandığında (ışık sayesinde) zıtlıkları FaRK etmeye başlarız. Zıtlıkların sayesinde de cisimlerin başladığı ve bittiği yerleri görürüz. Ama çok ışık olduğunda sadece ışık görünür. Bir yaz günü öğlen saati neredeyse gece gibidir. **FaRuKiyet** azalır. Akşam üzeri gölgeler uzamaya başladığı zaman şeyler netleşir.

Leonardo da Vinci resim sanatı üzerine yazdığı denemelerde buna değinir:

“ilk amaç düz bir zeminin VüCuD haline gelmesi ve o zeminden kopmasıdır. Bu sanat diğerlerinden üstündür, daha ileriye gider ve daha fazla övgüye layıktır. Bu arayış ışık ve gölgeden, aydınlık ve karanlıktan doğar.(madde 406) Vücudun gölgesinin vücut üzerinde varlık göstermesi [var-MİŞ gibi yapması] Resimin ikinci ilkesidir.(madde 43)”

Biçim ve öz, genel ve özel, Madde ve Mânâ derken Hakikat’ın biri Zahir ve diğeri Batın olan iki veçhesinden bahsediyoruz. **Sanat’ın görünen, hissedilen, algılanan bir şey olması onu aldatıcı yapmaz.** Sanat bir vehim, ihmal edilebilir bir eğlence değildir. Sanat Mükemmel’in, Kâmilîyet’in, Yaratılış’taki **KaST**’ın, O’nun **MaKSaD**’ının ifadesidir. Ruh’un ihtiyacına verilmiş bir cevaptır.

“Hikmet en yüce varlığı en değerli ilimle kavramaktır. Hikmet ilimlerin en büyüğüdür. İlmin büyüklüğü de bilinenin büyüklüğüne bağlıdır. ALLAH’tan daha yüce ve üstün varlık yoktur. Kim ALLAH’ı tanırorsa her ne kadar diğer bilinen ilimlerde kudreti az, lisanı ve beyanı kıt ise de hakîmdir. Kur’an’da buyurulmuştur ki: “Kime de hikmet verilmişse ona büyük hayır verilmiştir, bunu ise yalnız akıl sahipleri anlayabilir” (Bakara /269). Evet, kim ALLAH’ı tanırorsa onun sözü başkalarının sözüne uymayabilir. Çünkü onun sözleri küllî ile ilgilidir, cüz’iyatla ilgisi pek azdır; geçici olan dünya faydalarıyla alakası yoktur, Ahiret menfaatlerine dairdir” (yine Gâzâlî Hazretleri’nden - Esma’ül-Hüsna şerhi -)

Sonbaharda dökülen yaprakların cenazeleri de bize konuşuyorlar ama daha çok saymakla ya da kuru yaprakları yakmakla meşgul olan biz insanlar Yaprak’ı duymuyoruz. Çünkü Konuşan Yaprak’ın Hikmet dolu sözleri **“küllî ile ilgili, cüz’iyatla ilgisi pek az”**.Konuşan Yaprak’ın resimlerini gözlerinize (aklınıza) teklif ediyorum. Dinleyin şimdi sessizce...

İlham kaynakları:

- [Mesnevî](#)
- [Kitab Keşf al Mânâ ‘an sır asmâ’ ALLAH al-Hüsna \(Muhyiddin İbn Arabî Hazretleri\)](#)
- [Nefesler \(Ganiyy-i Muhtefî\)](#)
- **Henri Bergson’un doktora tezi :** [Essai sur les données immédiates de la conscience](#)
- **Hegel :** Estetik dersleri

Zaman Nedir?

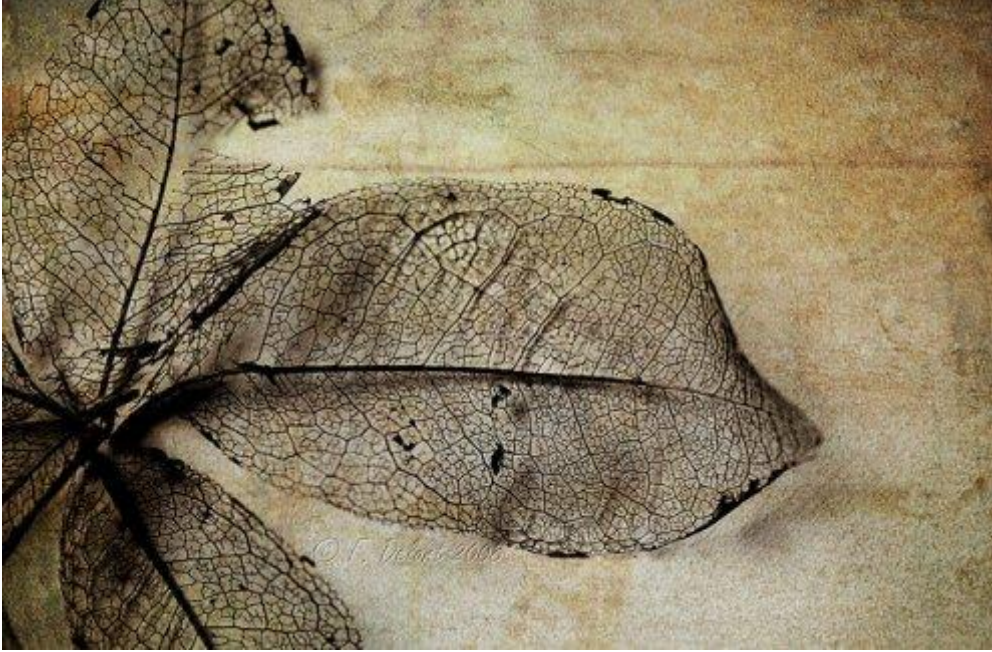
Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Arthur Schopenhauer'dan Namaz Dersleri

İlk defa “adam gibi” namaz kılmayı başardığımda kendi kendime sormuştum: **“Bunun bu kadar güzel bir şey olduğunu bana neden kimse söylemedi?”** . Neden güzelliklerin etrafını şekilcilikle, ritüellerle, yasaklarla, haramlarla, insanı korkutan bir sürü şeyle örterler? Yanlış anlaşılmasın, farz oluşunu reddetmiyorum. Ama su içmek de mecburîdir. Su içmezseniz ölürsünüz. Gelin görün ki bu mecburiyet su içmenin güzelliğini engellemez. Sıcak bir havada, tertemiz bir bardaktan serin bir suyun lıkır lıkır boğazınızdan geçişi... Sadece mecbur olduğunuz için mi su içiyorsunuz? Mesela su ihtiyacını gideren haplar olsa vazgeçer miydiniz sudan?

Mesele orada da bitmiyor. Son derecede sübjektif bir olguyu, ancak yaşanarak hissedilen bir şeyi objektif olarak, kelimelere dökmek... Dil hapishanesine sıkıştırmak Mânâ'yı. Gerçekten imkânsız. Lâkin kayalardan aşağıya hızla süzülüp dalgaları yalarcasına uçan bir martının denize yaklaştığı gibi yaklaşmak mümkün Mânâ'ya. Bunun çaresini (zahiren) paradoksal bir şekilde, İslâm dışı kaynaklarda buldum. **“Zahiren paradoksal”** çünkü ancak namaz kılMAdığından emin olduğumuz bir insan bize yardım edebilir. Böyle bir insanın Zaman, Mekân ve İliyet perdelerinin ötesini **“görmesi”** bu yazının amacına uygun bir örnek teşkil edebilir çünkü. Meselâ Arthur Schopenhauer'un epistemoloji, ontoloji, estetik ve etik konularındaki görüşlerini içeren, olgunluk dönemi eseri **Die Welt als Wille und Vorstellung[1819](1)**:

Zaman Nedir?

“...Kendimizi تنها bir yerde farz edelim. Ufuk sonsuza uzanıyor, gökyüzü bulutsuz, ağaçlar düşünelim ve bitkiler... tamamen hareketsiz bir atmosfer içinde... Hayvan yok, insan yok, akan bir su yok. Her yerde derin bir sessizlik. Böyle bir yerde bulunmak insanı tefekküre davet ediyor. Nefsanî arzuların ve bu arzuların gerektirdiği mücadelenin etkisinden kurtulmuş bir tefekkür bu. Mucizevî renklere bürünmüş bir manzara. Üstesinden gelinecek, başarılabilecek şeylerin yokluğu... hiç bir avantaj ya da dezavantaj teşkil etmeyen bu durum insana tefekkürden başka bir seçenek bırakmıyor. Bu şekilde yükselmekten aciz olan ise rezil bir biçimde can sıkıntısına mahkûm oluyor. Böyle bir yerde kendi aklî değerimizi ölçüyoruz. Yalnızlığa tahammül etme kapasitemiz ya da onu sevmemiz tam bir mihenk taşı.[...] Özgür aklın yani nefsanî arzuların kurtulmuş dehanın eserleri kesinlikle faydasız olmalıdır. Müzik, felsefe, resim, şiir... Bir dehanın eseri yararlı bir cisim değildir. Faydasızlık bir vasıf olarak dahiyane eserlerin doruğa eriştiğinin işaretidir. Diğer bütün beşerî eserler varlığımızın muhafazası veya konforu için üretilmiştir. Deha ürünü eserler ise kendileri için vardırlar... bir çiçek gibi ya da varlığın net getirisi gibi. Ondandır ki kalplerimiz bu eserlerin tadına baktıkça bir çiçek gibi açılır. Çünkü bu eserler bizi beşerî ihtiyaç kıskacında ağırlaşan dünyevî atmosferden çekip çıkarır...”

Fayda-Tehdit ilişkisi kurmadan, gördüklerini saymadan, kavramsallaştırmadan dünyaya bakabilmek... Sadece “SeYRetmek”... Kayıp giden gar binası ile trenin hareketi arasındaki ilişkiyi idrak etmek. “Zaman/tapınak” kökünü içeren ilginç bir kelime var Fransızca’da: ConTeMPLation.

Bu kök hakkında etimolojik bilgi vermiştik [“insan aklı Zaman’ı anlayabilir mi? \(1\)”](#) başlıklı makalemizde. Bu kısmı yeniden dikkatinize sunarak bu makalenin kavramsal kısmına son vermek istiyorum. Kendi zihninizi, bilincinizi, belleğinizi dikkatle dinleyerek Arthur Schopenhauer’un yukarıdaki metnini “hissedebilmenizi” sağlayacak bazı fotoğraflarla parantezi sırlayacağız.

“... Batı dillerinin çoğunda zaman ile ilgili kelimeler bir Hint-Avrupa kökü olan **tem-**’den türemiş: **time**(ing.), **temps**(fr.), **tempo** (it.), **tempo**(isp.)... Anlamı: Kesmek! Yunanca **temno** kelimesi de aynı anlama geliyor. Atom (=bölünemez) bu yunanca kökten gelen ve yine kesme/bölünme içeren bir kelime. Bu kesme meselesi hiç yabana atılmaması gereken bir şey. Zira yaratılış fikrini çağrıştıran ve yine [etimolojik olarak] gökyüzünün yeryüzünden (kesilip) ayrıldığı yer anlamında **templum** (=tapınak) var Latince meselâ. Örnekler çok: **Tome** (Ansiklopedi vb eserlerin ciltleri...) gibi aynı kökten gelen kelimeler de bir şeyi içeren birleştiren ama bunu yaparken ayıran, bölen, öngörülmüş bir yapıya göre bölmeleyen mânâlarına işaret ediyor. Fakat öylesine bölmek parçalamak kastedilmiyor. Bir **İÇ** ve bir **DIŞ** kalacak şekilde ikiye ayırmak söz konusu. Bir öteki, bir **“alterite”** oluşturuyor bölme eylemi. Neticede Siyah beyaza, uzak yakına borçlu değil mi varlığını? En azından biz insanların ALGILAMA ile çevrili olan aklı **bir şeyin var olduğunu anlamak için onun zıddına muhtaç**. Aslında hem zıddına ihtiyacımız var hem de iki zıt şeyi ayıran fizikî veya aklî hududa. Sözgelimi “deniz” ve “kara” varsa aralarında bir de kıyı şeridi, bir kumsal veya bir rıhtım var değil mi? İşte bu kıyı, bu ayırma bölgesi, bu sınır(lar) tarif ediyor burada anlatılan “Zaman” algısını.

Tahmin ediyorum yine bu sebeple **Varlık ve Zaman (Sein und Zeit)** adlı devasa eserinde Martin Heidegger Zaman’ın bu Tutkal-Bıçak etkisine şöyle işaret ediyor: **“Zaman varlığının Hakikat’i dünyevî bir şey olması değildir. Ontolojik ayrımın müşahade edilebilir biçimde kendini bize gösterdiği ufuk çizgisidir.”**

Biraz açacak olursak: MUTLAK olarak var olanları meselâ ilk harfi büyük yazılmak üzere **İnsan**’ı müşahade edemeyiz. İnsan vardır ama bu varlık akl-ı meaş ile kavranamaz. AŞ, İŞ ve eŞ

ZamanNedir?

*bulmamızı sağlayan, iAŞemizi temin etmeye yarayan Akl-ı Meaş'ın kapsama alanı dışındadır bu anlama. Evinin damına çıkmak için kullanılacak bir merdiven elbette Ay'a seyahat için kullanılamaz. Her ne kadar Merdiven de Uzay Mekiği gibi insanları "yükseltmeye" yarayan bir alet olsa da...Oysa **İnsan**'ın müşahedeye açık bir biçimde, zamansal ve mekânsal olarak ortaya çıkması, insanların, insanlığın tarih ve Kâinat içinde var olması elbette bilimsel olarak, objektif olarak anlaşılabilir. Hatta ölçülebilir, bilime, teorilere, senaryolara konu olabilir.İşte Heidegger'e göre **Tutkal-Bıçak** olarak Zaman'ın varlığı "**Mutlak varlıklar**" ile "**Müşahede edilebilir varlıklar**" arasındaki bir hudut, bir köprü, bir kopma ve birleşme noktası olarak akledilebilir, kavranabilir."*

1° Türkçeye **İsteme ve Tasarım Olarak Dünya** adıyla Levent Özşar tarafından çevrilmiş.

Zaman Nedir?

ZamanNedir?

Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Zaman Nedir?

Zaman'ın Işığında Hareket Kavramı

“... Zaman kavramı Bilim’in kapsamı içinde midir? Şöyle düşünelim: Kâinat’taki bütün cisimlerin hareketleri iki ya da üç kez hızlanmış olsa fizik ve matematik formüllerimizde hiç bir değişiklik yapmamız gerekmez. Şuurumuz bu değişikliği niteliksel olarak hissedecektir ama şuur dışında hiç bir yerde görünmeyecektir hissedilen. Çünkü periyodik olarak gözlediğimiz şeylerin birbirleriyle kesişmesi yani olayların tekabülîyeti aynı kalacaktır. Zaten gök olayları, mesela bir güneş tutulması önceden bildirildiğinde bilim adamları buna benzer bir

“hızlandırma” yaparlar. Bilim açısından bir anlamı olmayan Süre’nin büyüklüğünü sıfıra indirirler; bir şuurun gerçekte aylar, yıllar boyu yaşaması gerekeni saniyelere sıkıştırırlar.[...] Netice olarak Mekanik’in gözüyle Zaman tekabülîyetlerden, kesişimlerden ibarettir; Hareket ise hareketsizlikten!...”

Sunuş: Okuyacağınız çeviri Henri Bergson’un 1888’de kaleme aldığı doktora tezi ***Essai sur Les Données Immédiates de la Conscience***’tan alındı. İnsan’ın şuur, Zaman’ı hissedışı ve Hareket kavramı konusundaki bu metinden gerektiği gibi istifade edebilmek için [Zaman Nedir?](#) kategorisinde daha önce yayınladığımız [“Varlık bir harftir, sen onun anlamısın”](#) isimli makaleyi okumakta büyük fayda var.

Tercüme Notu: Tercüme yaparken çoğu kez ya şekle ya da mânâya ihanet etmek gerekir. Bir İtalyan deyişinde isabetle söylenildiği gibi **“tercüme etmek hainliktir”**. Düşünce yazılarında bu “ihamet” daha da büyür. Bergson’un bu metnini tercüme ederken mânâya sadık kalmak uğruna çok serbest bir çeviri yaptım. Bergson Nobel Edebiyat Ödülü’ne layık görülmüş bir matematikçi ve filozoftur. Yazdığı metinlerde felsefi derinliğin yanı sıra kâh romantik aşk şarkılarını kâh gurbet türkülerini hatırlatan bir güzellik, bir tatlı hüznü vardır. Berrak bir Fransızcada yazılmış olmasına rağmen bir çok satırı Türkçeye uyarlamak için yeniden yazmak kaçınılmaz oldu. Ara başlıklar da bana ait. Orijinal metnin çok güzel kelime oyunları, benzetmeler içerdiğini söylemeden geçemeyeceğim. (MY)

ZamanNedir?

Zaman ve Mekân'ın kesişim noktasında ne var? (Henri Bergson)

Sarkaçlı bir saatin kadranında akrep ve yelkovanı izlediğimde, sarkacın salınımlarına tekabül eden bir harekete bakıyorum. Genel kanının aksine süreyi ölçmüyorum; tekabüliyetleri yani **“yolların kesişmelerini”** sayıyorum ki bu ikisi aynı şey değil.

Benim dışımdaki mekânda saat kollarının ve sarkacın sadece tek bir konumu var çünkü geçmiş konumlardan bir iz yok. İçimde şuurumun, nefsimin değişik halleri birbirine karışmakta ve gerçek mânâda yaşanan süreyi oluşturmakta. Ben bu mânâda yaşadığım içindir ki sarkacın şu anki hali ile aynı anda “geçmiş” adını verdiğim salınımlarını zihnimde temsil ediyorum.

Gelin bu salınımları düşünmekte olan Ben'i silelim. Tek bir konum kalır elimizde, süre, yaşam yok olur. Ya da sarkacı ve salınımlarını yok sayalım. Elde kalan Ben'in öznel yaşantısı kalır ki tekdüze, homojen bir biçimde temsil edilemez, sayılarla, ölçme ile, dış dünya ile ilgisi kalmaz.

Gördüğünüz gibi bizim Ben'imizde bir süreklilik, bir süre, bir yaşam var. Bu süre parçalardan oluşmuyor, birbirinden kesin sınırlarla ayrılan, ipe dizilmiş boncuklar gibi bağımsız değil.

Ben'in dışında ise Mekân'daki cisimler gibi birbirine karışmayan “anlar” var ki bu kutucukların, bölmelerin bir sürekliliği yok. “Birbirine karışmayan” diyorum çünkü şimdi var olan salınım bir önceki ile kesinlikle karışmıyor çünkü yenisi varken eskisi yok. “Süreklilik yok” diyorum çünkü süreklilik sadece şuurlu biçimde salınımları gözleyen, hafızasına kaydeden biri için vardır. Yani salınımları zihnen birbirine ekleyerek hatırlayan biri için. Bu “ekleme” işi ise ancak hayalî bir mekânda yapılabilir. Ne sarkacın salındığı mekân ne de gerçek sürenin hissedildiği şura ait olmayan, tâlî bir mekân söz konusu. Bölünme, kutulanma olmadan yaşadığımız gerçek süre ile bu kutulanma arasında fizikçilerin “osmos” dedikleri türden bir alış-veriş meydana geliyor. Kesafet bakımından daha yoğun olan Madde'den Mânâ'ya, Mekân'dan Zaman'a “akıveren” bir şeyler aklımızı aldatıyor sanki.

Bizim şuurlu yaşantımıza dair duygularımız, sevinç ve üzüntülerimiz aslında birbirine karışarak yaşansa da hissedilmenin en güçlü olduğu ya da başladığı/bittiği anlara tekabül eden salınımları var sarkacın. Bu tekabüliyet sebebiyle gerçek hayatımızın BÖLÜNEMEZ renkleri, çalkantıları arasında da sarkaç salınımları gibi kesin ayrımlar görüyoruz. Sarkacın kesin biçimde bölüp ayırdığı kutucuklar içine hapsediliyor yaşam süremiz. Kelimelerin mânâyı kristalleştirip hapsetmesi gibi saat kolları, takvim yaprakları da gerçek hayatı sabit, objektif simgelere hapsediyor. Zaman'ı mekânlaştırıyoruz.

Tekdüze, homojen bir iç-Zaman fikri buradan geliyor. İç dünyamızda ve şuur altımızda birbirine karışarak akan zaman akıntılarını adeta mekândaki cisimler gibi vehmediyoruz. Sarkacın salınımlarından biri oluşurken diğeri kaybolduğundan bu varlık-yokluk süreci kendimizi algılama

ZamanNedir?

şeklimizi doğrudan etkiliyor. Gözlerimiz üzerinden şuurumuz da Mekân ile terbiye oluyor ama aynı zamanda şuurumuz tabiatına aykırı bir yönde eğilip bükülüyor.

HaFiZamız salınımları **MuHaFaZa** etmekle kalmıyor, onları organize ediyor, sıralıyor. Kısaca sarkacın salınımlarını “depolamak” için 4cü bir boyut ta**SaVVuR** ediyoruz. Ama bu 4cü boyut Zaman değil Mekân’a dair. Bu boyut sayesinde aynı yerde oluşmasına rağmen salınımlar sonsuza kadar **“üst üste konabiliyor”**. Mekân’ın değişik hallerini tekdüze biçimde sıraladığımız için de bu tekdüze, homojen “zaman” Hakikî Zaman’ın yerini alıyor. Oysa sadece sanal bir zaman söz konusu. Faydalı. Ama bu VAR sanılan, SANAL zaman özünde zihinsel bir inşaatı ibaret ve tabiatı gereği Zaman’a değil Mekân’a dair.

Sanal ile Gerçek arasındaki ayrımı net bir biçimde yapmaya kalkarsak?

Süresiz, yaşamsız gerçek bir Mekân var. Olaylar Hakikat’ın birer yansıması olarak görünüp kayboluyor bu Mekân içinde. Bu görünüp kaybolmalar şuurumuzun, nefsimizin değişik hallerine tekabül ediyor. Bundan başka gerçek bir süre var. “Anları” hem tekdüze değil hem de birbirine geçmiş ama her biri dış dünyanın bir haliyle yaklaşık olarak eşlenebilir. Tekabüliyet derken bunu kasdediyoruz. İşte bu yaklaşık eşleşme dolayısıyla gerçek sürenin, yaşamımızın “anları” birbirinden SANAL olarak ayrılıyor.

Bahsettiğimiz bu iki gerçeğin (Mekân ve Yaşam) karşılaştırılması neticesinde sürenin temsilî bir ifadesi doğuyor ki aslında Mekân’dan elde edilmiş bir temsil bu. Yani bizim Zaman’a dair algımız Zaman’ın gerçeğine değil iki gerçeklik arasında kurduğumuz ilişkiye dayanıyor. Bu ilişkiyi Zaman ve Mekân’ın kesişim noktası olarak da görebiliriz.

Hareket Kavramı

Buraya kadar sunduğumuz tahlil yöntemini şimdi Hareket’e uygulayalım. Hareket görünüşte homojen bir sürenin simgesi gibidir ama tahlil neticesinde benzeri bir ayrışmaya tanık olacağız.

Genellikle Hareket’in Mekân içinde vuku bulduğunu söyleriz. Homojen hareketin bölünebilir olduğu iddia edildiğinde hareket eden cismin güzergâhı yani mekânı anlaşılır. Yani güzergâh ile söz konusu hareketin kendisi birbirine karıştırılmış ya da bir tutulmuş olur.

Elbette hareketli cismin ilerleyen konumları bir yer kaplar boşlukta. Ama bir konumdan diğerine geçişi yani süreyi gerçekten kaplayandır Hareket’in kendisi. Bu anlamda Hareket sadece şuurlu bir izleyici için vardır ve Mekân’a dair değildir. Hareket bir **ŞEY** değil bir süreçtir: Bir noktadan diğerine **GEÇİŞ** olan Hareket zihinsel bir sentez, psişik bir süreçtir ve bu süreç Mekân’da yer kaplamaz. Mekân’da sadece cisimler, mekân parçaları bulunabilir. Mekân parçalarından birini hareketli olarak kabul edersek mekânsal anlamda elde edeceğimiz sadece bir konum olacaktır. Eğer şuurumuz konum dışında bir şey algılıyorsa bu peşpeşe gelen konumları hatırladığını ve bir sentez yaptığını gösterir.

Zaman Nedir?

Peki şuurumuz bu sentezi nasıl yapıyor? Bunun tek yolu hatırlanan konumları tekdüze, homojen bir ortamda, sanal bir mekânda yeniden birleştirmek olacaktır. Aksi takdirde gözlenen hareketi bir hareket olarak “görmek” için yeniden ve yeniden sonsuza kadar sentezler yapmak gerekli. Netice olarak hareketi görmemiz ve anlamamız ancak hafıza ile olur. Nasıl ki bir melodiyi duymak için önceki notaların bellekte tutulması gerekiyorsa aynı biçimde konumların zihnen muhafaza edilmesi gerekir.

İşte bu sebeple Hareket’in peşpeşe gelen konumlardan ibaret olduğunu iddia etmek gerçekte Hareket’ten hareketliliği çekip çıkarmak anlamına gelir. [...] Özetle Hareket kavramına bakarken ayırd edilmesi gereken iki nokta var: Güzergâhın içinde bulunduğu mekân ve bu yolu geçmek için gerçekleştirilen eylem. Peşpeşe gelen konumlar ve bu konumların sentezi.

Bunlardan birincisi **NİCELİK**, homojen bir miktar. İkincisi sadece şuurumuzda gerçeklik bulan bir **NİTELİK**, bir kalite. Bir kez daha “osmos” benzeri bir durum ile karşılaşıyoruz. Nitelik-sel bir hareketlilik hissi ile bu hareket sayesinde katedilen, sayısal, nicelik türü, miktar-sal, mekânsal bir yolun temsil edilmesi, simgesel ifadesi. Bu ikisi birbirinin yerini alıyor.

Hareket olgusuna katedilen yolun bölünebilirliğini atfediyoruz ki aslında eylemler değil şeyler, cisimler bölünebilir sadece. Bu şekilde dinamik, eylemsel bir kavram olan hareket ile statik, mekânsal şeyler olan cisim, güzergâh, yol gibi kavramları aynı şekilde düşünmeye zorluyoruz aklımızı. Bu zorlama Tabiat’a aykırı olduğundan bizi yanılgıya götürüyor.

[Eleali Zeno](#)’nun önerdiği Akhilleus ve kaplumbağa paradoksu(!) bu kavram karmaşasının en güzel örneklerinden. Hatırlatmak gerekirse :

“Yunan kahramanı Akhilleus’un kaplumbağa ile bir yarış yaptığını hayal edelim. Çok iyi bir koşucu olduğu için Akhilleus kaplumbağa’nın belirli bir mesafe, örneğin yüz metre, ileriden başlamasına izin verir. Eğer her ikisinin de sabit hızlarda koştuğunu düşünürsek (biri sabit yüksek bir hızda, diğer sabit düşük bir hızda), belirli bir süre sonra Akhilleus yüz metre koştuğunda, kaplumbağanın başladığı yere gelmiş olacaktır; bu süre boyunca kaplumbağa da küçük de olsa belirli bir mesafe ‘koşmuştur’, örneğin 1 metre. Akhilleus bir süre sonra bu mesafeyi de tamamladığında, o süre zarfında kaplumbağa yine küçük de olsa bir mesafe ilerlemiş olacaktır ve bu böyle devam edecektir. Böylece, Akhilleus ne zaman kaplumbağanın varmış olduğu bir noktaya varsa, daha hâlâ gitmesi gereken bir mesafe kalmış olacaktır. Bu nedenle Zeno Akhilleus’un kaplumbağayı hiçbir zaman geçemeyeceğini söylemiştir.” ([Türkçe kaynak](#))

Zaman Nedir?

Pratikte kaplumbağayı geçen Akhilleus'un teoride geri kalması elbette matematik ya da fizik kanunlarının yetersizliğinden kaynaklanmıyor. Bu tutarsızlığı bir paradoks olarak sunan Elealılar iki şeyi birbiri ile karıştırıyorlar. Mekân ve Eylem. Mekân'ın parçaları sonsuza kadar bölünebilir, meselâ bir çizgi üzerindeki iki noktanın arası. Oysa Eylem, burada Akhilleus'un adımları, mekân gibi homojen kabul edip bölmeye kalktığınızda anlamını yitirir. Paradoks gibi görünen bu sorudaki kavramsal hata Akhilleus'un adımlarını homojen, mekânsal, sonsuza kadar bölünebilir kabul etmek ve bu adımları parçaladıktan sonra kaplumbağa adımlarıyla yeniden sentezlemeye kalkmaktır. Gerçekte bir paradoks yok ama farklı tabiatlara tabi iki gerçekliği aynı potada eritmeye kalkışan insanların içlerine düştükleri bir kavram karmaşası var.

Hız kavramı

Hareketin hızını ölçmek aslında bir tekabüliyeti saptamaktan ibarettir. Hesaplara, formüllere bu hızı dahil etmek demek müstakbel tekabüliyetleri öngörmek için kolay bir yoldur. Bu şekilde Akhilleus'un ve kaplumbağanın belli bir anda bulunacağı konumları ya da yollarının kesişeceği yerleri hesaplamakla ilgilendiği müddetçe Matematik'in konuşması meşrudur. Ama iki kesişme arasında olanı, bir eylemi, bir hareketi sentezleme yoluyla yeniden inşa etmeye kalktığınızda Matematik haddini aşmış olur. Zaten gerçek harekete yaklaşmak istedikçe kesişme sayısını sürekli arttırma ihtiyacı doğması da matematikçiye uyandırmalıdır bu konuda. Matematikçi sabit şeyleri sentezleyerek eyleme, harekete ulaşamaz. Üstelik bu örneklemeyi sonsuza doğru arttırsanız da bu mümkün değildir. Çünkü Mekân'ın **SABİT** parçalarıyla Zaman'ı **DİNAMİZMİNİ** sentezleyemezsiniz. [Parçalayıcı Zekâ kavramı için [Derin Göz](#) kitabında *Kuşların Sırrı* isimli bölüme bakılabilir.]

Özetle Hareket'in dahilinde statik olan, homojen, tekdüze, bölünebilir tek bir şey vardır, o da güzergâhtır, yoldur, tabiat itibarıyla Mekân'a dairdir. İşte tam da bu sebeple bilim Hareket'i konu aldığında öncelikle içindeki en dinamik öğeyi yani Zaman'ı elemek ister. Zaman kavramı bilim için bir sorundur. [Bkz. [Fizikçilerin Zaman'ı](#)]. Bunu anlamak için mekanik ya da astronomide Zaman'ın "kullanılışına" bakmak yeterli.

Mekanik kitapları daha baştan Süre'yi tarif etMEyeceklerini, sadece sürelerin eşitliği ilkesini temel alacaklarını beyan ederler. Buna göre: **"iki zaman aralığının eşit olması için birbirinin aynı olan iki cismin, aynı koşullar altında ve aynı etkiler karşısında aynı mesafeyi katetmesi gerekir."**

Bir başka deyişle hareketin başladığı anı not edeceğiz yani dış dünyadaki, Mekân'daki bir değişiklik ile iç dünyamızdaki hareket algısının kesiştiği tekabüliyeti. Sonra aynı şekilde hareketin bitiş olan yeni bir **DIŞ-İÇ** kesişimini. Sonra katedilen yolu ölçeceğiz ki zaten ölçülebilir olan tek şey de budur. Yani Süre ya da Zaman değil Mekanik'in kapsamında olan, Mekân ve tekabüliyetler, kesişimler.

Bir olayın belirli bir T zamanı sonunda ortaya çıkacağını söylemek şuurumuzun o olay meydana gelene kadar belli bir sayıda tekabüliyete şahid olacak demek.[...] Şöyle düşünelim, Kâinat'ın bütün hareketleri iki ya da üç kez hızlanmış olsalar fizik ve matematik formüllerimizde hiç bir değişiklik yapmamız gerekmez. Şuurumuz bu değişikliği niteliksel olarak hissedecektir ama şuur dışında hiç bir

ZamanNedir?

yerde görünmeyecektir hissedilen. Çünkü periyodik olarak gözlediğimiz şeylerin birbirleriyle kesişmesi yani olayların tekabüliyeti aynı kalacaktır.

Zaten gök olayları, mesela bir güneş tutulması önceden bildirildiğinde bilim adamları buna benzer bir “hızlandırma” yaparlar. Bilim açısından bir anlamı olmayan Süre’nin büyüklüğünü sıfıra indirirler; bir şuurun gerçekte aylar, yıllar boyu yaşaması gerekeni saniyelere sıkıştırırlar.[...] Netice olarak Mekanik’in gözüyle Zaman tekabüliyetlerden, kesişimlerden ibarettir; Hareket ise hareketsizlikten!

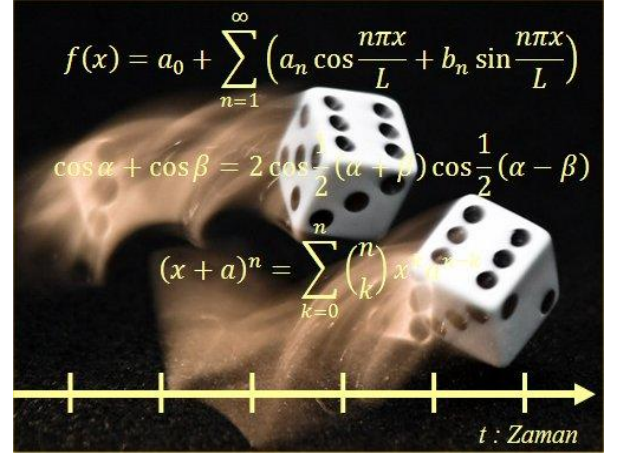
Sans, Kader, Özgür İrade ve Zaman(1)

“...Açık konuşalım, şu veya bu meselede suçsuz olduğumu iddia etmiyorum. Ben suçluyum, siz değilsiniz. Aferin! Ama itiraf edin ki benim yerimde olsaydınız siz de aynısını yapardınız. Belki daha az istekli olurdunuz. Ama şu ya da bu şekilde yapardınız. Tarih kitapları gösteriyor ki hemen herkes kendisine emredileni yapar. Kusura bakmayın ama bir istisna teşkil edeceğinizi sanmıyorum. Şanslısınız ki iyi bir yerde ve iyi bir zamanda doğdunuz. Ne birisi gelip karınızı ve çocuklarınızı öldürüyor ve ne de kimse size başkalarının karısını ve çocuklarını öldürmenizi emrediyor. Şükredin o halde. Ama aklınızdan hiç çıkarmayın, **belki benden daha şanslısınız ama benden daha iyi değilsiniz**. Bunu zannedecek kadar kibirli olduğunuz anda tehlike başlar. Zalim devletlerin karşısına insan ya da insanlık konur ama devletlerin de insanlardan oluştuğu unutulur genellikle. Çoğu sıradan insanlardır bunlar. Kendi sıradan hikâyeleri, küçük hayatları vardır. Bir dizi küçük **ADIM** neticesinde kendilerini bir kâğıt parçasının ya da bir tüfeğin “iyi” tarafında bulmuşlardır. Ötekiler ise “kötü” taraftadırlar. Rastlantılardan oluşan bu güzergâh bir seçim ya da temayül meselesi değildir. Ekseriyetle işkence mağduru insanlar iyi olduklarından eziyet görmezler. İşkenceciler kötü oldukları için yapmazlar bunu.” (1)

Bir uluslararası insan hakları mahkemesinde hakimsiniz. Karşınızda Gazze’ye ambargo uygulamaktan ve sivillere işkence yapmaktan yargılanan bir katil var: Avigdor Liberman’ın sağ kolu, İsrail ordusunda görevli bir subay. Daha hızlı ve ucuz biçimde insan öldürmek için plan yapmış ve uygulamış. Kendisini yukarıdaki sözlerle savunuyor. Kararınız nedir? Beraat? Müebbet? İdam?

“**belki benden daha şanslısınız ama benden daha iyi değilsiniz**” cümlesini hatırlayın. Karşınızdaki katil yaptıklarının suç olduğunu kabul ediyor ama onu bu suç anına götüren **ADIMLARIN** bir

ZamanNedir?

rastlantılar serisi olduğunu söylüyor. Katilimiz pozitivist felsefeyi benimsemiş bir subay. Kararlarımızın, davranışlarımızın determinist biçimde oluştuğunu savunuyor.

Dosyası var elinizde: Asker bir ailenin çocuğu. Irkçı gençlik derneklerinde geçen orta okul ve lise yılları, beyin yıkama, zorunlu askerlik, orduda kariyer yapma arzusu... Katilin hayatı boyunca içinde bulunduğu her durum bir sonraki durumu doğurmuş. Bu “kader kurbanına” katil olMAma fırsatı hiç verilmemiş. Yani katili cezalandırmaya hakkınız yok(!)

Bu katil sizce özgür müydü yoksa onu cinayet işlemeye götüren **ADIMLAR** bir “rastlantılar zinciri” midir? Rachel Corrie ya da Furkan’ı bu katilden ayıran tek şey şans mıdır?

Kendi hayatınızı gözden geçirin şimdi. Her yeni dönem bir öncekinin kaçınılmaz sonucu muydu? Başka bir okula gitseydiniz? Başka bir meslek seçseydiniz? Başka bir mahallede otursaydınız bugün hayatınız nasıl olurdu? Bu “rastlantılar zinciri” bu **ADIMLAR** yabana atılacak **ADIMLAR** değil.

Adımlardan oluşan bir rastlantılar zinciri

Paris yakınlarında bir yerdeyim. Hava soğuk. Uzun süredir kesintisiz yağan kar evleri, yolları, kaldırımları kaplamış. Şehir bembeyaz bir örtünün altında. Sabit bir hızla karda yürüyorum. Ayaklarımdaki botlar karın üzerinde izler bırakıyor. Eşit büyüklükte, simetrik izler bunlar: Sağ, sol, sağ, sol,... Ben gittikten sonra buraya gelip izlerimi görmüş olsanız nereden gelip nereye gittiğimi görebilirsiniz. Hatta izlerin derinliğine bakarak ağırlığımı, yürüme hızımı kestirebilirsiniz. Ayak izlerime basarak ters yönde yürüdüğünüzü farz edin bir an için. Geçmişe yapılan bir yolculuk gibi. Oysa bu “zaman yolculuğu” ancak bir vehim olabilir. Çünkü hareketlerimin karda bıraktığı izler hareketimin kendisi değil. Hareket ettiğim esnada dinamik bir süreç var. Her an fikir değiştirebilirim. Durabilirim, koşabilirim, kendimi yere atıp karlarda yuvarlanabilirim. Oysa hareket olup bittikten sonra “geçmiş olan sürenin” Mekân’daki izleri dinamik değil. Tersine. Sayılabilir, ölçülebilir, objektif olarak gözlenebilir.

Zaman geçip gittikten sonra “geriye” dönüp **BAKT**ığımızda geçmişimiz bir şehrin yollarına benziyor. Hayatın önemli seçenekleri birer köşe başı gibi. Suçlarımız, başarılarımız, düş kırıklıkları, ikiye, üçe ayrılan kavşaklar, kararsızlık içinde dönüp durduğumuz meydanlar, çıkmaz sokaklar... Peki hayatın kendisi, şu an, şu yaşamakta olduğumuz an böyle mi? Geçmişimiz katılaşmış, kristalize olmuş, Mekânlaşmış. Oysa hayatın hammaddesi Mekân değil Zaman! Hayatın yaşanması gerekir, **GÖR**ünmesi değil!

Nereden geliyor bu aldanma? Başımızın her tarafında gözlerimiz olsaydı ve dört yöne aynı rahatlıkta yürüyebilseydik geçmişten bahsederken “**geriye dönüp bakmak**” demeyecektik. Aklımız (=gözümüz) Mekân ile terbiye ediliyor. Sirk için terbiye edilen bir aslan gibi. Yeni yetenekler kazanırken eskilerini kaybediyor sirk aslanı. Kamçı sesi duyunca bir çemberden atlıyor ama artık avlanmayı unutmuş. Önüne konan kaptaki eti yiyor.

Yarın güneş yükselirken yerdeki karlar eriyecek. Çünkü karın “özü” olan su ısındıkça sıvı hale geçecek. Su molekülleri özgür iradeye sahip değil.

Zaman Nedir?

Dünyanın neresinde olursa olsun suyun parametrelerine baktığımızda onun geleceğini ön**GÖ**rebiliriz. Yani sıcaklık, hava basıncı vb koşulları gözleyerek suyun donacağını, eriyeceğini, buharlaşacağını söylemek mümkün. Geçmişe “dönüp baktığımız” gibi geleceği de **GÖ**rebiliyoruz, hızlandırarak... Hatırlayın: Hayatın yaşanması gerekir, **GÖ**rünmesi değil. İşte bu yüzden “Sirk aslanı artık avlanmayı unuttu” diyorum. geçmişe **BA**karken Mekânlaştırdığımız hatıralarımız yüzünden geleceği de bir **mümkün yollar haritası** sanıyoruz. Sanki geride bıraktığımız ayak izlerine benzer, önceden çizilmiş yollar varmış gibi tahayyül ediyoruz.

Geçmişte aldığımız kararlara bakarak bir harita çizmek ve geleceğin de bir tür harita olduğunu sanmak... Adeta dikiz aynasından gerideki yola bakarak öndeki virajları, kavşakları tahmin etmeye çalışan bir sürücü gibi yaşıyoruz hayatı. Özgür olduğumuzu tam anlamıyla bilMEDiğimiz için bu özgürlüğü yaşayamıyoruz! Önceden çizilmiş yolların içinden seçme özgürlüğünü savunurken deterministlere karşı çıkmış olmuyoruz aslında. Bir başka tür determinizmin tuzağına düşüyoruz! Neden?

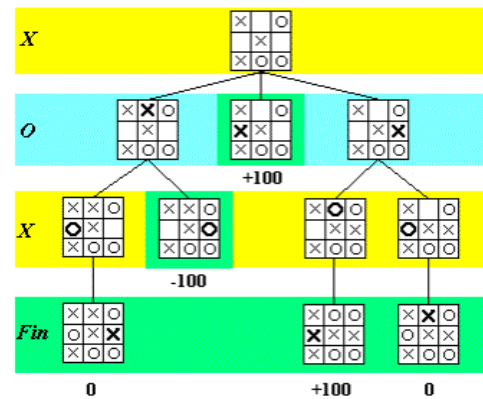
Gelecek olan olaylar GEL-meden önce neredeler?

Tic-Tac-Toe oyununu bilirsiniz sanırım. Hani bizde taşlarla oynanan oyun.Üç taş dokuz kare içinde bir çizgi olacak biçimde taşlarını ilk dizen kazanır. Kâğıt üzerinde oynuyorsanız çarpı ya da yuvarlak yaparsınız. İşte bu oyunda Zaman'ı anlamak için işimize yarayacak bir şey var: Her kararınız neticesinde oyun durum değiştirir. Tabi rakibinizin kararları da aynı biçimde durum değişikliği yapar oyunda. Basit bir oyundur Tic-Tac-Toe ve bir kaç kez oynadıktan sonra hep aynı durumlar arasında gezindiğinizi fark edersiniz. Yani bütün yapabilecekleriniz önceden belirlenmiştir, oyunun kuralları her durumu “**determine**” etmiştir. Bütün mümkün durumları bir tür harita üzerinde temsil edebilirsiniz. Bu sebeple oyunu kazanmak demek rakibinizi bu harita üzerinde size uygun karelere getirmektir.

Bu renkli “haritaya” (2) bakın meselâ. Her biri 9 muhtemel hamleyi içeren kareler durumları temsil ediyor. Çizgiler ise durumlar arasındaki muhtemel geçişleri. Oyun süresi renkli “zaman dilimlerine” ayrılmış. +100 yazan yerler **Oyuncu X** için kazanç, -100 yazan yerler ise kayıp. Bazı durumlarda oyunun kilitlendiğini, haritada bir çıkmaz sokak oluştuğunu da görüyorsunuz. (Büyük görmek için üzerine tıklayabilirsiniz)

Mekânlaştırılmış bir Zaman var önünüzde. Sarı, mavi ve yeşil bantlarla temsil edilen, eşit kalınlıktaki bantlar homojen, tekdüze bir Zaman algısı oluşturuyor. Yukarıdan aşağıya doğru indikçe akan Zaman'ı daha doğrusu Zaman'ın kâğıt/ekran mekânındaki gölgesini görüyorsunuz.

Bu haliyle şema hatalı mı? Kesinlikle değil. Yaşantınız,

Zaman Nedir?

düşünceleriniz Tic-Tac-Toe oynamaktan ibaret ise bu şema yeterli. Zira bütün kararlar, ihtimaller, sebepler, sonuçlar ve tabi hamlelerden oluşan Zaman mükemmel biçimde temsil ediliyor. **GELECEK KONTROLÜNÜZ ALTINDA.** Ama bir tehlike var: Modeller, şemalar hızla alışkanlık hatta bağımlılık yapar!

Hayatı, hayattaki kararları, sebepleri ve sonuçları bu biçimde düşünmek gerçek hayatı ÖZGÜRCE yaşamaktan çok daha kolay. Bu sebeple insan işini kolaylaştırmak için kurduğu modelleri Hakikat'in kendisi sanmaya başlayabilir bir süre sonra. Çünkü müstakbel kararları öteki insanlarla oturup tartışmak gerek. Çünkü müstakbel kararların muhtemel sonuçlarını, getirilerini hesaplamak gerek. Projelendirmek gerek hayalleri, düşleri. Kim ne yapacak? Kaça mâl olacak? Kim ödeyecek? İşler ters giderse ne olacak? Bir "B" planı yok mu?

Bütün bu meşru ihtiyaçlardan dolayı insan istikbal algısını, hislerini, düşlerini objektif biçimde ifade eder. Dinamik ve sübjektif bir hissiyat olan Zaman bir de bakmışsınız ki objektif bir algı olan Mekân cinsinden yazılır olmuş. Günler, aylar, yıllar takvimlere sığmış. Söylenemezleri kelimelere hapseden insan bu noktadan sonra "köpek" kelimesinin havladığını duyar gibi olur, "ekmek" kelimesiyle karnı doyacak sanabilir:

"... ne zaman baksan sakatlık sebebinin aynı olduğunu görürsün ki bu onların lafız hakkında saplandıkları yanlış kanı olup lafız üzerinde gerçekleşen her şeyi onun lafız olmasına bağlamışlardır. Lafzın özüne ait olan niteliklerle anlamında beliren özel bir durumdan lafza kazandırılan nitelikleri birbirinden ayıramazlar..." ([Delâilü'l-İ'câz](#) sf. 338, Abdülkahir el-Cürcani)

Mekânlaşmış bir Zaman vehmi bu noktada başlar işte. Karda yürürken özgürce atılan ADIMLARIN Mekân'da bıraktığı izler yürüyüşün kendisi zannedilir. Bu objektif, bu tekdüze ayak izlerine bakarak determinist der ki: **"Her adım bir sonrakini kaçınılmaz kılıyordu, belliydi sonunda böyle olacağı"**. Deterministe karşı çıkan ise **"hayır!"** der. Sağa gitmiş ama isteseydi sola da gidebilirdi. Bunu duyunca zannetersiniz ki gelecek GEL-meden önce vardı. Hatta birden fazla gelecek, muhtemel GEL-ecek-LER vardı ve bir **"mümkünatlar dolabının"** çekmecelerinde insanlarca seçilmeyi bekliyordı.

Mekânlaştırılan Zaman'ın artık Zaman olmaktan çıktığını çok basit bir şekilde ifade eden şu örnekle makalemizi bitirelim:

"... Sonsuz uzunlukta düz bir çizgi hayal edin. Maddî varlığı olan bir A noktası bu çizgi üzerinde hareket ediyor olsun. Bu nokta kendisi hakkında şuur sahibi olursa hareketten kaynaklanan bir değişiklik hissedecektir. Bir süreklilik, birbirini takip eden bir şeyler algılanacaktır. Peki bu süreklilik bir çizgi şeklinde midir? Eğer çizginin dışına çıkıp çizgiye, çizgiyi oluşturan noktaların bir kaçına birden bakabilecek bir noktaya gelebilirse evet. Fakat aynı sebeple Zaman'ı değil hissettiği değişikliklere tekabül eden güzergâhı yani Mekân'ı görecekler. Zaman'ı tıpkı Mekân gibi tahayyül edenlerin yaptığı hata tam da bu. Hissiyatımızı, nefsanî hallerimizi bir zincir ya da bir çizgi oluşturacak şekilde peşpeşe tahayyül ediyorlar. Mekân'ı bütünüyle, üç boyutuyla düşünmüyorlar tabi. Oysa içinde hareket ettiği bir çizgiyi seyretmek için onun dışına çıkmak, ondan bir parça uzaklaşmak gerekir. Çizginin etrafındaki boşluğun ve boşluğu ihtiva eden üç boyutlu Mekân'ın şuurunda olmak gerekir.

Eğer A noktası bu üç boyutlu uzayın şuurunda değilse (ki bizim Zaman'a göre durumumuz budur) geçip gittiği hallerin peşpeşe gelişi onun için bir çizgi olmayacaktır. Bunun yerine hissiyatı dinamik olarak birbirine eklenecektir. Tıpkı bizi dinlendiren bir müziği dinlerken

Zaman Nedir?

notaların birbirine eklenmesi gibi. Yani Süre kavramı gibi müziği de göremezsiniz, müziği ancak yaşarsınız. Özetle Süre niteliksel değişimlerin birbiri içinde eridiği, birbiriyle karıştığı bir takipten başka bir şey değildir. Kenarları kesin hatlarla çizilmiş değildir. Cisimler gibi birbirlerini dışlayacak bir varlıkları yoktur bu hislerin, haliyle sayılamazlar, ölçülemezler. Bunun için Süre Mekân gibi tekdüze değil tersine heterojendir. Süre'ye en ufak bir tekdüzelik atfetmeye kalktığınızda Zaman'dan çıkarsınız, Mekân'da bulursunuz kendinizi...." ([Essai sur les données immédiates de la conscience](#), Henri Bergson)

İlham Kaynakları (Önem sırasına göre):

- Zaman algısı ve Zaman'ın kavramsallaştırılması hakkında [Essai sur les données immédiates de la conscience](#): **Henri Bergson**'un 1888'de yazdığı doktora tezi.
- Göz, algı ve akıl ile ilgili fikirler hakkında [Telhîsu Kitabı'n-Nefs](#) : Aristoteles'in Peri Psûkhe (De Anima) kitabı üzerine **İbn Rüşd**'ün yazdığı Orta Şerh.
- Etik sorgulamalar ve Özgür irade-Akıl-Ahlâk ilişkisi hakkında [Kötülüğün Sıradanlığı Eichmann Kudüs'te](#) : **Hannah Arendth** (Kitabın arka kapağından: " [...] Nazi Almanyası döneminde milyonlarca Yahudinin toplama kamplarına, ölüme gönderilmesinden sorumlu SS yetkilisi Karl Adolf Eichmann'ın Kudüs'teki yargı sürecini ele alıyor. Yahudi soykırımının mimarı olarak sunulan Adolf Eichmann'ın **sadist bir canavardan ziyade, normal, hatta korkutucu derecede normal bir insan olduğuna** dikkat çeken Arendt, özellikle düşünme ve muhakeme yetisinin kaybolmasıyla birlikte kötülüğün nasıl sıradanlaştığını vurguluyor.")
- Kelime ve kavramların düşünce ile ilişkisi hakkında **Abdülkahir el-Cürcani**'nin [Delâilü'l-İ-câz](#) adlı eseri. (Kitaptan bazı alıntılar: "Anlamlar artmaz, ancak lafızlar artar [...] Tek tek kelimelerde fesâhatten söz edilemez. Fesâhat, ancak kelimelerin birbirine eklenmesiyle ortaya çıkar")
- Mantık ve Dil-Mantık ilişkisi ile Mekân'ı algılama, akletme hakkında [Makasit-ül Felasife](#) **Gazâlî Hazretleri**. (Müellifin önsözünden: "...felsefecilerin tutarsızlıklarını, görüşlerinin çelişikliğini, karıştırmalarını ve sapmalarını açığa çıkaracak anlaşılır bir kitap yazmak istiyorum. Mezheplerini tanıtmadan, inançlarını öğretmeden sana yardım etme umudu yoktur. Algılama biçimlerini öğrenmeden görüşlerinin yanlışlığı üzerinde durmak imkansızdır. Bu, yanlışlığa ve cehalete atılmaktadır. Felsefecilerin, tabii bilimler, ilahiyat ve mantık bilimlerindeki amaçlarını ve tutarsızlıklarını aralarında hak batıl ayrımı yapmaksızın açığa çıkaracak veciz bir eser sunmak istiyorum. ...")

Dipnotlar

1° Jonathan Littell'in [The Kindly Ones](#) adlı romanından alıntı. Orjinali sanıyorum Fransızca yazılmıştı, "[Les Bienveillantes](#)" ismiyle yayınladı. Fransa'da büyük başarı elde etti, ödüller aldı. Hassas insanlara tavsiye edemeyeceğim derecede hemoglobin içeriyor. Roman hatıra tarzında yazılmış. Mesleği Yahudilere eziyet etmek olan (kurgu) bir Nazi'nin, SS subayı Maximilien Aue'nin hatıralarından oluşuyor.

2° Karar matematiğinde, oyunlar teorisi alanında, yöneylem araştırmaları, Markov zincirleri, FSM (Finite State Machine) ve daha bir çok diyagram/şema vb bu tür gösterimler kullanır.

Şans, Kader, Özgür İrade ve Zaman(2)

Sirenler çalarak hızla ilerleyen bir ambülansın içinde, uzanmış vaziyetteyim. Sırtımın üst kısmında korkunç bir ızdırıp. Basamağa vurduğum yer feci acıyor ama düşmenin yaptığı bir şok etkisi de var. Kısa bir süre bilincimi kaybetmişim. Kollarımı ve bacaklarımı oynatamadığım bir kaç saniye oldu, bunu hatırlıyorum. Korku ve şaşkınlığın etkisiyle de artmış olabilir ızdırabım. Hastahaneye varıyoruz. Ambülansın sedyesini dışarı çekiyorlar. Katlanmış ayaklar açılıyor: Tak! Tak! Metalik sesler duyuyorum. Hızla yürüyor hasta bakıcılar, sedye acil servisin yaylı kapılarına vuruyor. Vücudum sedyeye bağlı, kıpırdayamıyorum. Tavana bakarak bu hızla ilerlemeye alışık değilim. Arkaya doğru gitmeye alışık değilim. İnsanların yüzüme eğilerek konuşmasına alışık değilim... Acil servisin doktoru geliyor. Sıradan bir iki sorudan sonra cebinden plastik bir cisim çıkarıyor. Üzerinde 1'den 10'a kadar rakamlar yazılı bu cetveli elime tutuşturarak **"çektığınız acı sizce kaç tekabül eder?"** diye soruyor.

- Nasıl yani? Neye yarayacak benim söyleyeceğim rakam?
- Ona göre ağrı kesici vereceğiz. Sıradan bir baş ağrısı 1, kolu kopan bir insanınki ise 10'a tekabül ediyor.
- Hiç kolum kopmadı ki, nasıl bileyim?

Hakikaten saçma bir durum. Hiç bilmediğim bir acı ile doktorun bilmediği benim çektiğim bir acı arasında sayısal bağlantı kurmak gerek! Doktor gülüyor cevabıma. Karşılıklı gülmeye başlıyoruz. Sırtımdaki acıya yoğunlaşmış olan dikkatim dağılıyor. Sonra Nasreddin Hoca'nın fıkrası geliyor aklıma: Hani **"Bana damdan düşen birini bulun"** diye biten o fıkra. Gevşedikçe ızdırabımın hızla azaldığını fark ediyorum. Çarpmanın etkisi değilmiş canımı yakan, düşmenin şoku ve ambülans sahnesinin gerginliği imiş. Sırtıma saplanmış bıçak hissi siliniyor. Cetvelde 3'ü gösteriyorum. Morfin yerine yüksek dozda bir dolipran ile kurtarıyorum paçayı.

Duyguların cetvelle ölçülmesi sizce de saçma değil mi? Vatanınızı kaç metre seviyorsunuz meselâ? Ya da Türklerin vatan sevgisi Brezilyalılarınkinden uzun mudur? Hayatın hiç bir anı iki kere yaşanmaz ki.

Zaman Nedir?

İkinci düşme, ikinci kez aşık olma, ikinci kez evlenme, ikinci çocuğun doğumu, ikinci boşanma... Bunlar farklı tecrübelerdir, birbirine benzemez.

Bir şeylerin ölçülebilmesi, sayılarla ifade edilebilmesi için o şeylerin AYNI biçimde tekrar tekrar var olması gerekir diye düşünüyorum. Peki ölçemiyorsak neden “Büyük Aşk” ya da “küçük bir acı” gibi mekânsal kelimeler kullanıyoruz?

Sanırım bir hisse sebep olan dış etkenler ile o hissin kendisini ayırd edemiyoruz çoğu kez. Meselâ merdivende düşme sırasındaki hızım saatte 20 km olsun. Bir sene sonra aynı merdivende aynı hızda düşsem sırtım aynı biçimde mi acır? Korkum, gerginliğim aynı mı olur? Tecrübenin verdiği rahatlıkla daha az korkabilirim. Belki de yine sırtımı vurdum diye **DAHA ÇOK** endişelenirim. Belki ters bir doktor gelir, belki belki... “Yaşamak” dediğimiz şey de bu zaten. Hayatın hiç bir anı tekrar edilemez ki. Zaman’da seyahat edip geri gitseniz bile **“aa ben bu anı yaşamıştım”** diyeceksiniz, yine farklı olacak o anki yaşantınız., ilk seferki heyecan, keşif hissi farklı olacak.

Dediğim gibi dış etkilerin yani Mekân’a dair şeylerin sayılabilir/ölçülebilir tabiatı yüzünden bu etkilerin doğurduğu hisleri de ölçülebilir sanıyoruz. Burası Zaman’ın Hakikat’ini idrak etmeye başladığımız bir nokta: Zaman’a dair şeyler ancak yaşanabiliyor. Ama yaşamın Mekân’daki izleri ya da mekânlaşmış tahayyülleri aynı şeyi yaşatmıyor bize. Meselâ bir ninniye dinleyen bebek daha ilk notada uykuya dalmıyor. Ninniye duyması gerek. Belki huzur veriyor annesinin sesi ona. Bazen anneler sıkılır hatta kızarlar ninni söylerken, hızlanırlar. Bebeklerin gözleri fal taşı gibi açılır. Ninni dinlemek de yaşanan bir şey. Uykunun gelmesi hissi de saniyelere bölünemiyor veya sıkıştırılamıyor. Sevdiğimiz melodiler, bakmaya doyamadığımız manzaralar da böyle değil mi? Ama en bariz biçimde müzikle idrak ediliyor Zaman.

Sizce tam olarak ne anlama geliyor şu sözler? **“Büyük bir sevinç, küçük bir acı, hiç çekmediğim kadar büyük bir hasret...”** Yaşanan, yani Zaman’a, Süre’ye dair olan hislerimizi birbiriyle karşılaştırıyoruz ve onlara “büyük, daha büyük, en büyük” gibi Mekânsal sıfatları uygun görüyoruz. Oysa dış etkilerle başlayan fiziksel bir ızdırap korku ile, bilinmezlik hissi ile karışık yaşanıyor. İyi bir haberi ne zaman aldım tam olarak? Ne zaman kalbim bir kuş gibi çırpınmaya başladı? Bunları plastik bir cetvelde gösterebilir misiniz? Annenizi komşunuz Ayşe Hanım’ı sevdiğinizden DAHA FAZLA seversiniz ama birine 7, ötekine 3 puanlık sevgi diyebilir misiniz?

Saymanın körleştirici etkisi’nden bahsetmiştik [Ölüm’ün Işığında Zaman Kavramı \(7\)](#) isimli yazımızda ve şöyle demiştik:

*“...Şeyleri ve anları var eden, yaprakları, koyunları ve zamanları diğer yapraklardan, diğer koyunlardan ve diğer zamanlardan ayırd eden vasıfları YOK SAYMAK demek ... “saymak”. Sürüsündeki koyunları tek tek tanıyan, onların **inatçı, korkak, yaramaz** oluşlarına göre isim takan bir çobanın gözüyle baksanız sadece 100 koyun var diyebilir misiniz? Karakız’ı, Küpeli’yi, Topal’ı görürsünüz, koyunları değil. Kasap, çoban ya da koyun tüccarı, hangisi haklı?”*

Daha önce de söylediğimiz gibi Göz (=Akıl) Mekân ile terbiye edildiğinden düşünürken (=objektif biçimde kavramsallaştırırken) hisleri de Mekân cinsinden ifade ediyoruz. İç içe geçmiş, sıkıştırılamaz

Zaman Nedir?

sürelerde yaşanmış hisleri kesin çizgilerle birbirinden ayırıyoruz. Mekân'da cisimler aynı boşluğu işgal edemezler. Bu sebeple Zaman içinde akıp giden nefsanî hallerimizi de tren vagonları gibi peşpeşe takıyoruz. Aradaki bağlantıları ise sebep-sonuç zincirleri yapıyor. ***“Önce üzıldüm. Özür dilemesini bekledim. Gururum kırılmıştı. Bu sebeple öfkelen dim. Bana bağırdı. Ben de DAHA ÇOK öfkelen dim. Sonra vurdum bir tane...”***

Biz bütün aklımız, umut ve korkularımızla “BEN” olarak yaşıyoruz hayatı. Ama sonra geriye dönüp yaptıklarımızı açıklamaya çalıştığımızda kendimizin, hislerimizin tutarlı, “bilimsel olarak” açıklanabilir ve ön**GÖR**ülebilir olmasını istiyoruz. Dişli çarklar gibi işleyen bir “BEN” arıyoruz. Nefsimizi mekanik bir determinizm ile açıklama arzusu bu. Herkes gibi yapmış olmak, “normal” olmak, deli olmadığımıza ikna ediyoruz Ben'i. (Bkz. Derin insan kitabı, ***Korku Matkabı*** isimli bölüm)

Cisimlerin birbirleri içine geçemeyeceği ilkesini, iki farklı cismin boşlukta AYNI yeri işgal etmeyeceğini düşünmek yabana atılacak bir şey değil. Bu ilkeyi kabul ettiğiniz anda SAYI olgusunu da maddî varlıkların bir vasfı olarak kabul ediyorsunuz demektir. Ancak bu « sayısallaşma vasfı » sadece maddî cisimler için geçerlidir. Hissiyat için kullanılırsa bir simge ya da soyutlama olabilir.

Bu meseleyi daha iyi anlamak için EŞYAYI nasıl SAYDIĞIMIZA bakalım. Öncelikle şeyleri birbirinin AYNI olduklarını varsayıyoruz. Bunun olabilmesi için şeylerin tekdüze bir ortama yani bir Mekân'a yanyana dizilmiş olması gerekir. Fakat diğer yandan sayarken eklenen her yeni birimin bir önceki kümeye göre bir nitelik değişimi yapması gerekir. Meselâ bir darbuka çalınıyorsa vurma sayısı arttıkça ritm de değişir. Ona göre göbek atılıyorsa dans da değişir. Tıpatıp aynı darbuka kullanılsa bile Kasap Havası başkadır, Bahriye çiftetellisi başka. Neticede bu nitelik değişimi olmadan nicelik değişiminden bahsedemeyiz. **Demek ki nicelik'in nitelik'i sayesinde ki nitelik'siz bir nicelik akledabiliyoruz.** Ne matrak şu insan aklının işleyişi! İçimizdeki Ben'imizin dış dünyaya teması dış yüzeyimiz sayesinde gerçekleşiyor. Özel'imiz ile Genel'imizin temas ettiği satıhta algılıyoruz Zaman'ın geçişini.

Sans, Kader, Özgür İrade ve Zaman(3)

Herbert Weinstein 1991 yılında New York'ta karısını öldürdükten sonra intihar süsü vermek için binanın çatısından aşağı attı. Bir yıl sonra suçunu itiraf etti ama beyninde bulunan ve iltihaplanmış bir kist mahkemece hafifletici etken olarak kabul edildi.

*"...insanı adım adım nefsanî arzulara götüren
"çizgi/yol" ile katil/sadist/işkenceci yapan acaba
aynı taşlarla örülü olamaz mı? Benimkisi bir
iddia değil,sadece kafama takılan bir soru..."*

Geçenlerde Zaman'ın etik boyutunu tartışıyorduk.

Dikkatli [bir yorumcumuz](#) insanlığın 21ci asırda MUTLAKA yüzleşmek zorunda olduğu bu meseleyi işte böyle çok sade bir dille özetledi. Oburluk, çapkınlık ya da riyakârlık gibi cemiyetçe daha hoş görülen, küçük(!) kusurların küçüklüğünü yani **toplumun çifte standardını** bir kenara bırakırsak geriye tek bir soru kalıyor: İnsanlar kötülüğü ÖZGÜRCE mi seçerler yoksa baştan belli midir kötü olacakları / kötü davranacakları? Genlerimizden, beynimizdeki biyolojik sorunlardan ya da yetiştiğimiz aileden, toplumdan gelen "kötü" dürtülere direnebilmek için manevra kabiliyetimiz var mı?

Basit görünen bu soruya HIZLI bir cevap vermek **YA Adalet'i YA da Bilim'i yok saymak** demek. Çünkü:

- 1) Ya "hayır" diyerek tabiat bilimlerinin her şeyi BİL-diğini kabul edeceğiz,
- 2) Ya da "evet" diyerek iyi-kötü ayrımında İnsan'ın tabiat bilimlerinin üstünde, Tabiat'ın üstünde bir varlık olduğunu savunacağız.

Neden? Tenimiz sivri bir iğneye ya da kızgın bir demire dayanamıyor. Hayvanî ya da mekanik bir **REFLEKS** ile, düşünmeden elimizi geri çekiyoruz. Ama an geliyor, **"iyi / doğru / güzel"** kabul ettiğimiz bir ideal, bir dava uğruna canımızı bile feda edebiliyoruz. Refleks ile eylem arasına sıkışan bir varlık var. Varoluş imkânını mu**HaKeMe**'den alan bir **"DERİN BEN"** açılıyor, nokta iken çizgi oluyor, çizgi iken bir satıra dönüşüyor. Kanatları kapalı iken kahverengi bir dal parçasını andıran kelebeğin

Zaman Nedir?

masmavi kanatlarını birden açivermesi gibi, görünebilen ve görünmeye değer TEK şey bu kanatların güzelliği!

Çelişkiye bakın ki sebep-sonuç zincirleri ile örülmüş bu duvarın gri taşlarını itebilecek, hatta duvarı yıkabilecek bir kudret var bu narin kanatlarda: çünkü mavi kelebeğin güzelliği bizi başka boyutlara taşıyor. Bergson'un dediği gibi **"Güzellik teklif edilir, netice değildir"**. Güzel BULDUĞUMUZ her çiçek, her kelebek, her gün batışı... Bize bizdeki bu gizli gücü işaret ediyor. Adına ister yargı deyin, ister tercih, ister başka bir şey.

Determinist, bilimsel, materyalist bir kafesin içindeyiz. Tabiat'ın kurallarına tabi "ten kafesi". Acıkan, susayan, korkan, yanabilen hatta ölebilen ten kafesi. Bu kafes kendi tabiatına TAMAMEN ZIT olan bu mavi kelebeği hapsediyor. Tırtıl olarak girdiği kozadan kelebek olarak çıkan, kanatlarını Zaman'a açan bir kelebek: **Özgür irade**. Ne garip bir varlık özgür irade.

Şiirsel bir dille ihata edebiliyoruz onu. Çünkü fizikî boyutları, renkleri olan mekânsal bir varlıktan bahsetmiyoruz. Zamansal bir varlıktan bahsediyoruz. **GÖR**-ünen ya da ön-**GÖR**-ülebilen değil ancak yaşanabilen bir varlık özgür irade. Fazla mı teorik bu sözler? Fazla sanatsal? Fazla metafizik belki? Yaşamınıza anlam veren şeyleri gözden geçiriverin çabucak: Bu özgür iradeye yaslanarak ayakta durabiliyor bütün gelenekler, kişisel değerler ve hukuksal yapılar. En laik hatta en dinsiz adalet sistemi dahi iki ilkeyi peşinen kabul ederek inşa ediliyor:

- 1) İnsanların iyi-kötü ayrımı yapma kapasitesi vardır,
- 2) İnsanların iyiyi seçecek cesareti olmalıdır, bu bir ödevdir.

Determinist kurallarla **"su 100 derecede kaynayacak"** diyerek geleceği **GÖR**e bildiğimiz gibi **"su çocuk katil olacak"** diyemiyorsak işte bu yüzdendir. Yoksa anaokullarından toplardık potansiyel katilleri, sübyancıları, tecavüzcüleri...

Vücudumuzun büyük bir kısmı su. Geri kalanı ise karbon, azot, vs. Tıpkı su molekülleri gibi bilimsel determinizme boyun eğmek zorunda olan atomlar, moleküller, bu moleküllerden oluşan proteinler, dokular, organlar. Suyun kaynama noktası sabit iken nasıl oluyor da bir insanın ne zaman, nasıl katil olacağı da sabit olmuyor? Kimyasal bileşenlerin neresinde akıl? Vicdan?

Piştî oyunu gibi hayatımız. Dağıtılacak kartları (=Başımıza gelecekleri seçmiyoruz). Kismet, nasib, şans... Ama kartları takip etmek gerek piştî yapmak için. Papazların hepsi çıktı mı? Öteki oyuncuların elini tahmin etmeli... Ne var ki Hayat'ın piştîsi tuhaf biraz: Kartların sürekli karıldığı, sürekli yeni kartların eklendiği bir oyun. Her an her şey mümkün!

Bilardo topları ve mürekkep damlaları

Yönetmenliğini [Paul Haggis](#)'in yaptığı, baş rollerini [Sandra Bullock](#), [Don Cheadle](#) ve [Matt Dillon](#)'un paylaştığı [Çarpışma](#) adlı filmi işte bu yüzden unutamadım. Zira **İnsan Özgürlük - Zaman** ilişkisini sorgulayan çok ilginç bir hikâye, daha doğrusu hikâyeler anlatıyor. Günlük kaygıların, maddî kazanç ve kayıpların kısılcığında dinlemeye, anlamaya, sevmeye Zaman'ı olmayan İnsan'ın hikâyesi [Çarpışma](#). Filmin tanıtımında söylendiği gibi: **Yaşamın hızında hareket ederken birbirimize çarpmaya (çarpışmaya?) mahkûmuz.**

ZamanNedir?

Başlangıçta ırkçı ve cinsel taciz yapan bir polis memuru olarak karşımıza çıkıyor Matt Dillon. Sözlerinden ve yaptıklarından tiksiniyoruz. Sonraları diğer insanlar gibi bu polis memurunun da özel hayatına giriyoruz, onu sevmesek de tanımaya, anlamaya başlıyoruz. Hasta babası ve ciddi maddî sorunları olan bu ırkçı polis bir ara bir trafik kazasına tanık oluyor. Yanmakta olan ters dönmüş bir otomobilin içindeki zenci kadını kurtarmak için kendi hayatını tehlikeye atıyor. Gerçek bir kahraman!

Filmde tekrar tekrar kullanılan bir “altyapı” bu. İyi sandığımız insanlar kötü davranabiliyor. Kötü diye etiketlediğimiz ya da dış görünüşü bize itici gelebilecek başka bazı insanlar ise gerçek birer kahraman olabiliyorlar yerine göre. Bütün bu dalgalanmalar abartısız, gerçekçi bir dille anlatılıyor ve hikâyeler bizim “küçük” hayatlarımızdan alınmış gibi adeta.

Çarpışma adlı bu film sadece hikâyesiyle değil ismi ile de tefekküre davet ediyor bizi. Hayat denen imtihanın karşımıza çıkardığı durumlar ve nefsimizin, iç dünyamızın aldığı halleri çarpışan bilardo toplarına benzetebilir miyiz? İnsan’ın eylemlerine hammadde olan **umutlar, korkular, öfkeler, sevinçler, beklentiler** birbirlerine çarparak yeni hareketler başlatan bilardo topları mıdır? İstakanın ilk vuruş açısını ve hızını bildiğimiz takdirde hangi topların hangi deliklere gireceğini kesin olarak öngörebilir yani “determine” edebilir miyiz?

Bunu iddia etmek için “**umutlar, korkular, öfkeler, sevinçler, beklentiler**” diye sıraladığımız duyguların hayatın her döneminde birbirinin aynı olması gerekir. Bir başka deyişle sebep-sonuç zincirleriyle bağlanmak üzere Ben’i BEN yapan her mânânın bu kelimelere hapsedilebilir olması gerekir. Ama bu da yetmez! Dahası üzüntü, sevinç, aşk, nefret gibi duyguların her insan için aynı biçimde, aynı yoğunlukta ve şiddette yaşanması gerekir!

Geçen bölümde şöyle demiştik:

“İç içe geçmiş, sıkıştırılmaz sürelerde yaşanmış hisleri kesin çizgilerle birbirinden ayırıyoruz. Mekân’da cisimler aynı boşluğu işgal edemezler. Bu sebeple Zaman içinde akıp giden nefsanî hallerimizi de tren vagonları gibi peşpeşe takıyoruz. Aradaki bağlantıları ise sebep-sonuç zincirleri yapıyor. “Önce üzüldüm. Özür dilemesini bekledim. Gururum kırılmıştı. Bu sebeple öfkelen dim. Bana bağırdı. Ben de DAHA ÇOK öfkelen dim. Sonra vurdum bir tane...” Biz

Zaman Nedir?

bütün aklımız, umut ve korkularımızla “BEN” olarak yaşıyoruz hayatı. Ama sonra geriye dönüp yaptıklarımızı açıklamaya çalıştığımızda kendimizin, hislerimizin tutarlı, “bilimsel olarak” açıklanabilir ve önGÖRülebilir olmasını istiyoruz.”

Duygularımızın etkileşimini, dış dünyanın hissiyatımızda yaptığı değişiklikleri illâ ki bir eşyaya benzetmek icab ederse suya düşen mürekkep damlalarını nazara alabiliriz diye düşünüyorum. Her damla yeni bir renkte, farklı ve öngörülemez şekiller oluşturuyor. Renkler ve şekiller Zaman’la birbirine karışıp yeni hislere ve eylemlere kapılar açıyor. Yine de nefsimizin hallerini anlamak için gösterdiğimiz çabalar genellikle boşa çıkıyor çünkü Tabiat bilimlerinin bize öğrettiği sebep-sonuç zinciri ve tümevarım gibi yöntemlerle bakıyoruz kendimize. Yazının girişindeki gri taşlarla örülü duvarı ve mavi kelebeği hatırlayın. İşte tuğlalar için bağlayıcı olan kural ve ilkelerle Kelebek’e bakıyoruz. Bu sebeple fena halde kayıyor ayağımız...

Açalım biraz.

Birinci etap: Önce tabiatı aynı anda görünen ya da peşpeşe gelen olayların arasında bir sebep-sonuç ilişkisi kuruyoruz. Bunda bir sakınca yok tabi ama bir süre sonra tümevarım yoluyla kurduğumuz bu ilişkiyi bir tür kudret gibi görmeye başlıyoruz. Russell’in tümevarımcı hindisi gibi gerçeklikten kopuyoruz giderek(*) Bizim icadımız olan ilişkilere “kanun” adı veriyoruz. Tabiat’ın bu kanunlara uyacağını vehmediyoruz!

İkinci etap: Bilim’e, analitik zekâya olan güvenimiz neticesinde **Hakikat** ile **Bilimsel Kesinlik** kavramlarını karıştırıyoruz. Ta Galileo’dan, Descartes’tan gelen bir yöntem hatası bu. Ama o kadar yaygın ki artık, tersini söyleyen “gerici / bilim düşmanı” ilân ediliyor anında.

Üçüncü etap: Yanılmazlık(!) Vasfı ile donatılan Bilim Zaman’dan ve Mekân’dan münezzeh, her şeyi GÖR-eabilen, her şeyi ön-GÖR-eabilen bir tür tanrı oluyor. Bütün parametrelerini kontrol altına aldığımız, ölçtüğümüz Şimdiki Zaman bu aşamada Gelecek’i ihtiva ediyor(!) August Comte gibiyiz, damarlarımızda kan yerine pozitivism akıyor artık!

Dördüncü etap: Delilik bedava! Neden biraz daha ileri gitMEyelim ki? Bilimsellik adıyla kutsadığımız tartışılmaz(!) hata yapmaz(!) ve hesap vermez(!) Tanrı-Bilim **EŞYA** hakkındaki bulgularını İnsan’a uyarlıyor. İnsan’ın şeyleştirilmesi tamamlandı. O artık bir rakam, bir istatistik, öngörülebilir bir şey.

Bütün totaliter rejimlerde bu şeyleştirme sürecini görebilirsiniz. Komünizm, Faşizm, Liberal totalitarizm... Mavi kelebek öldü, kelebek şeklinde örülmüş bir duvar kaldı geriye. Uçmasına ne gerek var?Gece-gündüz Tanrı-Bilim’e hamd edin artık!

Çıkış yolu yok mu?

Özgür irade kavramını sorguladığımız bu üç bölümlük dizinin ilkine başlarken Gazzelileri açlığa mahkûm eden İsraili bir subayı cezalandırmanın meşru olup olmadığını sormuştuk. Yine totaliter bir rejimden bahsederek bir çare, bir çıkış yolu arayalım ve ardından sıralayalım bu bahsi:

Zaman Nedir?

“*The Lives of Others*” Komünist Doğu Almanya’nın gizli polis teşkilatı Stasi’de görevli bir insanın kaybettiği insanlığını yeniden buluşunu konu alıyor. HGW XX/7 kod adıyla görev yapan Yüzbaşı Gerd Wiesler ([Ulrich Mühe](#)) devletin baskıcı politikalarını meşru göstermek için bütün totaliter rejimlerin yaptığı gibi “iç düşman” peşinde. Yaptığı işin yani insanları fişlemenin, evlerine gizli mikrofon yerleştirmenin doğruluğuna inanmış uzman ve işgüzar bir sosyalist.

Fakat bir takım beklenmedik olaylar ve Wiesler’in iç hesaplaşmaları neticesinde bazı şeyler ters (yani düz) gitmeye başlıyor. Sosyalizme olan inancı, emirlere itaati, görevini mükemmel biçimde icra edişine baktığımızda üzeri buzlarla kaplı bir göl gibi. Wiesler adlı bir insan görmüyoruz, HGW XX/7 kod adlı bir robot iş başında. Takip ettiği insanları Sosyalizm uğruna feda eden, işkence tezgâhlarına hatta ölüme gönderen soğuk bir makina HGW XX/7.

Bürokrasinin çarklarından bir çark.

Ama buzlarla kaplı bu gölü çatırdatarak yukarı fışkıran tazyikli bir kaynak suyu gibi, nereye akacağı önceden kestirilemeyen bir şey var HGW XX/7’nin içinde. Adı üstünde, “özgür” bir irade. Maddî çıkarlarını, kendi güvenliğini, kariyerini takip eden HGW XX/7 gitgide makineleşmiş, büyük bir kıyma makinesinin küçük bir dişli çarkı olmuş ama o da bir insan ve özgür iradesini kullanacak sonunda. Bir dişli çarktan bekleneni yapmayacak artık...

Filmin en çarpıcı sahnelerinden biridir bu uyanışın eyleme dönüşmesi. Bir gün çocuk parkında karşılaştığı küçük bir kız çocuğuyla aralarında şöyle bir konuşma geçer:

- - Sen Stasi’den misin?
- - Sen Stasi’nin ne olduğunu biliyor musun?
- - Evet. Sizler kötü adamlarsınız. İnsanları yakalayıp hapse atıyorsunuz.
- - Kim dedi sana bunu?
- - Babam dedi.
- - Senin babanın... ee şey topunun adı ne?
- - Ne aptal şeysin sen. Topların adı olmaz ki!

İnsan ne kadar baskı altında kalırsa kalsın tabiatına boyun eğmek zorunda değildir. Tabiatı icabı fare yakalaması gereken bir kedi değildir insan. Her an frene basabilir ve “***bir daha asla!***” diyerek yeni bir hayatın kapısını aralayabilir. İnsan’ın o mavi keleşbeği yeniden görebilmesi büyük ölçüde Zaman’ı idrak edebilmesine bağlı. Özellikle son iki bölümde üzerinde ısrarla durduğumuz Mekânlaştırılmış Zaman algısını hatırlayın. Gerçekte Zaman’ın tabiatı farklıdır, Zaman GÖR-ünmez, yaşanır. Bu sebeple Hayat’ın her An’ı yeni bir başlangıçtır.

Özetle, tıpkı Güzellik gibi iyilik, Adalet, Doğruluk birer tekliftir, netice değildir! Zaman denen zeminde(!) kanat açan “Ben” ön-sebeplere ihtiyaç duymayan bir ilk sebeptir. Tabi eğer idrak edebilirse...

ZamanNedir?

(*)Tümevarım ile ilgili dipnot

Sebeplerin ilişkileri yoluyla ürettiğimiz objektif bilgi benim görüşüme göre tek bilgi tipi değildir. Gezegenlerin hareketini, böceklerin üremesini açıklayan tabiat bilimleri de yine bence tek bilim türü değildir. Sebeplerin ilişkileri ve tümevarım yöntemine haddinden fazla güvendiğinizi düşünüyorum. [Derin insan](#) kitabından bir örnekle tümevarım yönteminin kırılganlığına dikkatinizi çekerim:

“...Mantıklı hindi çiftliğe varır varmaz her sabah saat 9’da yem verildiğini fark etti. Ama iyi bir tümevarımcı olduğu için hemen bir sonuca varmak istemedi. Bekledi ve her gün tekrar tekrar gözlemledi. Bu gözlemlerini değişik koşullarda tekrar etti: Çarşambaları, perşembeleri, sıcak ve soğuk günler, yağmurlu ve yağmursuz günler. Her gün yeni bir gözlem ekledi ve sonunda bir sonuç çıkardı: “Her sabah saat 9’da yemek veriliyor bana”. Fakat bir yılbaşı günü kural bozuldu: Mantıklı hindi saat 9’da yemini beklerken boynu kesildi....”

Matematikçi ve epistemolog Bertrand Russell’ın bu basit örneği bize tümevarım yönteminin zayıflığını ne güzel açıklıyor. İçinde yaşadığımız dünyada olacak olan şeyleri bir sebep-sonuç şablonuna yerleştiriyoruz. Eskiden olmuş şeylere bakarak yakında olacak şeyleri kestirmeye çalışıyoruz. Bilimsel araştırmalar da böyle işliyor. Bir miktar deney ve gözlem yapılıyor, ardından bir “kural” üretiliyor/keşfediliyor bilim adamları. Bu kurallara, ilkelere dayanarak uçaklar, bilgisayarlar ve bombalar üretiliyor mühendisler.

Oysa sebep-sonuç ilişkisi bir güç değil, adı üzerinde bir ilişki. Cisimlerde, varlıklarda bir şeye sebep olabilecek bir güç yok. Ama bizim insan olarak ihtiyacımız var bu ilişkiye. Psikolojik bir ihtiyaç bu. Bunun bir yanılgı olduğunu idrak etmek ise hiç kolay değil. Meselâ Newton **“yerçekiminin ne**

Zaman Nedir?

olduğunu bilmiyorum, sadece çekim kuvvetinin miktarını hesaplamaya yarayan bir formül yazdım ben” dediğinde diğer fizikçiler tarafından şüphecilikle suçlanmış.

Sebe-sonuç ilişkisinin bir vehim olduğunu en güzel dile getiren düşünürlerden biri sanırım David Hume:

“...Gereklilik fikri algılarımızla teyid ettiğimiz bir şey değil. Demek ki içimizden gelen bir izlenim bu veya düşüncelerimizin sonucu.[...]Neticede gereklilik ya da sebe-sonuç ilişkisi (=illiyet) varlıklardan kaynaklanan bir olgu değil. Biz olayları gözlerken onları sebep ya da sonuç olarak birbirine bağlıyoruz. Gereklilik bizim düşünme alışkanlıklarımızın bir sonucu. “yan yana” gelen, aynı anda olan veya biri diğerinden önce meydana gelen olayları birbirine bağlamak için ürettiğimiz açıklamalar bunlar. Geçmişte olmuş olan şeylere bakarak gelecekte de böyle olacağı beklentisi içine giriyoruz. Akıl yürütme değil alışkanlıktır insanın rehberi. Eğer alışkanlık olmasaydı hiç bir şeyden emin olamazdık ve belleğimizde o an taze olanlar ve hemen o sırada algıladıklarımız dışında hiç bir şey bilemezdik. Gereklilik hissi olmasaydı insanlar ne hareket edebilirlerdi ne de düşünebilirlerdi....”(David Hume’un Human Understanding adlı eserinden serbest bir çeviri ile)

ZamanNedir?